

ODİTORYUM

Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi

KASIM, 2022

Sosyoloji Mezunları Derneği (SOMDER) açık erişimli ve hakemli yayınıdır.

KRİZ

İÇİNDEKİLER

YAZILAR

Popülizm ve Kimlikler Siyaseti

Haldun GÜLALP

Ekonomik Kriz: Ekonomik Restorasyon-Sosyal Yıkım

İzzettin ÖNDER

Neoliberal Küreselleşmenin ve Liberal Demokrasinin Krizi

Faruk ATAAY

Üniversite Öğrencilerinin Barınma Sorununa Tarihsel ve Aktüel Bir Bakış

Ferhat ERGEN

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

Belleğin Reddi ve Yok Oluş: Perek ve Uyuyan Adam

Sinan TEPE

DUAYENLERE SAYGIYLA

Tutum Ölçeklerinin Bilimsel Niteliğinden Bilim İnsanlarımızın Tutumlarına

Kadir CANGIZBAY

ODİTORYUM

Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi

Oditoryum Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi, Sosyoloji Mezunları Derneği'nin (SOMDER) açık erişimli ve hakemli bir yayınıdır.

Oditoryum, SOMDER'in kurulduğu tarihten itibaren düzenlediği ulusal ve uluslararası konferanslar, seminerler ve yayınladığı "Sosyolojik Tartışmalar" dergisinin birikimi üzerinden yükselmektedir.

ODİTORYUM Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi Ulusal hakemli olan dergi 2022 yılı itibariyle yayın hayatına başlamıştır. Dergi elektronik ortamda çevrimiçi olarak yayınlanmaktadır. ODİTORYUM Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kere ve altı ayda bir Mayıs ve Kasım aylarında yayınlanmaktadır, ulusal ve hakemli bir dergidir, dili Türkçe veya İngilizcedir. Bilimsel bilgiyi kamusal olarak tanımladığı için "Budapeşte Açık Erişim Girişimi" politikalarını benimser.

Dergi Sahibi: Özgür AKTÜKÜN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Güler ÖZDEMİR

Editör: Tuğba CANBULUT

Editör Yardımcısı: Deniz DİLER

Yabancı Dil Editörü: Leman ÇELİK

www.oditoryumdergi.com

dergiodyum@gmail.com

ODİTORYUM

Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Asım Karaömerlioğlu
Prof. Dr. Bahattin Akşit
Prof. Dr. Birsen Hekimoğlu
Prof. Dr. Birsen TalayKeşoğlu
Prof. Dr. Esin Küntay
Prof. Dr. Fatmagül Berktaş
Prof. Dr. Firdevs Gümüşoğlu
Prof. Dr. Fuat Ercan
Prof. Dr. Haldun Gülalp
Prof. Dr. Hayri Kozanoğlu
Prof. Dr. Hayriye Erbaş

Prof. Dr. Kadir Cangızbay
Prof. Dr. Korkut Tuna
Prof. Dr. Murat Güvenç
Prof. Dr. Nilüfer Ayşe Durakbaş
Prof. Dr. Ozan Erözden
Prof. Dr. Şevket Pamuk
Prof. Dr. Veysel Bozkurt
Prof. Dr. Zafer Toprak
Doç. Dr. Derya Kömürçü
Doç. Dr. Hakan Koçak

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Erol Yıldız (University of Innsbruck, Austria)
Prof. Dr. Hatice Kurtuluş (İstanbul Üniversitesi-Emekli)
Prof. Dr. Irena Žemaitaitytė (Mykolas Romeris University, Lithuania)
Prof. Dr. Merih Taşkaya (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Songül Sallan Gül (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Şükrü Aslan (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayfer Bartu Candan (Boğaziçi Üniversitesi)
Doç. Dr. Cenk Saraçoğlu (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Egemen Yılgür (Yeditepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat Yüksel (Adana Alparslan Türkeş Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Pınar Akkuş (İstanbul Arel Üniversitesi)

YOLA ÇIKIŞ HİKAYESİ, KISA BİR MERHABA...

Oditoryum Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi'nin yayın hayatına başlamasından duyduğumuz mutluluğu paylaşmakla başlamak lazım. Oditoryum, dergi ekibi içinde yer alan, sürece hevesle emek veren herkese sadece mutluluk getirmedi, aynı zamanda umutları da tazeledi.

Yazmaya dayalı işlerin ne kadar uzun zamana ihtiyacı olduğunu bir kere daha tecrübe ettiğimiz uzun soluklu hazırlık süreci sonunda, bu sayı itibarıyla her Kasım ve Mayıs aylarında yayınlanacak olan derginin ilk sayısı ile karşınızdayız. Bizler bu dergiyi Sosyoloji Mezunları Derneği (SOMDER) olarak hazırlıyoruz. SOMDER toplumsal alanın tümüne dair faaliyet üretme amacı güden bir mezun derneği olarak bilimsel araştırmalar, konferanslar, eğitimler düzenliyor. Yakın geçmişten geriye gidersek, önemli bir gençlik çalışması olan “Farklı toplumsal kesimlerden gençlerin aktif vatandaşlık algıları ve politikaya katılım mekanizmalarına bakışı” araştırması oldukça ses getirdi, “Krizler Çağı Konferansı” krizin nasıl bir yönetim biçimine dönüştürüldüğünü ve nasıl mağduriyetler yarattığını anlatan konuşmalarla katılımcıların düşünsel süreçlerine katkı sağladı, araştırmacıların ihtiyaç duyduğu veri analiz tekniklerine dair eğitimlere yoğun katılım talebi oldu. Tüm bunlar ve toplumsal alana temas eden daha niceleri derneğin odağında olmaya devam edecek. Ve tüm bunlar Oditoryum'un da arka planını, oluşum sürecini ve bakış açısını da şekillendiriyor. Oditoryum, derneğin ilk süreli yayın tecrübesi değil, *Sosyolojik Tartışmalar*'ı anmadan geçemeyiz. Kısa süren yayın hayatında sosyal bilimlerdeki güncel tartışmaları yakalayıp eleştirel bakışla ele alan yazılara yer veren derginin bilgi birikimi Oditoryum ekibine ışık tuttu, yol gösterdi.

Yönergemizde de belirttiğimiz üzere Oditoryum Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi, SOMDER tarafından çıkarılan Sosyolojik Tartışmalar dergisinin bilgi birikimi üzerinde yükseliyor ve bu birikimi ulusal hakemli yayın platformuna taşıyor. Oditoryum Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal ve beşeri bilimler alanında, dönüştürücü paradigma ile hareket edip akademik/bilimsel alana katkı sağlama çabasında bir dergidir. Bu bağlamda üretim yapan sosyoloji mezunlarının yanı sıra sosyal, beşeri ve idari bilimler alanında faaliyet gösteren tüm yazarların üretimlerini paylaşabilecekleri bir alan sağlamayı hedefliyor.

Peki Oditoryum'un nasıl bir ihtiyaca denk gelmesini umuyoruz? Akademinin piyasalaştığı, üniversitelerin birbiriyle yarıştığı, sayıların azlığı veya çokluğuna odaklanıp içeriğin güvenilir bilgi sunmadığı bir bilimsel bilgi üretme akışında olmaktan rahatsızız. Bu akışa direnmeye çalışmanın sonuçlarıyla yüzleşmekten ne kadar yorulsa da direnci ve mücadeleyi büyütmeye kararlıyız. Danışma kurulumuz, yayın kurulumuz, hakemlerimiz, yazarlarımız ve dergiye emek veren herkesin de bu işin bir parçası olması bilimsel bilgi üretimine dair umutlarımızı diri tutmamızı sağlıyor. En temelde toplumsal eşitsizliğin, akademiye erilleşmenin ve tahakküme dayalı ilişkilerin hoca-öğrenci hiyerarşisiyle yeniden üretilmesinin karşısındayız. Dergi içerisinde Bu sayı ile de tüm bu süreci “Kriz” temasıyla ele almaya çalıştık.

Haldun GÜLALP, “Popülizm ve Kimlikler Siyaseti” başlıklı yazısıyla kimlikler siyaseti bağlamında, ayrımcılığa demokratik bir alternatif olarak öne sürülen çok-kültürlülüğün bir çözüm yolu olmasını tartışıyor. Tepeden inme ve merkezi bir şekilde belirlenmiş kültürel grupları veri alan “çok-kültürlülük” rejimi yerine, kimliklerin esnek bir şekilde oluşup tanımlanmasına ve kişilerin dilediği ilişki ağına girmesine olanak tanıyan bir düzenlemenin, çoğulculuk ve çeşitlilik ilkelerini gerçekten koruyan bir siyasal yapı sağlayabileceğini iddia ediyor.

İzzettin ÖNDER, “Ekonomik Kriz: Ekonomik Restorasyon-Sosyal Yıkım” başlıklı yazısında krizin ana akım çerçevesinde ele alınışının net görüntüsünü ortaya koyabilmek için önce tarih, ideoloji ve metodoloji gibi krizle ilgili farklı alanlarda gezinti yapıp, ardından Marksist yaklaşıma yer veriyor. Krizin iktisadi alanda yarattığı çöküşü ve bunun topluma yansımalarını anlatıyor.

Faruk ATAAY, “Neoliberal Küreselleşmenin ve Liberal Demokrasinin Krizi” başlıklı yazısında büyük krizin temelinde neoliberal küreselleşmenin yarattığı toplumsal çelişkilerin yattığı ileri sürüyor ve liberal demokrasilerin toplumsal sorunlara ve toplumsal taleplere çözüm üretmediği için krize girdiğine vurgu yapıyor.

Ferhat ERGEN, “Üniversite Öğrencilerinin Barınma Sorununa Tarihsel ve Aktüel Bir Bakış” başlıklı yazısıyla kendi içinde bulunduğu süreçlere dair bir değerlendirme yapıyor ve barınma krizini ele alıyor. Yazısında temel haklardan biri olan barınmanın nasıl krize dönüştürüldüğünü süreç anlatısı ile paylaşıp tartışmayı da güncel tutuyor.

Sinan TEPE, bu sayıya bir kitap değerlendirmesi ile katkı sunuyor. Kitapların sadece kurgusal olmadığını, bizlere anlattıklarının toplumda bir yerlere mutlaka denk geldiğini bilerek “Belleğin Reddi ve Yok Oluş: Perc ve Uyuyan Adam” başlıklı kitap değerlendirme yazısında insanın ölümsüzlük arzusunu, zamanın içinde kayboluşunu yorumluyor.

Son olarak, derginin her sayısında yapmayı umduğumuz gibi, sosyal bilime yıllarca emek veren hocalarımızın mutlaka bir yerlerde tartışılan konuşulan ama raflarda görünmez hale gelmiş yazılarını orijinal yayınlarının onayıyla yeniden okuyucuyla buluşturmayı hedefliyoruz. İlk sayının katkısı Kadir CANGIZBAY’dan. Hocamızın “Tutum Ölçeklerinin Bilimselliğinden Bilim İnsanlarımızın Tutumlarına” başlıklı yazısını yeniden keyifle okumanızı diliyoruz.

İlk sayıda katkı sunan, süreci kolaylaştıran, değerli görüşlerini bizlerden eksik etmeyen, herkese minnettarız. İyi okumalar, okudukça paylaşımlar, paylaştıkça çoğalmalar diliyoruz ve bu sayıyı Bartın Maden Faciasında hayatını kaybeden emekçilere ithaf ediyoruz.

Dergiye emek veren herkes adına saygılarımla,

Tuğba CANBULUT

Editör

İÇİNDEKİLER

SAYFA

Editörden 1

Yazılar

Popülizm ve Kimlikler Siyaseti

Haldun GÜLALP..... 3

Ekonomik Kriz: Ekonomik Restorasyon-Sosyal Yıkım

İzzettin ÖNDER..... 9

Neoliberal Küreselleşmenin ve Liberal Demokrasinin Krizi

Faruk ATAAY..... 26

Üniversite Öğrencilerinin Barınma Sorununa Tarihsel ve Aktüel Bir Bakış

Ferhat ERGEN..... 37

Kitap Değerlendirmesi

Belleğin Reddi ve Yok Oluş: Pereg ve Uyuyan Adam

Sinan TEPE..... 47

Duayenlere Saygıyla

Tutum Ölçeklerinin Bilimselliğinden Bilim İnsanlarımızın Tutumlarına

Kadir CANGIZBAY..... 52

Popülizm ve Kimlikler Siyaseti¹

Prof. Dr. Haldun GÜLALP²

Gönderilme Tarihi: 20.09.2022

Kabul Tarihi: 02.11.2022

Giriş

Ülkemizdeki siyasal tartışmalarda uzun zamandan beri eleştiri amacıyla kullanılan “popülizm” deyiminin olumsuz bir anlam taşıdığı kuşkusuzdur. Fakat, bu biraz şaşırtıcıdır; çünkü popülizm, basitçe, halkçılık demektir ve Cumhuriyetin altı okundan birisidir. Aynı şekilde, uluslararası örneklere ve bunlarla ilgili literatüre bakacak olursak, geçmiş dönemlerde “popülizm” deyiminin, örneğin Arjantin’de Peron, Şili’de Allende rejimlerini nitelemek için kullanıldığını ve daha genel olarak geniş halk kesimlerini sosyal-refah devleti yöntemleriyle koruyup kollamayı amaçlayan politikaları anlatmaya yaradığını görürüz.

Başlangıçta bu anlamıyla kullanıma giren “popülizm” deyimini, daha sonra neoliberal dönüşüm çağında eleştirel bir içerik kazandı. Siyasal kadroların halka yaranmak amacıyla devlet kaynaklarını üretken olmayan alanlarda çarçur ettiği imasını içeren bir kavrama dönüştü. Gerek ülkemizde gerekse uluslararası akademik literatürde “popülizm” kavramının nasıl bir evrimden geçerek olumludan olumsuza dönüştüğünü burada etraflı olarak ele alamayız; ama kısaca şu ilginç soruya bir yanıt aramaya çalışabiliriz: 1960’lı ve ‘70’li yıllarda, örneğin Bülent Ecevit gibi bir siyasi lider “popülist” olarak tanımlanırken (“halkçı Ecevit”), günümüzde Recep Tayyip Erdoğan “popülist” olarak tanımlanıyor. Bu durumu nasıl açıklayacağız? Bu sadece “popülizm” kavramının olumlu bir içerikten olumsuz bir içeriğe geçmiş olmasının, yani örneğin “popülizm” kötü bir şeyse biz de muhalif olduğumuz siyasileri “popülist” diye niteleyerek eleştirebiliriz gibi bir düşüncenin yansıması mıdır?

¹Bu yazıya atıfta bulunmak için: Gülalp, H. (2022). Popülizm ve Kimlikler Siyaseti. *Oditoryum Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 1. Sayı 1. Ss. 3-8

²Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, hgulalp@gmail.com

Gerçekten de bu tür bir anlam değişikliğinin bizdeki siyasal tartışmalarda belli bir etkisi olmuş olabilir. Ama dünyada da yaygınlaşmakta olan otokratik yönetimlerin (tek-adam rejimlerinin) “popülizm” etiketi altında değerlendiriliyor olmasını nasıl açıklayacağız? Bu yönetimler anti-demokratik olmaları yanında, çok belirgin bir sınıfsal iktidar ilişkisine de dayanırlar. O halde bunlar nasıl olur da “popülizm” kavramı kapsamında değerlendirilirler?

Akla ilk gelen yanıt şu olabilir: Bu rejimler hem liderlerin koltuklarını hem de dayandıkları sınıfsal iktidarı koruyabilmek için, hiç değilse oy desteği açısından bağımlı oldukları yandaş kitlelere belli bir kaynak dağılımı yaparlar; dolayısıyla, geleneksel sosyal-refah devleti ilkelerine uygun davranmazlar, ama kendi önceliklerine göre belirledikleri kişi ve gruplara makarna, kömür filan dağıtarak “popülizm” yaparlar. Bu yanıtın (kısmen geçerli olsa bile) yeterince açıklayıcı olmadığını, “popülizm” ya da bazen “yeni popülizm” diye adlandırılan bu otokratik yönetimlerin daha ayırt edici, farklı ve kendilerine özgü bir özelliğe sahip olduklarını belirtmek gerekir.

Bunun açıklamasına girişmeden önce şu noktaya da dikkat çekilebilir: Ecevit’in, haklı veya haksız, “halkçı” etiketini kazanmış olmasına karşılık, Erdoğan yanı sıra, Viktor Orban, Donald Trump gibi siyasal liderlerin “halkçı” olmaktan ziyade, “milliyetçi” olarak etiketlendiğini görüyoruz. Erdoğan’ın “milliyetçi” değil de “ümmetçi” olduğu yönünde bir itirazda bulunabilirsiniz. Ama bu çok önemli sayılmaz. Sonuç olarak bu yöneticiler “halk” değil “millet” deyimini kullanırlar. “Millet” kavramı, nötr ve kozmopolit bir anlam içeren “halk” kavramından farklı olarak, bir “öz” ve “kimlik” ima eder. Bu yöneticiler, siyasette “biz” ve “onlar” diye bir ayırım yaparlar: Gerçek millet *biz*’lerden oluşur, *onlar* ise iç düşmandır, teröristtir, dışarıya bağımlı bozguncudur, vs.

Esasen, Türkiye’de millet ile ümmeti birleştiren bir unsur vardır: Osmanlı’dan gelen ve Cumhuriyet döneminin sözde laiklik tercihinine rağmen değişmeden devam eden bir kabul, milletin asli unsurunun Müslümanlık olduğu inancıdır. Müslümanlar Türk’tür; Müslüman olmayanlar ise, vatandaşlık statülerine rağmen, Türk diye anılmazlar. Zaten Anayasamızda “vatandaşlık bağıyla bağlı” diye bir niteleme vardır. Bu ifade, Müslüman olmayanlar aslında ruhen ve fikren bize bağlı değiller ama biz mecburen onları öyle kabul ediyoruz, gibi bir anlam taşır.

Bu noktada, değerli meslektaşımız Cenk Saraçoğlu’nun bir tespitini paylaşabiliriz: Literatürde “popülizm” sıklıkla bir siyasal rejim olarak değerlendirilir; oysa, o bir rejim değil, bir iktidar *stratejisi* olarak düşünülmelidir. Bu önemli noktayı hatırd tutarak, popülizmi, kabaca, “elitlere karşı halkın tarafında olma iddiası” diye tanımlayabiliriz. Bu tanımdan ve ABD’li sosyolog Lawrence Rosenthal’ın ülkesindeki aşırı-sağ akımlar için yaptığı bir

değerlendirmeden hareketle, şu iki farklı ama paralel ayırım yapılabilir: Eski ve Yeni Popülizm ayırımı, Sol ve Sağ Popülizm ayırımına denk düşer. Bu iki tür popülizm arasındaki fark, elitlerin ve halkın kimlerden oluştuğu konusundaki iddiaya dayalıdır.

Eski popülizm, toplum kesimlerini ekonomik açıdan belirler. Buna göre, elitler burjuvazi ve aristokrasiden, halk ise ezilen ve sömürülen kesimlerden oluşur. Bu açıdan, eski popülizmlerin sol bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir. Yeni popülizmler ise sağcıdırlar; toplumun kültür ve kimlik ekseninde bölündüğünü öne sürerler. Buna göre, elitler eğitilmiş, seküler, kozmopolit ve liberal profesyonellerden, halk ise geleneksel, muhafazakâr, “yerli ve milli” unsurlardan oluşur. Özetle, eski/sol popülizmde sınıfsal elitler (yani zenginler) ile yoksul halk ayırımı, yeni/sağ popülizmde ise kültürel elitler, yani Batıcı (“kökü dışarıda”) kozmopolitler ile yerli ve milli yurttaşlar ayırımı vardır.

Popülizm kavramının (veya siyaset yapma tarzının) bu değişim ve dönüşümünü, demokrasi kavramının evrimi bağlamında daha genel bir çerçeveye oturtabiliriz. Antik Yunan örneği bir yana bırakılırsa, klasik tanımıyla yirminci yüzyılda demokrasi şu üç unsurun varlığına dayanırdı: (1) Sivil haklar; yani yaşam, adalet, mülkiyet, sözleşme yapma hakları, fikir, inanç ve ifade özgürlükleri. (2) Siyasal haklar; yani örgütlenme, seçme ve seçilme, siyasi propaganda yapma ve protestolara katılma hakları. (3) Sosyal haklar; yani ücretsiz sağlık ve eğitim, işsizlik sigortası, çalışanlar için asgari ücret güvencesi, toplu pazarlık hakkı gibi, ekonomik güvenliği tesis etme amacıyla refah devletinin sağladığı haklar.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden başlayarak, kapitalizmin içine düştüğü krizden ancak neoliberal yöntemlerle çıkılabileceği düşüncesi ve buna uygun politikalar dünya çapında yaygınlaştıkça, refah devleti gerilemeye, buna bağlı olarak da klasik demokrasiler aşınmaya, devlet-merkezli milliyetçilik, yani vatandaşlık aidiyeti duygusu da zayıflamaya başladı. Daha önceleri vatandaşlarına refah olanağı sağlayan devletler, bir yandan sermayenin uluslar arasında serbest dolaşımını kolaylaştıran ama diğer yandan emek gücünün dolaşımını zorlaştıran önlemler almaya başladılar. Para ve sermaye internet veya ATM üzerinden bir tıklamayla seyahat ederken, insanlar pasaport ve vize engeline takılabiliyordu.

Bunun etkisi, beklenenin aksine, artan ölçeklerde göç hareketleri oldu. 1980’lerden bugüne, eğitilmiş ve nitelikli bireyler düzenli göç yoluyla doğdukları ülkelerden koparken, niteliksiz emekçiler, toplu halde ve düzensiz göç yoluyla Batı ülkelerine sığınmacı olarak gitmeye çalıştılar. Artık neoliberal politikaların da bir çıkmaza girdiği günümüzde, sığınmacı konusunun dünya çapında büyük bir kriz kaynağı olduğunu ve buna tepki olarak etnik milliyetçiliklerin yükselişe geçtiğini görebiliyoruz.

1990'lı yıllarda refah devletinin gerilemesi, vatandaşlık odaklı aidiyet yerine yeni ve farklı dayanışma ağlarının oluşmasına yol açtı; buna paralel olarak da demokrasi tanımında yeni bir kavram, bir dördüncü hak kavramı yer bulmaya başladı: Kimlik gruplarının tanınma hakkı. Bu yeni oluşan hak kavramı, yirminci yüzyıla damgasını vuran klasik ulus ve sınıf kümelenmeleri dışında, küresel çapta ulusları aşan ve sınıfları kesen, örneğin, din veya etnisite gibi, görünürde modernlik-öncesine ait kültürel kimliklerin ve bunlara bağlı gruplaşmaların ortaya çıkmasıyla gelişti. İşte, bu dönemde dünyaya egemen olan bu yeni siyaset tarzına “kimlikler siyaseti” diyoruz. Artık insanlar, kendilerini özcü bir kimlik grubuna ait olarak tanımlayarak hak taleplerinde bulunmaya başladılar. Liberal demokrasinin bireyci felsefesi yerine, kimlik topluluklarının hak arayış çabaları ön plana çıkmaya başladı.

Popülizme ilişkin olarak sorduğumuz soruların benzerini kimlikler siyaseti için de sorabiliriz: Kimlik siyaseti ilerici midir, gerici midir; sağcı mıdır, solcu mudur; demokratik midir, değil midir?

Bu sorulara yanıt vermeden önce, toplumsal kimlik gruplarının temel özelliklerine kısaca bakalım. Sosyolojide iki tür statünün (toplumsal konumun) varlığından söz edilir: *Edinilmiş* (yani, verili) statü ve *kazanılmış* statü. Bunların arasındaki fark kısaca şöyle anlatılabilir: Sözgelimi, kişi dar gelirli bir yaşama doğup daha sonra kendi çabası ve becerisiyle sınıf atladıysa, ulaştığı sınıfsal konum, “kazanılmış” statü diye adlandırılır. Yok eğer kişi doğuştan sahip olduğu ve değiştiremeyeceği, ırk, etnik aidiyet, cinsiyet, vb. özellikleri nedeniyle toplum nezdinde alt veya üst katman olarak kabul edilen bir grubun üyesiye, oturduğu konum, “edinilmiş” statü diye adlandırılır. Dikkat edileceği gibi, değiştirilemez özelliklerle nitelenen bu (verili) statü gruplarının varlığı ve aralarındaki eşitsizlik, yapısal ve ideolojik ayrımcılığın bir ürünüdür. Kişi ne kadar çabalarsa çabalasın ya dışlanmaya mahkumdur ya da dışlanmamak ve kabul görmek için ekstra çaba sarf etmelidir.

İşte, kimlik siyaseti, bir yanıyla, bu edinilmiş nitelikteki *alt* statü gruplarının ayrımcılığa karşı tepkilerini ifade eden bir mücadele biçimi olarak tanımlanabilir. Demokrasinin yeni bir unsuru olarak tanınma ve kabul edilme hakkı diye belirtilen nokta, bu açıdan anlaşılabilir.

Demokrasi bir müzakere rejimi ise, kimlik grupları bu rejimde nasıl yer alacaklardır? Liberal demokrasi, farklı fikirlerin tartışılması, farklı çıkar veya tercihlerin müzakere edilmesi, ortak bir çözüm bulunamıyorsa çoğunluğun eğilimlerine öncelik verilmesi gibi yöntemlerle işler. Ne var ki, fikirler ve eylemler müzakere edilebilir veya gerekirse değiştirilebilir olsa da doğuştan gelen kimlikler değiştirilemez ve müzakere edilemez. Dolayısıyla, demokrasinin işleyebilmesi için değiştirilmesi gereken şey, kimliğin kendisi değil, ona olan yaklaşımdır; yani önyargı, etiketleme, dışlama veya ırkçılık tarzı ayrımcılıkların ortadan kaldırılmasıdır. Bu

açıdan bakıldığında, kimlik siyasetinin açılımcı, ilerici, eşitlikçi ve demokrasi yanlısı bir siyasi duruş olduğu söylenebilir.

Ama kimlik siyaseti bundan ibaret değildir. Kimlik siyaseti, bir muhalefet hareketi olduğunda, toplumsal gruplar arasında eşitsizlik yaratan yapısal veya kültürel koşulları saptamada faydalı olabilir; ama demokratik bir yönetim biçimi inşa etmek için uygun bir zemin oluşturamaz. Kimliğe dayalı bir siyasi hareket, iktidar olduğu takdirde, kendinden olmayanı dışlayıcı, tepeden inme ve antidemokratik olacaktır. Hatta, bırakınız iktidara gelmeyi, muhalefet hareketi olarak iktidarı hedeflediği zaman bile, temsil ettiğini öne sürdüğü toplumsal grubu tek vücut olarak tahayyül ettiği için, kendisi de karşı çıktığı ayrımcı akımlar kadar homojenleştiricidir, çeşitliliğe ve bireysel özgürlüğe tahammülsüz olma eğilimindedir.

Dolayısıyla, grup kimlikleri üzerine oturtulmuş bir siyasal yapı tanım gereği hoşgörüsüzlüğe yol açar. Böyle bir yapı, grupların karşılaştırılmaz, müzakere edilemez ve salt kendilerine özgü oldukları varsayımına dayanır. Bu yanı sıra kimlik siyaseti, açılımcı değil kapatacı, demokratik değil anti-demokratik bir siyaset öngörür. Grupların homojen olarak tahayyül edilmesi, grup içinde bireysel özgürlüğe olanak tanımaz, bireyleri topluluk hiyerarşisinin otoritesine ve tahakkümüne mahkûm kılar.

Yukarıda değinilen ve kapitalizmin bu son kriz döneminde dünyaya yayıldığı gözlenen otokratik rejimlerin kendilerini meşrulaştırma biçimleri genellikle kimlik siyasetine dayanır. Kendilerine göre tanımladıkları dinî veya etnik kimlik grubunun nüfus içindeki çoğunluğuna dayalı olan bu rejimler, tanım gereği *totaliter* niteliktedir. Yine yukarıda kısaca değinilen halk-millet ayrımının önemi burada ortaya çıkar: Halk, kozmopolit bir kavramdır; millet ise bir kimlik grubunu ifade eder. Totaliter rejimler, millet kavramını ön plana çıkartarak halk denen nüfusu daraltırlar ve kendilerinin daraltılmış tanımıyla millete dayanan birer rejim olduklarını, milleti temsil ettiklerini öne sürerler. Dolayısıyla, aslında bunları “popülist” kategorisinde değerlendirmek çok da anlamlı sayılmamalıdır.

Bu siyasal ideolojiler ve yapılar, içinde bulunduğumuz krizi simgeliyorlarsa, krizden çıkış konusunda neler söyleyebiliriz? Mesela, kimlikler siyaseti bağlamında, ayrımcılığa demokratik bir alternatif olarak öne sürülen “çok-kültürlülük” bir çözüm yolu olabilir mi?

Buraya kadar söylediklerimizden hareketle, sanırım bu soruya olumlu bir yanıt veremeyiz. Şöyle ki, totaliterlik eğer çoğunluğun kimlik siyaseti ise, çok-kültürlülük de azınlıkların kimlik siyasetidir. Temelleri, kökenleri ve varsayımları ortaktır. Her ikisi de bireyi ezen düzenlemelerdir. Çok-kültürlü bir rejim, azınlıkların kimlik siyasetinin başarı kazanması halinde, yani her birinin grup kimliği çerçevesinde tanınması durumunda gerçekleşecek, bu

durumda da toplum birbirleriyle minimal temas içinde olan adacıklardan oluşacaktır. Bunun demokratik ve arzu edilir bir çözüm olmayacağı açıktır.

Alternatif ne olabilir? Her iki durumun da ortak noktası kimlik grubunun esas alınıp bireyin grup içerisinde eritilmesi ise, alternatif çözüm, *bireyin* haklarla donatılması, yani eşitlik ve özgürlüğün gruplara değil, bireylere tanınmasında bulunamaz mı? Aslında her bir birey çok sayıda farklı kimlik boyutuna sahiptir. Bunların hangisini veya hangilerini önemseyeceği kendi tercihine bağlı olduğu takdirde, kişi kendi öncelik ve ihtiyaçlarına göre başka kimlerle birlikte olmak istediğini kendi özgür seçimiyle belirleyebilecektir. Kimlik ve tanınma hakkı denen şey, gruplara değil, bireylere verildiği takdirde, birbirleriyle serbestçe bağ ve birlik kuran kişiler, ihtiyaç ve taleplerini kolektif olarak saptayabilecek ve kendileri dışındaki kimselerle ve gruplarla dilediğince müzakerelerde bulunabilecektir.

Tepeden inme ve merkezi bir şekilde belirlenmiş kültürel grupları veri alan “çok-kültürlülük” rejimi yerine, kimliklerin esnek bir şekilde oluşup tanımlanmasına ve kişilerin dilediği ilişki ağına girmesine olanak tanıyan bir düzenleme, çoğulculuk ve çeşitlilik ilkelerini gerçekten koruyan bir siyasal yapı oluşturacaktır.

Ekonomik Kriz: Ekonomik Restorasyon-Sosyal Yıkım¹

Prof. Dr. İzzettin Önder²

Gönderilme Tarihi: 10.10.2022

Kabul Tarihi: 2.11.2022

Özet

Üçüncü küresel kriz, alınan önlemlerin beklenen sonuç vermemesi nedeniyle ekonomi ve sosyal alanda zarar vererek devam etmektedir. Krizin çok çeşitli etkileri ekonomik ve sosyal alanlarda farklı görüntülerle ortaya çıkmıştır. Kriz sonucunda sosyal alanda, toplumsal çöküş oluştururcasına işsizlik yaygınlaşmıştır. Çöküşün temel sebebi, alınan önlemlerin varsıl grupları öne çıkarıp, yoksulları ihmal etmesidir. Kriz, iktisadi alanda da milyonların varlıklarında çöküş yaratarak çaresizliğe sürüklenmelerine neden olmuştur. Bunun dışında, değersizleşen bazı sermaye unsurları piyasadan çekilerek, dayanıklı sermaye gruplarının küresel piyasalarda başat olmalarına yol açmıştır. Dolayısıyla, genel sonuç salt sosyal çöküş olmayıp, ekonomi alanında da piyasalarda rekabeti azaltıcı şekilde sermaye yapılanması şeklinde gelişmiştir. Ekonomi ve sosyal alanda oluşan genel görüntüler, bir yanda bozulan gelir dağılımı ve yükselen yoksulluk, diğer yanda da monopolleşen ekonomi ve yükselen az sayıda milyonerler grubu şeklindedir. Ekonomide bir yanda finansallaşma neticesinde oluşan mali kaynaklar, diğer yanda da üretim alanında devamlı yükselen sorunlar ve sosyal çelişkiler krizlerin ana kaynağıdır. Bu durumda, krizlerin etkileri sosyal olarak yansıyor olsa da asıl sebep ekonomiktir. Bundan dolayı, sorunu öncelikle ekonomik olarak kavradıktan sonra, tüm etkileri ortaya çıkarmak için krizin sosyal ve sair alanlardaki etkilerini de ele almak zorurudur. Makalede krizlerin ana akım çerçevesinde ele alınışının net görüntüsünü ortaya koyabilmek için önce tarih, ideoloji ve metodoloji gibi krizle ilgili farklı alanlarda gezinti yapıp, izleyen bölümde Marksist yaklaşıma yer verilecektir.

Anahtar Sözcükler: Sistemik Çelişkiler, Sermayenin Değersizleşmesi, Sermayenin Yeniden Yapılanması, Yoksulluk ve Sosyal Çöküş, Ekonomik Asimetri

Abstract

The third global crisis still continues while causing detrimental effects in social and economic spheres as recovery measures have not been as successful as expected. The ramification of the effects of the crisis has revealed itself in different social and economic activities. As a result of the crisis, millions of people became unemployed that caused a general humiliation across the society. This occurred because the recovery bypassed lower income groups, whereas it favoured wealthier groups. Economically, the accumulated wealth of millions lost value and they were led to desperation. Besides, some part of capital depreciated very quickly, paving the way for more durable capital to dominate the world market. Therefore, the overall result of the crisis has not been just a social upheaval but also reconstruction of capital towards monopoly. The general appearance of the crisis throughout most of the economies has been the maldistribution of income and increased poverty on the one side and relatively monopolized economy with a small group of billionaires on the other. The economic asymmetry in accumulation of monetary wealth as a result of financialization on the one side and ever increasing problems and social conflicts in production on the other constitutes the main reason for all crises. Therefore, although most crises are generally perceived as social issues, the real cause is economical. It is therefore strictly necessary to grasp the concept of a crisis economically first and then extend the analysis to cover affected areas gradually to find out the total outcome of the crisis. In this paper, the analysis is carried out first as a journey over several areas related to crises, such as history, ideology

¹ Bu yazıya atıfta bulunmak için: Önder, İ. (2022). Ekonomik Kriz: Ekonomik Restorasyon-Sosyal Yıkım. *Oditoryum Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 1. Sayı 1. Ss. 9-25.

² İstanbul Üniversitesi Maliye Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, izzettinonder@gmail.com ORCID: 0000-002-6565-8829

and methodology to get a clear picture of the mainstream economics in this regard, then a brief explanation in the Marxist approach is presented.

Keywords: Systemic Contradictions, Capital Depreciation, Reconstruction of Capital, Poverty and Social Humiliation, Economic Asymmetry

Giriş

Kapitalizmin krizleriyle yıllar boyu iç içe yaşanmasına rağmen, ne iş dünyasında ne de akademide krizlerle ilgili kapsamlı bir görüş ya da teori geliştirilmediği için her kriz döneminde ekonomi ve sosyal alanlarda çöküşler ve sıkıntılar yaşanmakta, kimi zaman çatışmalarla, kimi zaman da üstünkörü önlemlerle kriz atlatılıp, ikinci bir krize kadar yaşama devam edilmektedir. Üstelik krizin maliyetleri krize yol açanlar üzerinde değil, krizin oluşumu ile uzaktan yakından ilgisi bulunmayan kesim üzerinde gerçekleşmektedir. Krizler adeta bir doğa faciasına benzercesine, kimsenin sorumlu olmadığı bir süreçmiş gibi algılanarak, ne ciddi şekilde sebepleri üzerinde durulmakta, ne de olası krizlerin önlenmesi için ciddi önlemler üzerinde çalışılmaktadır. Krizlerin sebepleri üzerinde tanı geliştirilemediği için, sebep olarak kâh faiz politikası öne çıkarılmakta, kâh siyasilerin hatalı kararları tartışılmakta, kâh finans sektörünün olağanüstü geliştiği gibi sebeplere sınırlanmaktadır. Adeta kafalara vurarak öğreti oluşturulmasına üst üste yaşanan krizlere rağmen, her seferinde meseleye sığ bakış açısı ile yaklaşıp, mağdur olanların zararlarını kısmen telafi edici geçici önlemler yanında, banka ve finans kesimi için de dar kapsamlı önlemlerle mesele geçiştirilerek, yeni krizlere yelken açılır.

Nedensellik analizi yapılmadan geliştirilen önlemler bir sonraki yerel ya da küresel krize kadar durumu idare edebilmekte, fakat soruna köklü çözüm oluşturmaya yetmemektedir. Sebep-sonuç yöntemine dayanılmadığı için krizlerin kaynağı saptanamamakta, kaynak kurutulmamakta ve böylece krizlerin içinde oluşup büyüdüğü kapitalizm çeşitli duraklarına uğrayarak yoluna devam edebilmektedir. Oysa tarihe baktığımızda onlarca yerel krizler yanında, üçüncüsü 2008 yılında patlak vermiş olan üç büyük küresel krizle sistem yaşamını sürdürebilmiş, hatta gelişebilmiştir. Şöyle ki, üç büyük kriz sisteme zarar verememiş, ekonomik restorasyona yol açmış, belki de beslenmiş olmalı ki, kapitalizm günümüze kadar, kendi ölçütleriyle alanını daraltıp, gücünü artırarak gelebilmiştir.

Kriz Literatüründe Gezinti

Üç küresel kriz ve çok sayıda yerel krizler yaşanmış, başka bir deyişle muazzam bir tarihsel birikime sahip olmamıza rağmen, ana akım literatürün sergilediği görüntü, bilinç körlüğümüz hakkında önemli ipuçları sağlar.

Çok geniş bir kriz tarihi mirasına ve hemen hemen her ekonomide yükselen cari açıklar ve genel borçluluk durumuna rağmen, 2008 yılında üçüncü küresel kriz karşısında çağımızın

en ileri düzeydeki üniversitelerinde çalışan Nobel ödüllü akademisyenlerin çoğu krizi öngörememiştir. Söz konusu akademisyenler ve danışmanlar sadece 1929 Krizi'nden alınmış derslerin uygulamasını salık vermişlerdir. 1929 Krizi hikâyesi ise şöyledir. 1929 Krizinde Amerika Merkez Bankası'nın (FED) taşınması bahane edilerek tüm finansal işlemler durdurulmuş idi. Bu konuda iki ünlü düşünür farklı görüşler ileri sürmüştür. Milton Friedman'a göre, finansal işlemler durdurulmamış olsa idi kriz derin yaşanmazdı (Friedman, 2008). Buna karşın, John Kenneth Galbraith ise, finansal işlemlerin durdurulmuş olmasını olumlu bulup, aksi durumda krizin daha da derin yaşanmış olacağını ileri sürmüştür (Galbraith, 1975). Günümüzün 1929 yılındakinden daha gelişmiş sermaye-devlet ilişkileri koşulunda, Friedman'ın görüşü ağırlık kazanmış olarak, 2008 krizinde FED tarafından salt ABD piyasasına değil, tüm dolar alanına para saçıldı. Friedman'ın önerisi Keynes görüşüne dayandırılmıştır. Nitekim Friedman'ın 1965 yılı TIME dergisinde yayınlanan ifadesi şöyledir: *“Şimdi artık hepimiz Keynesciyiz”* (Akerlof & Shiller, 2009).

Kriz sonrası yayınlarda yer alan akademi dünyasındaki sığ görüşlerde, ilginç ifadeler yanında akademisyenlerin birbirilerine yönelik suçlamalarına da rastlanır (Krugman, 2009). Paul Krugman'ın verdiği bilgiye göre, Chicago Üniversitesi'nin Nobel ödüllü profesörü Robert Lucas ekonomilerde depresyon sorununun çözüldüğünü ileri sürerek, kriz konusunu kulak ardı etmiştir. Aynı kaynaktan öğrendiğimize göre, Princeton Üniversitesi profesörlerinden ve bir zamanlar FED başkanlığını da yapmış olan Ben Bernanke de varılan aşamada ekonomik dalgalanmalar sorununun çözüldüğünü belirtmiş ve ileriye yönelik gelişme konularıyla ilgilenilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. 2005 yılında Pekin'de toplanan bir uluslararası iktisat toplantısında sol eğilimli olduğu belirtilen bir ABD'li profesör de büyük krizlerin geride kaldığını tereddütsüz söyleyebilmiştir (Weeks, 2010). Ne var ki, işlerin yoluna girdiği inancının yaygınlaştığı ve böylesi konuşmaların yapıldığı dönemin hemen ertesinde kapitalizmin üçüncü küresel krizi patlak verdi. Bunlardan çıkarabileceğimiz sonuç şudur ki, bu denli zengin birikime rağmen kapitalizmin işleyiş dinamik ve süreçleri hakkında henüz fazla bir analitik bilgiye sahip bulunmuyoruz, ya da konudan uzak durarak yanlış bilinçlenme yaşıyoruz.

Bu konuda diğer ilginç örneği de, kriz ertesinde İngiltere Kraliçesi'nin ünlü Londra İktisat Okulu'nu (London School of Economics) ziyaretle, akademisyenlerden yaşanan körlük hakkında bilgi alması oluşturur. Bunun üzerine, akademisyenler kraliçeye Haziran, 2009 tarihinde durumu açıklayıcı bir mektup göndermiştir.³ Kraliçe'ye sunulan mektupta da ekonomik nedensellik analizi yapılmamış, düşük faiz politikasının kredi mekanizmasını aşırı

³ (<https://wwwf.imperial.ac.uk/~bin06/M3A22/queen-lse.pdf>) görülme zamanı:08.10 2022

şışirdiği ve bankacıların risk ayarlamasının isabetsiz olduğu gibi genel ifadelere yer verilmesiyle yetinilmiştir. Akademi dünyası otoritelerinin konuya böylesi sığ yaklaşımlarının nedeni gerekli aletlerden yoksunluk mu, yoksa ideolojik bakış açısı mı olduğu konusunu da metodoloji tartışmasında irdeleyelim.

Biraz Metodoloji

Krizlere bilimsel yöntemle yaklaşılmadığının kanıtı olarak son krizin yaygın tanımı iyi bir örnek oluşturur. Hemen tüm düşünür ve yazarların üzerinde ittifak ettiği genel yaklaşım şöyledir: “2008 yılında, A.B.D.’de finans kesiminde kriz patlak verdi.”⁴ Bu kısa ifade, akademi dünyasının krizlere bakışında üç noktada ciddi yöntem hatası bulunmaktadır. Birincisi, krizin patlak verdiği yerin A.B.D. olarak tanımlanması gerçeği anlatmamaktadır. A.B.D coğrafi bir tanımdır. Coğrafi bölgenin krizle ilgili hiçbir sorumluluğu yoktur, olamaz da! A.B.D.’nin kriz bağlamında önemi, kapitalist sistemin en ileri aşamasının bu coğrafi bölgede gerçekleştirilmiş olmasıdır. Meseleyi ABD merkezli koymak, sistem algılamasını geri plana çekmektir. İkincisi evet, kriz kapitalizmin en ileri aşamasında oluşan finans kesiminde patladı, ama krizin ana sebebi finans kesimi değil, 1970’lerin ortalarından itibaren reel kesimde kâr oranlarının gerilemesidir (Maddison, 2007). Bu bağlantıyı atlamak da yine krizle sistem ilişkisini perdeler ve gerçeği algılamamızı engeller. Üçüncüsü ise, evet 2008 yılında kriz finans kesiminde çöküş olarak çıktı. Doğru, ama finans kesimini bu noktalara taşıyan ve çöküşüne sebep olan süreç, bu alanda da aynen meta üretiminde olduğu gibi, finansal araçlara olan talep ile gerçek arz arasına fiktif kâğıtların girerek sistemik çatışma oluşturmasıdır.

Buradan çıkaracağımız sonuç şudur ki, krizlerin kaynağı, gerek meta gerek hizmet üretim alanındaki sistemik çatışma ve çelişkilerdir. Söz konusu kapitalist dinamiklerle gelişen krizler ekonomi alanda ve sosyal ve siyaset alanlarında oluşturduğu yıkıcı etkilerle gerçek olayı perdeleyip, topluma ezoterik⁵ algılama sunarak, temel meselenin esoterik⁶ algılanmasını ve analizini engellemektedir. Hal böyle olunca, derine inilmeden, sahnedeki oyuncular suçlanmakta ve geçici çözümlerin geliştirilmesi yoluna gidilememektedir.

Geçmişlerde yaşanan onlarca krizlerin günümüze taşıdığı zengin bilgi kaynağına sahip olarak, nasıl oluyor da bir türlü ana sebebe inilmeden, yüzeysel algılama, tanı ve sağaltım yöntemi ile günü kurtarma manevraları ile yetiniyoruz? Ana konuya girmeden, gerçeği algılama

---

⁴ İleride görüleceği gibi, ifade tam böyle olmamakla beraber, bir dizi ünlü iktisatçı meseleye bu bakış açısı ile yaklaşmıştır. Örneğin, bkz. Kolko (2009): s. 14-21.

⁵ Olguların görünen yüzü ile algılanması.

⁶ Olguların geri plandaki sebepleri ve oluşturucuları ile algılanması.

körlüğüne yol açan kaçışların ideolojik sebepleri üzerinde ufak bir gezinti bu konuda bize yardımcı olur.

Yöntemsel Sorunlar: İdeolojik Bakış

Kriz olgusunun ana sebebi ekonomik olmakla beraber, süreç politika ve sosyal alanları da etkisi altına alarak çok ciddi toplumsal sorunlara yol açabilmektedir. Kriz konusunda ekonomi ile birlikte sosyoloji, politika, hatta çevrebilim birlikte etkilenme alanları olduğu halde, başat olan ekonomidir. Krizlerin sosyal alanda oluşturduğu yoksulluk ve işsizlik yanında, politika alanında da siyasi yapıların el değiştirmesine varan ciddi sonuçları yaşanmıştır. Ekoloji krizi de kapitalizmden etkilenen yaşamsal önemi haiz bir alandır (Foster, Clark & York, 2010). Böylesi şümulü ve ciddi etkilere sahip krizler, maalesef, bütünsel yaklaşımla ve temel sebepleriyle değil de, her bir alandaki tahribatı ve buna karşı alınabilecek yüzeysel önlemler bağlamında ele alındığı için yaşamımızdan kalıcı olarak silinememektedir. Konunun aydınlanması amacıyla ekonomi ile diğer alanların arasındaki ilişkiye kısaca göz atmak gerekmektedir.

Ekonomi ve devlet ilişkisi, gerek krizin sebebi, gerek sağaltımı açılarından birinci derecede önemi haizdir. Şöyle ki, krizin oluşturduğu sosyal ve ekonomik sarsıntıların müsebbibi olarak görülen devlet, bu algılama ile ana neden olan ekonominin işleyiş mekanizmalarına ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Devlet yöneticilerinin bazı isabetsiz kararlarının krizi tetiklediği ya da güçlendirdiği görüşü geçerli olmakla beraber, ana sebebin bu yolla açıklanması esoterik yaklaşım olarak görülemez. Krizlerin etkilerinin hafifletilmesinde gündeme gelen çeşitli kamusal destekler bir yanı ile sermayeye piyasa açma, diğer yanı ile de sistemi meşrulaştırma işlevi olarak görüldüğü halde, devletin sermaye yanlı duruşu algılanmayıp, salt toplumu ve ekonomiyi kurtarıcı olarak algılanmasına yol açar. Diğer bir deyişle, kriz dönenlerinde sağlanan devlet destekleri krizlerin kronik süreçler olarak değil de, konjonktürel geçişler olarak algılanmasına yol açar. Ne var ki, kriz dönemlerinde devletin halka sağladığı destek tüketim, buna karşın sermayeye sağladığı destek ise birikim olarak devreye girdiği için kriz dönemlerinde güçlüler daha güçlenmiş olarak krizden çıkarken, devlet, krizin atlatılması gerekçesi altında, aslında ekonominin monopolleşmesine hizmet etmiş olur (O’Conor, 1973). Krizlerin devlet yardımları ile sermaye birikimine katkı yapması yanında sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasına da neden olması, krizleri sistem açısından oksimoron olgu haline taşımış ve akademinin sisteme bakışı bağlamında akademiye de nedensellik çözümlemesinden uzak tutmuştur.

Krizlerde görüntüyü karartan ikinci unsur da ekonomi ve piyasa ilişkisidir. Ana-akım iktisat öğretisinde, özellikle de son dönemlerde başat olan neo-liberal görüşe göre, piyasalar

ekonomide etkinliği sağlayan tek araç olup, yasa hâkimiyeti/kuralı (rule of law) başat olduğundan piyasa dışı müdahalelere gerek yoktur (Plant, 2010). Hâlbuki gelişmiş merkezlerce dayatılan bu politikalar toplumsal ve ekonomik eşitsizliği artırıcı süreçlerdir. Zaman içinde görece rekabetçi piyasalardan monopolist piyasalara geçiş, piyasaların işleyiş dinamiği çerçevesinde gerçekleşmiştir. Piyasaların sistemi perdeleyici rolü ve kriz olgusunun faktör ve ürün piyasalarında piyasa sürecinin sonucu olarak devreye girmesi de ana konunun analitik çözümlemesini engellemiştir. Krizle sosyal alanda oluşan işsizlik de, ekonomi alanında oluşan çöküşler de piyasa süreci bağlamında ezoterik algılanarak nedensellik sorgulaması yoluna gidilmemiştir. Tarihsel süreçte “*Homo Sapiens*” insan tipinden, “*Homo-Faber*”(üretici) ve “*Homo-Consumers*”(tüketici) insan tipine geçiş (Lordon, 2010), ilk aşamadan son aşamalara doğru kapitalist işleyiş dinamiğini vurgular. Homo-Sapiens insan türünden farklılaşarak, tüketici davranış kalıbında fetişleştirilmiş insan türü sürü psikolojisi altında, aslında üretici sermayenin çıkarı doğrultusunda davrandığının farkına varamamaktadır. Kapitalizmde “toplum, içsel baskılamanın soyut dışsal yansıması olup” (Lichtman, 1982; Deleuze & Guattarı, 1977; Goodchild, 2002; Ollman, 2001) birey de onun parçası olarak, sermaye başatlığı sisteme hâkimdir.

Krizler hakkında akademinin ve kamuoyunun çarpık görüşünün ana sebebi, kapitalist düzenin başat unsuru sermayenin devleti ve tüketiciyi hâkimiyeti altına alıp, sistemi ideolojik kılıfla sarmalamasıdır. Piyasanın yansıttığı, devletin muğlâklaştırdığı kapitalizm, eğitim, edinilmiş huylar ve davranışlarla insanların yabancılaşarak, ekonomik ve toplumsal süreçleri objektif doğa yasaları olarak algılamasına yol açar (Aktaran Wendling, 2011).

Kriz Nedir?

Kriz olgusunu tanımlamadan önce, 17. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar oluşmuş krizlere bir göz atmakta yarar vardır (Kindleberger & Aliber, 2012). İlk kriz 1636 yılında Hollanda’da Lale Soğanı Balonu depremiyle yaşandı. Lale soğanlarına talep dik yükselişle fiyatları şişirdikten bir süre sonra yaşanan ani dik fiyat düşüşleri krize neden oldu. Lale krizinden yaklaşık bir asır sonra, 1720’lerde ABD’de Mississippi Balonu çöküşü yaşandı. 1920’lerin sonunda hisse senedi fiyatlarında yaşanan yükseliş ve 1929 yılındaki çöküş ile kapitalizm ikinci büyük krizini yaşadı. 1929 çöküşü sonucunda milyonlarca insan işsiz kaldı ve yoksullaştı (Galbraith, 1975). Gelişmiş ekonomilerde sermaye değersizleşti ve sürüklenen ekonomiler ancak İkinci Paylaşım Savaşı yıkımı ve sonrasında uygulanan Keynes politikaları ile ayağa kalkabildi.

1970’lere geldiğimizde başta Meksika olmak üzere çoğu gelişmekte olan ekonomilerde bankalardan alınan borçlarda tırmanma ve bankaların zor duruma düşmesi gündeme geldi.

1980'lerde ise emlak ve hisse senedi balonları sahneye çıktı. 1985 ve devamında Japonya, Finlandiya, Norveç ve İsveç'te yaşanan emlak balonları siyasileri ve finans kesimini zor durumda bıraktı. 1992 ve sonrasında Tayland, Malezya, Endonezya ve sair Asya ülkelerinde yine gayrimenkul ve hisse senedi piyasalarında patlak veren ünlü Asya Krizi yaşandı. Ve nihayet 1995 yılından başlayıp, 2000'li yıllara sarkan hisse senedi balonu ve emlak üzerinde yapılan ipotekli borçlardaki anormal şişme, 2007-2008'lere taşınarak, 2008 yılında kapitalizmin üçüncü krizine yol açtı.

Genel hatlarıyla verilen krizler tarihinde görülen şudur ki, krizler salt gelişmiş ekonomilerde değil, gelişmekte olan ekonomilerde de yaşanmıştır. Bunun sebebi, krizlerin oluşumuna yol açan gerilim dinamiği her ekonomide ve koşulda aynı olduğu halde, gerilimi yaratan sebebin ekonomilerin gelişmişlik düzeyine göre farklı olmasıdır. Farklı ekonomilerde oluşan krizler de ekonomik ya da sosyal alanlarda sorunlar yaratmışlardır. Şöyle ki, gelişmiş ekonomilerde aşırı birikim ya da eksik tüketim krize yol açarken, gelişmekte olan ekonomilerde tüketimin üretim kapasitesini aşması ana kriz etmeni olarak gündeme gelir. Gelişmiş ekonomilerde aşırı üretim ve sürüm yetersizliği nedeniyle kâr oranlarında düşüş yaşanır. Kâr oranlarının düşüşü borsalara yansır, kıymetli kâğıt değerleri geriler. Kıymetli kâğıt değerleri insanların zaman içindeki birikimini gelecek beklentilere göre yatırım yaptığı alanlardır. Şu hale göre, gelişmiş ekonomilerde birikim krizi olarak yaşanan süreç birikim sermayesinin değersizleşmesini ve gelecek beklentilerinin de çöküşünü simgeler. Kâr oranlarının gerilemesi reel sektörde yatırımları frenleyerek işsizliğe ve emek kesiminin yoksullaşmasına neden olur. İstihdamın gerilemesi ve emek kesiminin yoksullaşması sosyal alanda sorunları gündeme taşır.

Sermaye alanında sıkışan kâr oranları tüm sermaye birimlerini aynı şiddette etkilediği halde, büyük sermayeli ve belirli süre dayanma gücüne sahip kuruluşlardan çok, küçük sermayeli ve ancak kısa süreli marjinal kârla ayakta durabilen küçük sermaye gruplarını vurarak piyasadan siler. Böylece, veri üretim kapasitesi görece daraltılmış olarak ayakta kalan sermaye gruplarıncı paylaşılır. Büyük sermayeye ayak bağı olan küçük sermaye gruplarının piyasadan silinmesiyle monopol gücü yükselen büyük sermaye grupları kamu kesimi üzerindeki etkisini yoğunlaştırarak, krizden çıkmada kendisine güçlü destek sağlayabilir. Nitekim 2008 krizi ertesinde ABD'de GM (General Motors gibi) ve Chrysler gibi bazı büyük şirketlerin hisselerini devlet alarak şirketlerin çöküşünü önlemiştir (Dumenil – Levy, 2011). Devlet yardımı ise iki şekilde gerçekleşir. Birincisi, devlet piyasadan çıkan şirketleri değil, piyasada kalarak sıkışıklık yaşayan şirketleri, özellikle de ekonomiye güçlü katkıda bulunabilecek şirketleri destekler. Böyle bir ayırımda çok önemli bir faktör de neoliberalizmin monopolleşen firmaları öne çıkarması olmuştur. Uluslararası alanlarda rekabet edebilecek güçlü firmalar kârlarını merkez

ülkelere taşıyarak ülkenin varıllığına katkıda bulunur. Aynen merkantilist dönem anlayışta olduğu gibi, küreselleşme döneminde de ödemeler dengesinin sürdürebilmesi için ülkeler uluslararası alanda yüksek rekabet gücü olabilecek firmaların monopolistik davranışlarına destek verir (Dumenil – Levy, 2011). Kriz döneminde devlet desteklerinin ikinci ayağını, krizin sosyal tahribatını giderebilmek için halka yönelik sosyal harcamalar oluşturur. Halka yönelik sosyal harcamaların akış yönü, doğal olarak, yoksul ve istihdam dışı kalmış emekçi kesimlerdir. Sosyal nitelikli bu ödemelerin amacı, bir yönü ile sisteme toplumsal meşruiyet kazandırmak, diğer yönü ile de piyasaları genişleterek sermaye krizini aşma çabalarına dolaylı destek sağlamaktır (Jessop, 2016).

Gelişmiş ekonomilerde geçmişte ve günümüzde olan krizler oluşum frekansları ile farklılaşmışlardır. Şöyle ki, günümüzde krizler geçmişe göre çok daha sık olmaya başlamıştır. Bunun sebebi geçmişin üretici ekonomilerde krizler üretim ve kâr sıkışması nedeniyle ortaya çıkarken, günümüzün finansal ağırlıklı ekonomilerinde de temel sebep üretim ve kâr sıkışıklığı olmakla beraber, daha çok üretim sıkışıklığını gidermek ya da ertelemek için devreye sokulan finans kesiminde oluşan balonlar ve balonların çöküşü şeklinde yaşanıyor olmasıdır. Ancak konuya küresel boyutta yaklaştığımızda, krizler sarmalının sistemin idamesini sağlayacak şekilde birbirini izleyen tempoda ortaya çıktığı görülür (Dumenil – Levi, 2011).

1890’lar krizi	-----	1929 Küresel Çöküş	-----	1970’ler krizi	-----	2008 Krizi
Kâr sıkışması		finansal çöküş		kâr sıkışması		finansal çöküş

Bu tablo, kapitalizmin “yapısal krizi” olarak nitelenen dört büyük aşamayı göstermektedir; bunlar 1890 krizi, 1929 Büyük Çöküş, 1970’ler krizi ve 2008 Neoliberalizmin yaşattığı küresel sıkışıklık krizinden ibarettir. Tablodan izleyebiliyoruz ki, 1890 kâr sıkışmasını kapitalist yaşama ilk kez girmiş olan finansal süreç izlemiştir. Kâr sıkışması şirketten kâr payı alanları finans sektörüne yönelterek orada balon oluşturulmasına sebep olur. Finansal balon güçlülere birikim sağlarken, güçlülerin ayağına dolanan ufak yatırımcıları piyasadan kovar. Bu kovuşun sistem açısından anlamı, küçül birikimcilerin birikimlerinin büyük sermaye gruplarına geçmesidir. Bir anlamda krizlerle hem üretim piyasasının hem de finansal piyasaların temizlenmesi, büyük balığın küçük balığı yutmasıdır. Bu süreç yaşanan sosyal sıkıntılara rağmen, sermaye birikimi ve üretim sürecinin sosyalleşmesi sürecidir. Üretim aşamasında teknoloji ve organizasyon geliştikçe üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasında diyalektik

sürtüşme başlar.⁷Söz konusu sürtüşme üretim sürecinde üretim araçları ile üretim ilişkileri arasındaki diyalektik ile çözülürken, üretim sosyalleşir, büyük şirket ağları ortaya çıkar ve merkez ve çevre ülkelerdeki emek arasında işbölümü ve organizasyonu oluşur. Tarihsel yürüyüşte, ekonomik alanda yaşanan üretimin sosyalleşmesi sancılı sürecinde, doğal olarak, sosyal alanda da yaşanan çöküşler sosyal kriz olarak gündeme gelir (Marx, 1970).

Ekonominin düzeyi ve araçlarına bağlı olarak krizleri tetikleyen sebepler de farklı şekillenir. Günümüzün ekonomilerinde başat düzen olan neoliberalizmde mekânsal ve zamansal olarak piyasaları genişletme dürtüsü başattır (Bierbricher, 2018). Piyasaların genişletilmesi sermaye birikimi dürtüsünün sonucudur. Sermaye birikiminin üretim ve dolaşım aşamalarında gerçekleştirilen sömürünün valorizasyonu –nakde çevrilmesi- üretilen metanın satışıyla olanaklı olduğundan üretim artış hızına bağlı olarak piyasaların da genişlemesi birinci derecede zaruri koşuldur. İç piyasanın tıkanması halinde ülke dışı piyasalar aranır ki, bu süreç küreselleşmedir. Fakat dış piyasalara yönelişin anlamlı olabilmesi söz konusu piyasalarda yeterli satın alma gücünün bulunmasına bağlıdır. Sermaye ajanları merkez ülkelerden çevre ülkelere doğru yayıldıkça, yayılmanın potansiyel engeli olan yoksulluğun ve yoksullaşmanın telafisi, finansal süreçlerle gelecek dönem piyasalarının şimdiye çekilmesiyle olanaklı olur. Böylece neoliberal politikalarda gelişen finansallaşma, hem merkez ekonomilerde biriken nakit sermayeye piyasa sağlar, hem de çevre ekonomilere ihraç edilecek metalara parasal taban oluşturur.

Finansallaşmanın diğer bir sonucu da, finansal kazançlar oluşturmaktır. Şöyle ki, finans araçlarının meta üretimi yatırımına (birincil finansal işlem) dışında, spekülative amaca yönelmesi, üretime katkıda bulunulmadan bazı grupların varsillaşmasına yol açar. Finansal kâğıtların spekülative dürtülerle el değiştirmesi sonucu sağlanan kârlar, karşılığında üretim yapılmadığından, reel olmayıp, fiktiftir. Diğer bir deyişle, bu kârlar elden ele dolaşan kâğıtlarla temsil edilen fiktif birikimdir. Finansal kâğıtlara yapılan yatırımların fiktif kârlılık oranı yükseldikçe söz konusu kâğıtlara olan talep de yükselerek, finansal kâğıtlara olan yöneliş hızlandırır. Bu süreçte sigorta primlerini ya da sair birikimlerini finansal alana taşıyanlar önceleri kârlı olurlar. Fakat finansal kâğıtlarda izlenen bu değer yükselişinin arkasında hiçbir meta birikimi olmadığını dolayı yaşanan bir balondur, fiktif değer yükselişidir. Bu süreçte finansal kâğıtların değer kazandığını gören bazı kimse ya da sanal kuruluşlar salt kâğıdın üzerinde yazılı nominal değerle piyasaya ilave kâğıt sürmeye başlar. Böylece değeri yükselen

---

⁷ Üretim güçleri, üretim sürecinde devreye giren emek ve tamamlayıcı unsurlar, yani değişir ve sabit sermaye; üretim ilişkileri ise emek ve diğer üretim güçleri arasındaki sosyal ilişkiler ve diyaloglar. Bu konuda bkz. Smith and Evans (2009).

ve elden ele dolaştıkça daha yüksek nominal değerlere ulaşan kâğıtlarda en ufak bir güvensizlik belirtisinin ortaya çıkması ile piyasada panik başlar. Artık balon patlamıştır ve balonun oluşumuna sürülen yatırımlar anında değersizleşmeye başlar. Bunun tipik örneğini neoliberal dönemden çok önceleri yaşanan 1929 Krizini başlatan sebep oluşturur. ABD’de batı sahillerinin sayfiyelik bölgelerde bungalov tipi evler inşa edilmeye başlanır ve bunlara bağlı değerli kâğıt piyasaya sürülür. Bir süre sonra oluşan olumsuz hava koşulları ve kasırga tüm yapıları yıkarak, evlere dayanılarak çıkartılan finansal kâğıtları değersizleştirir. Böylece başlayan finansal kriz, domino etkisiyle tüm ekonomiye ve oradan da çevreye yayılarak küresel çöküşe neden oldu. Görüldüğü üzere, kriz finansal kesimde başlamış olmakla beraber reel kesime de sıçrayarak, milyonlarca insanı işsiz ve evsiz bırakmıştır. Bunun sebebi, bir ekonomide bir kesimde başlayan bir krizin, sebebinden bağımsız olarak, tüm ekonomiyi etkileyebilmesidir (Katona, 1976). Zira kriz oluşumu, ileriye yönelik güveni sarstığından, tüketiciler zaruri ihtiyaçları dışında harcamalarını kısar, gelecek tehlikeli dönem için birikimini yükseltir, böylece piyasanın daralması sonucunda sermayedar da üretimini kısar, işçi çıkarma yoluna gider ve yatırım kararlarında daha temkinli olur.

Gelişmiş ekonomilerde kâr oranlarının gerilemesinin bir nedeni piyasaların daralması ve buna bağlı olarak satışların düşmesi, ikinci nedeni ise sermayenin merkezileşmesi ve derinleşmesidir. Sermaye merkezileşir ve derinleşirken üretim hızını yükseltir, fakat istihdam kapasitesini sınırlar. İç piyasaların daralması kâr oranlarını olumsuz etkilerken devreye emperyalizm girer ve bir yandan piyasalar coğrafi olarak genişleyip küreselleşirken, diğer yandan da finansal olarak genişleyerek gelecek zamanları da kapsar. Krizlerin açıklanmasında tüketim daralması teorisinin en etkili kurucusu Rosa Luxemburg’dur (Luxemburg, 1951). Marksist ekole en yakın teori ise Engels’in aşırı üretim teorisidir (Clarke, 1994). Bunların yanında Rudolf Hifferding, Eduard Bernstein, Paul Sweezy başta olmak üzere bir dizi Marksist düşünür de krizler üzerinde farklı görüşler geliştirmişlerdir. Ancak Marx, tüm bu görüşlere kaynak rolü görüp, öncülük ettiği halde, defterlerde kaydettiği notlar dışında, temel eserlerinde bu konuda net bir teori ya da görüş oluşturmamıştır (Clarke, 1994). Hızlı bir genelleme yapacak olursak, gelişmekte olan ekonomilerde krizlerin üretim artışı ve bunun karşısında daralan piyasalardan kaynaklandığını ileri sürebiliriz. Aynı sürecin emperyalizme yol açtığı da açıktır. Bu kısa açıklamanın özeti şudur ki, gelişmiş ekonomilerde üretim fazlası, diğer bir deyişle varsıllık krizin temel tetikleyicisi rolündedir. Bu yönü ile gelişmiş ekonomilerde oluşan kriz varsıllık krizi, diğer bir deyişle arz fazlası ve talep eksikliği krizidir.⁸

⁸ Arz fazlası ve talep eksikliği aynı olgunun farklı yönleri olarak algılanabilir. Ancak, burada vurgulanmak istenen nokta toplam arz ve toplam talep olgularından hangisinin başat olduğudur. Marx’a göre, sermayedar artık değer

Gelişmekte olan ekonomilerde ortaya çıkan krizler de yine ekonomi ile ilgili olarak geliştiği halde, sorunun düğümlendiği ve patladığı yer kamu bütçesi açıkları ve geri dönüşü olmayan hanehalkı batık borçlardır. Zira işsizlik ve yoksulluğun yaygınlaştığı dönemlerde kamu politikaları bir yandan sosyal ödemelere, diğer yandan da finans kurumları aracılığı ile kredi genişlemesine yönelir. Çalışan emekçiler ise, geçimlerini sağlamak üzere yoğun borç altına girmek zorunda kalarak ancak yaşamlarını sürdürmeye çalışırlar (Karaçimen, 2015). Devletin genişleyen sosyal harcamaları diğer kamu harcamalarını sıkıştırarak hizmetlerde nicelik ve/veya nitelik erimesi oluşturur. Oluşan kamu açıkları fiyat artışlarına sebep olarak, sosyal politikalar teorisinde açıklandığı üzere, sosyal desteğin finansman yükünü bizzat yoksul kesim üzerine yıkar (Offe, 1984). Yoksulluk koşullarında genişleyen kamu kesimi ve finans kesimi de birer işletme gibi algılanırsa, kamu kesimi açık finansman sistemiyle genişleyip, finans kesimi de kâr amacıyla faaliyetlerini sürdürürken ekonomi üzerinde olumsuz etki oluşur ve krizi önlemek bir yana, krizin sürüklenmesine neden olur. Kamu kesimi, kıt kaynaklar ve bütçe tahdidi altında sosyal harcamalara yoğunlaşınca, toplumun uzun dönemli sermaye üretim kaynağı olan eğitim harcamaları, dolayısıyla beşeri sermaye oluşturma kapasitesi daralır. Finans kesimi ise, aynen bir işletme gibi çalışarak faiz geliri karşılığında kredi musluklarını genişletmede tereddüt etmez. Genişleyen kredi hacmini karşılayacak talep hacmi bulunur, ancak söz konusu kredi talepleri kredileri tüketimde kullandıklarından, piyasayı genişletme dışında sermaye birikimine katkıda bulunmaz. Ekonominin üretim kapasitesi gerek kamu kesimi gerekse finansal kesimin piyasayı genişletme etkisine olumlu yanıt verebilecek düzeyde olmadığı için önlenemeyen fiyat artışları yoksulluğu daha da derinleştirir. Gelişmiş ekonomilerde oluşan varsıllık krizine karşı alınan önlemler üretici sektörün tıkanıklığını giderici etkisiyle ekonominin tekrar rayına oturmasına hizmet ederken, gelişmekte olan ekonomilerde yaşanan yoksulluk krizlerine karşı geliştirilen önlemler yoksulluğun giderilmesine hizmet edemediği gibi, durumun daha da vahimleşmesine yol açar.

Krizlerin yerel ya da küresel olma özellikleri bir bölgede ya da ülkede oluşan krizin çevreye yayılma niteliğine bağlıdır. Küresel krizler ilk anda küresel olarak başlamayıp, belirli merkezde başladıktan sonra bazı ülkeleri ya da tüm ülkeleri etkisi altına alarak küresel krize dönüşür. Ülkeler arasındaki etkileşim ekonomi alanında olduğu için ekonomi kaynaklı varsıllık krizleri küresel nitelik sergiler. Şöyle ki, bir ülkede gelişen krizin ülkeler arası etkileşime geçmesi ülkelerin dış ticarete açık olmaları ile ilgilidir. Krizin başladığı ülke dış ticaret hacmini ve sermaye hareketlerini sınırlayabilir. Bu durum söz konusu ülke ile ticari ve sair alanlarda

---

elde edebilmek için piyasa koşullarına bakmadan önce üretim yapar, sonra piyasa koşullarını zorlar. Marksist görüşte üretim fazlası, Keynesgil görüşte ise talep eksikliği başat faktörlerdir. Mattick (1974).

işbirliği içindeki devletleri de olumsuz etkiler. Krizler hangi merkezde başlarsa başlasın çok farklı merkezlerdeki ekonomik hareketleri, özellikle de finansal hareketleri şiddetle etkiler, çünkü krizler bireylerde ve devletlerde güvensizlik oluşturarak, geleceğin görüntüsünü muğlaklaştırarak ekonomik faaliyetleri, özellikle de finansal işlemleri durma noktasına getirebilir. Bu durumlarda itfaiye görevi devlete ve “son kredi merci” olarak bilinen merkez bankasına düşer (Kindleberger & Alibar, 2012).

Son Döneme Ait İki Örnek

Son döneme ait iki örnekten biri, bir varsıllık krizi olarak, 2008 finansal krizi ile patlak veren ABD’deki ev ipotek krizi; diğeri ise, görece geri ekonomide yaşanan darlık krizi olarak Türkiye’de 1990’ların sonuna doğru yaşanan, 2000 IMF-Derviş programı ile sonlanan krizdir. ABD’de istihdam endişesi ile faiz haddi düşük seyrederken ev sahibi olmak isteyenler ipotek sistemi ile krediye başvurdular. Kredi talebi de, insanların ihtiyacını karşıladığı için herhangi bir meta talebi gibi yükselince, faiz kazancıyla tetiklenen finans kurumları, “kredi/öz kaynak” oranlarına bakmadan, kredi hacmini genişletti. Faiz kazancının kârlılığına kapılan fiktif finans kuruluşları oluştu ve piyasaya reel değeri olmayan kâğıtlar sürüldü. Geri ödeme koşulları incelenmeden genişletilen kredi piyasası çökerken, bildik ifadesiyle balon patladı. Finans sistemi çökünce insanların sigorta birikimleri gibi bazı menkul varlıkları da çökmüş oldu. Burada ilginç olan, söz konusu kâğıtların “varlık satışı yöntemi”⁹ ile elden ele dolaşma aşamasında piyasa beklentileri doğrultusunda, reel değerlerini aşan, finansal balon değerleriyle el değiştirmeye başlamasıdır. Kredi talebinin yükseldiği dönemde varlık satışlarına sunulan kâğıtların değeri de yükseldi. Bir anda balon patlayınca tüm fiktif yükselişler çöktü ve mali birikimlerini bu yükselişlere bağlayan insanların varlıkları da çökmüş oldu. Bu çöküşün başlangıcı evlerin yüksek değerle ipotek edilmesi ya da alıcının ödeme gücü ciddi olarak araştırılmadan kredi verilmesi gibi sebeplere dayandırılmaktadır.¹⁰ Dikkat edilmesi gereken her iki durumun da ihmal edilmesi, kredi satışının aynen meta satışı gibi pazarlanması mantığından kaynaklanmıştır. Sorun oluşunca devlet mali destekle sistemi ayakta tutmaya çalıştı ve bu bağlamda çok ciddi mali kaynakları zor durumdaki finans kuruluşlarına ve bazı firmalara yönlendirdi. Devletin, mali destek sağlarken neden ipotek sistemi ile ev alanlara değil de, mali kuruluşlara vermiş olması, doğal olarak yasa gereğidir, ancak kapitalist yasaların da sermaye

⁹ Varlık satışı, bir finans kuruluşunun alacak senedini başka bir kuruluşa belirli bir iskonto oranında satıp, alacak riskini belirli fiyattan başka bir şirkete devrederek, alacağının bir bölümünü nakde çevirmesi işlemidir.

¹⁰ Bu sebepler teorik olmayıp, teorik işleyişin yansımaları olduğundan, ana sebebin açıklanmasında yeterli görülemez. Weeks (2010).

yanlı olduğu unutulmamalıdır. Diğer bir deyişle devlet, mali yardımı borçlarını ödeme koşulu ile doğrudan borçlulara vererek, ev sahipliğini koruyabileceği, ya da mali kuruluşlara borç verirken alacaklarını silmeleri koşulunu getirebileceği söz konusu iken, sistem ideolojisini koruyabilmek amacıyla böylesi yan yollara sapılmamıştır. ABD’de patlak veren bu kriz, dolambaçlı yöntemlerle ipotek krizine dönüşmüş olmakla beraber, özünde gelişmiş ekonomi birikim krizidir. Bu niteliği ile hemen tüm gelişmiş ekonomileri yalamış ve on yıldan fazla süre geçmiş olmasına rağmen dünyamız krizin etkisini hâlâ atlatamamış, farklı ülkelerde farklı etkiler oluşmuş, kriz gelişmekte olan ülkeleri ise görece daha zayıf etkilemiştir.

Türkiye koşullarına geldiğimizde, bir yanda verimsiz bir sanayi altyapısının yol açtığı cari açık, diğer yanda da düzensiz bir vergi idare sistemi ve önlenemeyen kamu harcamaları sonucunda oluşan bütçe açığı nedeniyle 1990’ların sonuna doğru yükselen kriz semptomlarıyla ilerledi. İthalata bağımlı sanayi yapılanmasında iç üretim kadar ihracat da bu kısıttan nasibini aldı. Bu arada koalisyon idaresi ve sağlığı oldukça sarsılmış bir başbakan ileriye ait beklentileri karartarak durumu kötüleştiriyordu. Bunun üzerine, 1999 yılda IMF ile bir izleme anlaşması yapıldı. Fakat bu program verimli olmayınca doğrudan stand-by anlaşmasına geçildi. IMF Türkiye’ye şu üç temel değişiklik içeren bir program önerdi: para politikası alanında Merkez Bankası bağımsız olacak ve kamu açıklarının finansmanında kullanılmayacaktır; maliye alanında bütçe tasarrufu yapılacak ve KİT’ler özelleştirilecektir; genel ekonomi alanında ise, denetimsiz olarak dış piyasalara açılacak, kur serbest piyasada belirlenecektir. Bu görüntüsü ile programın amacı, ülkenin krize sürüklenmesine sebep olan yetersiz alt yapının güçlendirilmesi olmayıp, ileri kapitalist ekonomilerdeki atıl maddi ve nakdî sermaye ve üretim fazlasına ekonominin piyasa olarak açılması idi. Nitekim İstanbul ve Marmara Bölgesinde yoğun olarak uygulanan dış kredilere dayalı alt-yapı projeleri ve bugün karşılaştığımız derin borçluluk ve enflasyon söz konusu projenin açtığı yoldan yürümenin sonucudur.

Toparlayıcı Özet

Bir türlü yakamızı bırakmayan, farklı ülkelerde, farklı zamanlarda ortaya çıkarak ekonomi ve sosyal alanlarda ciddi hasarlar oluşturan kriz olgusu nedir, nasıl oluşuyor ve niçin önlenemiyor konularını, yukarıda verilenlerin ışığı altında toparlama zamanı geldi.

Krizler ekonomi alanında ve bir veya birkaç ülkede oluşuyor ve ekonomik ve psikolojik etkisiyle komşu ekonomilere ve sosyal alana yayılıyor. Krizler ekonomi alanında oluştuğuna göre, sorunu kökünden anlayabilmek için ekonomik işleyişin dinamiklerine inmemiz gerekir. Ekonominin işleyiş dinamiği iki ana ekol açısından farklı ele alındığından iki ekolün yaklaşımını kısaca gözden geçirmemiz gerekiyor. Adam Smith ile başlayan ana-akım iktisat

ekolünde kriz konusu temel sorun olarak değil, siyasi ya da özel kurumların farklı, bazen de birbiri ile uyumlu olmayan çelişkili kararlarının piyasalarda sebep olduğu sapmalar ya da geçici bozukluklar şeklinde konjonktür dalgaları olarak algılanır. Ana-akım iktisat yaklaşımında, krizlerin kökenine inilmeden, ekonomi alanındaki tahribatın şirketlere yönelik, sosyal alandaki tahribatın ise sosyal alana yönelik devletin mali destekleriyle giderilebileceği görüşü başattır. Keynes'in takipçisi Minsky, krizlerin önlenmesi için, makro düzeyde büyük bütçe önerisi, mikro düzeyde ise işletmelere borçluluk durumuna göre "Üç Parçalı Mali Sınıflandırma" sistemini savlamıştır (Minsky, 2008). Nitekim 1929 Krizi'nde devlet mali destek sağlamadığı için milyonlarca nitelikli insan çalışma yaşamı dışında kalarak, yoksulluğa sürüklendi. 2008 Krizi'nde ise, Friedman'ın önerilerine uyan devletler milyarları piyasalara sürerek, hatta bazı büyük şirketlerin malvarlıklarına ortak olarak, 1929 Krizi sonucunda yaşanan işsizliğe benzer faciayı önlemiş oldu. Ancak, söz konusu politikaların krizin anlık sıkıntılarını hafifletmiş olmasına rağmen, kriz olgusunun dinamiğini çözemediği ve çökertemediği için dünya ekonomileri henüz gerekli toparlanmayı yapamamıştır.

Marksist ekol kriz olgusuna, rastlantısal ve bazı yanlış kararların sonucu olarak değil, sistemik bir sorun olarak yaklaşır (Clarke, 1994). Bu görüşe göre kriz, işletmelerin satışlarını gerçekleştirip artık değeri valorize edebilecek –nakde dönüştürebilecek- toplam talep ile karşılaşmadıklarında stokların yükselmesi, yatırımların kısılması ve neticede işsizliğin yükselmesi durumudur. Bu yaklaşım, arzın talebe göre şekillenmesi anlayışına bağlı, ana akımın kısa süreli geçici piyasa dengesizlikleri görüşünden teorik olarak farklıdır. Zira Marksizme göre, sermayedar programını piyasa talebine göre değil, üretim, artık değer oluşumu ve sermaye birikimi dürtüleriyle yapar. Marksizme göre, oluşabilecek piyasa dengesizliklerinde sermayedarlar teknoloji-yoğun üretime geçerek emeğin verimliliğini yükseltip kârlılığı artırmaya yönelir. Bir süre sonra tüm işletmeler bu yola başvurabileceğinden üretim artar ve fiyatlar düşer. Fiyat düşüşlerine dayanamayan zayıf firmalar piyasadan çekilerek sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması yaşanır. Hızla artan üretime karşın tüketim piyasası aynı hızda yükselmeyeceği için Engels'e göre eksik tüketim kaçınılmaz olur (Engels, 1935). Eksik tüketim firmaların kâr oranlarında düşüşe neden olurken sonuç iki yolda ayrışır. Birinci yol Alman Sosyal Demokrat Partisi görüşüne göre sistemin çöküşüdür. İkinci yol ise, çöküş fikrine karşı çıkan Eduard Bernstein'ın geliştirdiği kredi mekanizması ve emperyalizmdir (Bernstein, 1961). Devreye giren Rosa Luxemburg'a göre ise, kredi mekanizması sermayeyi kamçılıyarak, kriz dinamiğini daha şiddetle ateşler ve çöküşü hızlandırır (Luxemburg, 1951). Luxemburg'a göre, emperyalizm kapitalizmin hizmetinde olmakla beraber, emperyalist alanların daralması, yani sömürü alanlarının daralması merkez ekonomilerde yıkıcı krizlere yol açabilir. Günümüze

geldikçe, kapitalizme daha uygun çözüm Paul Sweezy'den gelmiştir (Sweezy, 1942). Şöyle ki, kâr oranlarının gerilemesi ancak verimsiz kamu yatırımlarının talep genişletici etkisiyle kısmen de olsa giderilebilir. Bu görüş Keynesgil mantıkla örtüşür.

Günümüzün finansallaşma aşamasında krizler daha karmaşık hal almıştır. Finansallaşma, reel artık değer yaratmadan, rekabet yoluyla yükseltilecek fiktif değeri paylaşmaktır. Kısacası, beklentilere dayalı fiktif fiyatlar üzerinden gelir sağlama yolu olan finansal kârlar, yaratılan beklentinin hacim ve şiddetine bağlı olarak balonlaşıp, risk olasılığında çökünce, söz konusu beklentilere güvenip varlığını kâğıtlara yatırmış olanlar telafi edilemez zararlara uğrarlar. Ancak, finansal balonlar üzerinde oynanarak sağlanan kâr, artık değer ve yaratılan balonun paylaşımından sağlandığından, balon patladığında, zararın balona isabet eden bölümü fiktif zarar, artık değere isabet eden bölümü ise reel zarardır. Genel ekonomi için yapılan bu analiz bireyler için geçerli değildir. Örneğin, tüm sigorta birikimini ya da sair reel kaynağını böylesi balonlara bağlamış kişi, kuşkusuz tüm varlığını kaybeder. Finansal alan, kurtlar sofrası misali, akıllı ve isabetli oynayanların acemi oyuncular üzerinde finansal sömürü oluşturma ortamıdır.

Sonuç

Krizlerin bizlere sunduğu muazzam bilgiye rağmen, önlenememeleri bir yana, niçin ana sebepleri ve oluşumu hakkında kesin bilgiye sahip olmadığımız iki nedene dayanır. Birincisi, yukarıda anlatıldığı üzere, krizler ekonomilerin gelişmişlik düzeyi ve kullanılan araçların niteliğine göre farklılıklar gösterir. Dolayısıyla, farklı ülkelerdeki krizlerin farklı oldukları düşüncesiyle heterojen açıklama yoluna sapılır. İkincisi ise, krizleri teknik sebepleri ile anlayabilmek için ekonomilerin genetik yapısı ve işleyiş dinamikleri hakkında güçlü bilgiye sahip olmamız gerekirken, ana-akım öğretisi esoterik analizden kaçınıp, yüzeysel görüntülerle sistemi ele aldığı için genetik yapı ve işleyişi net olarak algılayamamaktadır. Sistem sermaye tarafından kurulup, sermaye kodlarına göre çalıştığından, ideolojik yapılanmada sistem çalışmalarının ezoterik alanda kalması Bourdieu'nun sembolik şiddet kuralı ile açıklanabilir (Bourdieu, 1993). Sermayenin çıkarına olan bu yaklaşımın delinmesi, sistem kurumlarının sembolik şiddet davranışlı ile olası olamadığından, FED başkanı da, ünlü ekonomistler de yaklaşan krizi öngörememişlerdir, hatta İngiltere Kraliçesi'nin ünlü Londra İktisat Okulunda akademisyenlere yaşanan körlüğün sebebini sorması ve ünlü akademisyenlerin verdiği yanıtın niteliği de Bourdieu'yu haklı çıkarmaktadır.

Marksist öğretiye göre, yükselen monopolleşme eğilimi ve yaygınlaşan finansallaşmanın krizleri daha sık aralıklarla tetikleyeceği gün gibi ortadadır. Nitekim son küresel krizin başlangıcından bugüne kadar on yıldan fazla süre geçtiği halde sorun çözülmediği

gibi, yakında bir umut ışığı da gözükmemektedir. Bunun anlamı şu ki, üretim güçleri ve üretim ilişkileri arasındaki tarihsel çatışma küresel düzeyde sürmektedir. İlginç olan ana-akım öğretinin bu konuda söyleyeceği bir şeyin olmaması, bu nedenle de var olan duruma geçici de olsa bir çözüm getirememesidir. Geçmiş iki küresel krizin çözüm yöntemlerine baktığımızda, günümüzde nükleer silahların yaygın olması nedeniyle görüntü farklı da olsa, durum oldukça vahim gözüküyor.

Mesele, krize anlık çözüm sağlamak olarak değil de, nedenini analitik yöntemle anlamak şeklinde ele alındığında, iki engelle karşılaşılır. Birincisi, öğrenim-araştırma yöntemini ana-akım sisteminden Marksist sisteme dönüştürmek: ikincisi ise, Marksist sistemle meselenin genetik yapısı anlaşılrsa bile, sonuç alınabilmesi için üretim ilişkilerini değiştirmektir. Bu yollar, hiç değilse, şimdilik kapalı olduğuna göre, bugün için başvurulabilecek yöntemler, Minsky vari büyük kamu bütçesi oluşturmak, Sweezy-Keynes vari verimsiz yatırımları arttırmak ve neoliberal politikalara yönelip, yönetim uygulamalarının genişletilmesidir. Açıktır ki, Minsky ve Sweezy-Keynes modelleri israfa, neoliberalizmin ve yönetim uygulamasının genişletilmesi ise geliştirmekte olan ekonomilerin sömürülmesine yol açarken, buna rağmen sorunların geçici soğurtulmasını sağlar, fakat nihaî çözümünü gerçekleştiremeyeceği gibi, geliştirmekte olan ekonomilerin görece yoksullaşmasına neden olur.

Sistemin önemli bir temsilcisinin krizi öngöremeyenlere yönelttiği şu eleştiri ilginçtir: *“Büyük hezimete yol açan kuralları önerenlerin serbest piyasacı iman ile gözleri o denli kör olmuştu ki, bu gidişin nasıl bir sonuç oluşturacağını görmemeleri şaşılacak bir şey değil!”* (Stiglitz, 2010). Neoklasik iktisadı eleştiren Stiglitz’in şu ifadesiyle sistem değişikliğini kastetmediği açık olmakla beraber, ana-akım ekolünün çöküşü iması, bir nebze de olsa, ufkumuzu açıcı görülebilir: *“Eğer ABD [yönetimi] ekonomisini düzeltmek istiyorsa, iktisat öğretisini reforme ederek işe başlamalıdır!”* (Stiglitz, 2010).

Krizlere ana-akım ekolde kör bakışın en büyük müsebbibi, Marx’a açık cephe alan yaklaşımıyla, John Maynard Keynes’dir. Keynes, Luxemburg’dan mülhem olduğu savlanabilen görüşle, eksik talep mantığı üzerinden kurguladığı teorisinde, devlete alan açarak toplam talebin yükseltilmesi görüşünü makroekonomi alanında temel anlayışı olarak devreye sokmuştur.

Kaynaklar

Akerlof, George A. & Robert J. Shiller (2009). *Animal Spirit*. Princeton University Press

Bernstein, E. (1961). *Evolutionary Socialism*. New York.

Bourdieu, P.(1993). *The Field of Cultural Production*. Columbia University Press.

- Clarke, S. (1994). *Marx's Theory of Crisis*. Palgrave.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (1977). *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. Penguin.
- Dumenil, G. – D. L. (2011). *The Crisis of Neoliberalism*. Harvard University Press.
- Engels, F. (1935). *Anti-Dühring*. Chicago.
- Foster, J. B. Clark, B., & York R. (2010). *The Ecological Rift*. Monthly Review Press.
- Friedman, M. & Schwartz, A. J. (2008). *Great Contradiction, 1929-1933*. Princeton University Press.
- Galbraith, J. K. (1975). *The Great Crash, 1929*. Penguin Books.
- Goodchild, P. (2002). *Capitalism and Religion: The Price of Piety*. Routledge.
- Jessop, B. (2016). *The State*. Polity.
- Karaçimen, E (2015). *Borç Kıskaçında Emek*. SAV.
- Katona, G. (1976). *Psychological Economics*. Elsevier.
- Kindleberger, C. P. & Aliber, R. Z. (2012). *Çılgınlık, Panik ve Çöküş: Finansal Krizler Tarihi*, çev. Ü. Şenesen. Türkiye İş Bankası.
- Kolko, G. (2009). *World in Crisis*. Pluto.
- Krugman, P. (2009). *The Return of Depression Economics*. W.W.Norton & Co.
- Lichtman, R. (1982). *The Production of Desire: The Integration of Psychoanalysis into Marxist Theory*. The Free Press.
- Lordon, F. (2010). *Kapitalizm, Arzu ve Kölelik*. Metis.
- Luxemburg, R. (1951). *Accumulation of Capital*. Routledge.
- Maddison, A. (2007). *Contours of the World Economy, 1-2030*. Oxford.
- Marx, K. (1970). *A Contribution to the Critique of Political Economy*. International Publishers.
- Mattick, P. (1974). *Marx & Keynes*. Merlin Press.
- Minsky, H. P. (2008). *Stabilizing an Unstable Economy*. McGraw-Hill.
- O'Connor, J. (1973). *The Fiscal Crisis of the State*. St. Martin's Press.
- Offe, C. (1984). *Contradictions of the Welfare State*. The MIT Press.
- Ollman, B. (2001). *Alienation*. Cambridge University Press.
- Plant, R. (2010). *The Neo-Liberal State*. Oxford University Press.
- Rodrik, D. (2019). Has Globalization Gone Too Far. *The Globalization Reader* (ed. F.J.Lechner and J. Boli) içinde, (ss. 237-43). Wiley Blackwell.
- Smith, David & Evans, P. (2009). *Karl Marx-Kapital: Yeni Başlayanlar İçin*. Versus.
- Stiglitz, J. E. (2010). *Freefall*. W.W.Norton & Co.
- Sweezy, P.K. (1942). *The Theory of Capitalist Development*. New York.
- Weeks, J. (2010). *Capital, Exploitation, and Economic Crisis*. Routledge.
- Wendling, A. E. (2011). *Karl Marx on Technology and Alienation*. Palgrave.
- (<https://wwwf.imperial.ac.uk/~bin06/M3A22/queen-lse.pdf>) görülme zamanı:08.10 2022

Neoliberal Küreselleşmenin ve Liberal Demokrasinin Krizi¹

Prof. Dr. Faruk ATAAY²

Gönderilme Tarihi: 23.10.2022

Kabul Tarihi: 12.11.2022

Özet

Son dönemde, dünya genelinde giderek yayılan ekonomik, toplumsal ve siyasal bir kriz yaşanmaktadır. Dünya genelinde işsizliğin ve yoksulluğun artışı, geniş kitlelerin refah düzeyinde önemli düşüşler giderek etnik ve dinsel çatışmalar, aşırı sağcı akımların yükselişi, demokrasinin gerilemesi ve otoriter rejimlerin yayılmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu çalışmada, bu büyük krizin temelinde neoliberal küreselleşmenin yarattığı toplumsal çelişkilerin yattığı ileri sürülmektedir. Çalışmanın bir başka temel argümanı da, liberal demokrasilerin toplumsal sorunlara ve toplumsal taleplere çözüm üretilmediği için krize girdiğidir.

Anahtar Sözcükler: Neoliberal Küreselleşme, Liberal Demokrasi, Kriz

Abstract

Recently, there has been an economic, social, and political crisis that is spreading all over the world. The increase in unemployment and poverty throughout the world, and significant decreases in the welfare of the broad masses gradually result in ethnic and religious conflicts, the rise of radical right movements, the decline of democracy, and the spread of authoritarian regimes. In this study, it is argued that the social contradictions created by neoliberal globalization lie behind this great crisis. Another main argument of the study is that liberal democracies are in crisis because they cannot produce solutions to social problems and the demands of the masses.

Keywords: Neoliberal Globalization, Liberal Democracy, Crisis

Giriş

1970'lerin sonlarında başlayan neoliberal küreselleşme süreci günümüzde giderek derinleşen bir krize girmeye başlamış durumda. Neoliberalizm, sermayenin 1970'lerde içine girdiği krize çözüm olsa da, dünya nüfusunun büyük bir bölümü için olumsuz koşullar yarattı. Neoliberal dönemde dünya ekonomisini sarsan 2008 krizi önemli bir kavşaktı. 2008'de ABD'de yaşanan emlak krizinin etkileri bütün dünyaya yayılmaktayken, krizin üstesinden gelinmesi için başvurulan genişletici para politikası, şirket ve banka kurtarma operasyonlarıyla durum bir

¹Bu yazıya atıfta bulunmak için: Ataay, F. (2022). Neoliberal Küreselleşmenin ve Liberal Demokrasinin Krizi. *Oditoryum Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 1. Sayı 1. Ss. 26-36.

²Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, fataay@yahoo.com ORCID: 0000-0001-9448-666X

süreligine kurtarılmış gözüküyordu. Ancak, geline noktada, artan enflasyon karşısında para politikasının daraltılmasıyla bunun da sonuna gelindiği görülmektedir.

Dünya ekonomisinde özellikle 2008’de şiddetlenen bu olumsuz gidişat, günümüze gelene kadar ekonomik durgunluk ve irili-ufaklı krizlerle kendini göstermeye devam etti. Bu süreçte, sosyo-ekonomik eşitsizliklerin müthiş bir artış göstermesi, işsizlik, güvencesizlik, yoksulluk gibi sorunların ağırlaşması, dünya nüfusunun geniş kesimlerini tedirgin etmekte.

Kanımızca bugün dünya genelinde yaşanan kriz esasen neoliberal küreselleşme sürecinin yarattığı bir krizdir. Özellikle çevre ülkelerden metropol ülkelere yönelik kitlesel göçlerin aldığı dikkat çekici boyutlar, krizin esasen neoliberal küreselleşmenin krizi olduğunun en çarpıcı kanıtını oluşturmaktadır. Metropol ülkelerinde ortaya çıkan siyasal sorunlar da doğrudan küreselleşme kaynaklıdır.

Bu çalışmada, özellikle 2008’den bu yana şiddetlenen ekonomik krizin toplumsal ve siyasal sonuçlarına odaklanılacaktır. Çalışmamızın ilk bölümünde neoliberal küreselleşme sürecinin yarattığı sorunlar üzerinde durulacak, daha sonra da siyasal krizin çeşitli görünüşleri üzerine değerlendirmeler yapılacaktır.

1. Neoliberal Küreselleşme: Dibe Doğru Yarış

Dünya ekonomisinin 1970’lerdeki krizi aşmaya çalışılırken, neoliberal küreselleşmenin başlatılması ve uluslararası işbölümünün yeniden yapılandırılması en temel yönelimler arasında yer alıyordu. Böylece, ülke ekonomilerinin az-çok kendi kendine yeterlilik çabalarına, korumacılık önlemlerine, iç pazara dönük korunan ve sübvans edilen sanayilere ve tam istihdam hedefine son veriliyordu. Bütün ülkelerin küresel rekabet ortamına uyum sağlamaya yönelik ekonomi politikalarını benimsemesi isteniyordu. Bunun en önemli sonuçları arasında her ülkenin en rekabetçi olduğu sektörlerde gelişmesi, devletçi kalkınma çabalarına ve korumacı önlemlere son verilmesi ile dış ticaret açıklarının finansal hareketlerle finanse edilmesi geliyordu. Uluslararası işbölümüne tabi olarak gelişen ve kendi kendine yeterliliği bozulan ulusal ekonomiler, böylece küresel risklere daha açık bir duruma girdi.

Uluslararası işbölümünün yeniden yapılandırılmasının bir başka önemli sonucu, emek yoğun ve ileri teknoloji olmayan sanayiler yarı-çevre ve çevre ülkelere taşınırken, metropol ülkelerin ise ileri teknoloji sanayilerde yoğunlaşmasıydı. Böylece, metropollerde yüksek ücretli, yarı-çevrede düşük ücretli, çevrede ise çok daha kötü koşullarda çalışan ve yaşayan bir emekçi sınıf ortaya çıkıyordu. Küreselleşme koşulları ulusal hükümetleri vergileri düşürme ve sosyal harcamaları kısma baskısı altına almaktaydı. Ulus devletlerin sosyal politika uygulama

kapasitesi iyice azalırken, ancak yüksek teknolojik ve yüksek katma değerli sınai ürünlerde uzmanlaşan gelişmiş ülkeler sosyal politika uygulama olanağına sahip olabilecektir. Emek yoğun ve düşük teknolojik sektörlerde uzmanlaşan yarı-çevre ve çevre ülkelerin ise sosyal politika uygulama olanağı iyice daralmıştır (Wallerstein, 2005; Habermas, 2018).

Neoliberal küreselleşme süreci esas olarak *küresel şirketler* (ulus aşırı sermaye) için en elverişli koşulların sağlanmasına odaklanmıştır. Küresel şirketler artık ihtiyaç duydukları hammaddeleri en uygun koşullarda elde edebilecek, fabrikalarını en uygun yerlerde kurabilecek, ürünlerini de istedikleri bütün ülke pazarlarında satışa sunabileceklerdir. Uluslararası finans kuruluşları tarafından dünyanın büyük bölümüne hakim kılınan bu koşullar, küresel şirketlerin karlılığını maksimize etmeye ve maliyetlerini minimize etmeye odaklanmıştır (Petras, 2002).

Küreselleşmeyle birlikte, bir taraftan ulusal ekonomiler ve ulusal devletler rekabet baskısı altına girerken, ekonomik büyüme-kalkınma da küresel şirketlerin ve uluslararası finans piyasalarının yatırım kararlarına göre belirlenmeye başladı. Artık güç küresel şirketlere geçerken, ulusal hükümetler de ekonomik büyüme için sermaye çekme çabasına girmek zorunda kalmıştır. Gerek reel sektöre yönelik üretken yatırımları, gerekse finansal yatırımları çekebilmek, sermayeye yüksek kârlılık koşulları sağlamaktan geçmektedir. Bu doğrultuda “yatırım ortamının iyileştirilmesi” ve “rekabet gücünün artırılması” için, reel sektörde vergilerin düşürülmesi, ücretlerin aşağıya çekilmesi, hammadde fiyatlarının ucuzlatılması ve sosyal devletin daraltılması gerekmektedir. Finansal yatırımları çekebilmek için de faizlerin yükseltilmesi gerekmektedir. Bu tablo, ulusal hükümetlerin yatırım çekme rekabeti adına “dibe doğru yarış” a girmelerine neden olmaktadır (Habermas, 2018).

Bu politikaları uygulayarak ülkeye yatırım çekmek başarılabilirse, ekonomik büyüme yükselecek, istihdam artacak, işsizlik azalacaktır. Buna karşılık, ücretler ve hammadde fiyatları düşürülüp, sosyal devlet daraltılınca gelir dağılımında eşitsizlikler artacak, alt gelir gruplarının refahı düşecektir. Bu da alt gelir gruplarında memnuniyetsizliğe yol açabilecektir. Alt gelir gruplarını memnun etmek için ücretleri ve tarım fiyatlarını yükseltip, vergileri ve sosyal devlet uygulamalarını genişletmek ise sermayenin başka ülkelere kaçmasına ve dolayısıyla ekonomik büyümenin düşmesine ve işsizliğin artışına yol açacaktır. Sonuçta, neoliberal küreselleşme koşullarında yeniden bölüşümcü politikaları ulusal düzeyde uygulamaya çalışan hükümetler rekabet gücünü kaybedeceğinden başarılı olabilmeleri mümkün görünmemektedir. Bu durum, küreselleşme sürecinde ulusal hükümetleri çelişkili bir duruma sürüklemektedir (Habermas, 2018).

2. Liberal Demokrasinin Krizi

1980'lerde ve 1990'larda egemenlik kuran neoliberal küreselleşme, kısa sürede liberal demokrasileri de zayıflatmaya başladı. Küreselleşme sürecinden zarar gören toplumsal gruplarda hoşnutsuzluklar yayılmaya başlarken, liberal demokrasilerin ekonomik ve toplumsal sorunlara çözüm üretme kapasitesi giderek daralıyordu. Neoliberalizmin temel amacı küresel şirketlerin karlılığını arttırmaktı ve sistemin başarısı da küresel şirketlerin karlılık düzeyiyle ölçülüyordu. Ancak, ulusal çıkarları ve kamu yararını tekelci sermayenin karlılığıyla özdeşleştiren bu yaklaşım, giderek toplumsal çelişkileri arttırıyordu. Önce 1990'larda her yerde azınlık milliyetçilikleri yükseldi. Daha sonra da 2000'lerden itibaren aşırı sağa kayan çoğunluk milliyetçilikleri yükselmeye başladı. *Popülist* diye nitelenen bu hareketler bazı ülkelerde iktidara gelmeye başararak, otoriter rejimler kurmaya girişti.

Neoliberal küreselleşmenin liberal demokrasilerin altını oyması süreci liberal teori tarafından analiz edilebilmiş değil. Ekonomi-siyaset ve piyasa-devlet ayrılığını mutlaklaştırarak analiz yapmaya çalışan liberal teori, liberal demokrasinin bir sınıf egemenliği düzeni olduğu gerçeğini sürekli atlamaktadır (Poulantzas, 2007; Gülalp, 1993; Ataay, 2013). Bu nedenle de, sermaye birikim sürecindeki ve sınıf egemenliği düzenindeki sarsıntıların anında liberal demokrasiye de yansıtacağı gerçeğini görememektedir. Oysa, sınıfsal eşitsizliklerin artışı, siyasal sistemin toplumsal sorunlara ve ihtiyaçlara çözüm üretememesi, ekonomik krizler, bölgesel eşitsizlikler gibi sorunların liberal demokrasileri de istikrasızlaştırması kaçınılmazdır (Poulantzas, 2007; Ataay ve Kalfa, 2012). Her ne kadar egemen sınıflar sahip oldukları çeşitli araçlarla, uyguladıkları çeşitli strateji ve taktiklerle çoğu yerde sol hareketlerin önünü kesmeyi başarsa da, egemen sınıfların hegemonyasının sarsılmasını engelleyemiyorlar. Kitleler yerleşik burjuva partilerinden uzaklaşırken, siyasal partiler için temsil krizi, siyasal sistem için de meşruiyet krizi ortaya çıkıyor.

Egemen sınıflar kontrol altında tuttukları eğitim sistemi, dinsel kurumlar, medya ve kültür endüstrisi gibi araçlarla çoğu yerde emekçi sınıfları atomize edip, muhalif-sol akımları marjinalize edebiliyor olmasına güveniyor. Bir taraftan da, güvenlik önlemlerini arttırıp, yüksek teknoloji gözetleme ve kontrol mekanizmalarıyla toplumu denetim altında tutmaya çalışıyor. Ancak, milyonlarca düzensiz göçmenin Avrupa ve ABD sınırlarını aşmak için yaptıkları şeyler dikkate alındığında, sorunun sadece güvenlik önlemlerini arttırmakla çözülebilir olmaktan çıktığı açıkça ortada.

Neoliberalizmin krizinin ulus devletleri meşruiyet kaybına sokmasının temelinde, kamu politikalarının daha çok uluslararası finans kuruluşları, uluslararası finans piyasaları ve küresel şirketler tarafından belirlenmesi, halk tarafından seçilen ulusal hükümetlerin ise toplumsal ihtiyaçlara ve taleplere çözüm üretmekte etkisiz kalması yatıyor. Bu süreç aynı zamanda, bütün partilerin giderek birbirine benzemesi ve siyasi partilerin halk desteğinin önemli oranda azalmasını getirdi. Bu süreçte, siyasi partilerin üye sayısı düşmüş, insanların parti ve ideoloji bağlılığı azalmış, parti faaliyetlerine ilgi ve seçimlere katılım (oy verme) oranı düşmüş, oylar parçalanmaya ve küçük partilere dağılmaya başlayınca istikrarlı hükümetler oluşturmak güçleşmiştir. Bütün bu gelişmeler, siyasi partilerin *temsil krizine*, siyasal sistemin de *meşruiyet krizine* girdiğinin göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

Temsil krizinin nedenlerine ilişkin siyaset bilimcilerce yapılan araştırmaların gösterdiği ilk önemli gerçek, partilerin seçmenlere verdiği sözleri ve vaadleri yerine getirememesinin halkta büyük bir hayal kırıklığına yol açtığıydı. Halkın çıkarlarını temsil etmekte ve taleplerini yerine getirmekte başarısız olan partilerin, halkla devlet arasında sağlıklı bir temsil ilişkisi kuramadığı gözleniyordu. Ayrıca, parti içi demokrasinin işlememesi, partilerin elitlerin hakimiyetinde oligarşik bir yapıya bürünmesi ve medyanın siyasal süreçleri giderek daha da maniplatif hale getirmesi de halkı partilerden uzaklaştırmıştı (Heywood, 2022).

Bu süreç merkez sağ ve merkez sol partilerin toplumsal desteğini kaybetmesi ve *popülist* adı verilen *aşırı sağcı* partilerin her yerde yükselmesiyle ilerliyor. Aşırı sağın yükselişi ise doğrudan *sınıf siyasetinin* bastırılıp *kimlik siyasetinin* önünün açılmasıyla ilgili.

3. Azınlık Milliyetçiliğinin Yükselişi

Küreselleşme sürecinin ulus devletlerin ve milliyetçiliğin aşılmasını sağlayacağını bekleyen görüşler çokça dile getirilse de, tam tersine milliyetçiliğin, mikro milliyetçiliğin ve etnik çatışmaların önemli oranda artması dikkat çekicidir.

Etnik milliyetçilik sorununun yeniden alevlenmesi küreselleşme sürecinde gerçekleşmiştir. Küreselleşme sürecinde eşit vatandaşlık anlayışına dayalı ulus devlet modelinin zayıfladığı ve eşitsizliklerin arttığı görülmektedir. Pek çok ülkede sosyal devletin daraltıldığı ve kamu hizmetlerinin gerilediği, bireyciliğin ve rekabetin arttığı bu süreçte, ulusal birlik ve ulusal kimlik zayıflamaya başlamıştır (Gülalp, 2017).

Küreselleşme sürecinde ulus devletlerin yeniden bölüşüm kapasitesinin sınırlanması etnik milliyetçiliğe dayalı tepkilerin yükselmesinde etkili olurken, çeşitli milliyetçilik türlerinin

maddi çıkar çatışmalarıyla doğrudan ilişkisi bulunuyordu. Ulusal birliğin zayıflamasında en kritik konuların başında, toplumsal grupların ekonomik kaynaklara erişim için yürüttükleri rekabet ve çatışmalarda etnik, dinsel vb. grup kimliklerinin ön plana çıkartılmasıdır. Refah, istihdam, toplumsal statü, siyasal güç gibi kaynaklara erişimde belli gruplara ayrımcılık yapılması ve belli grupların kayırılması, etnisite-ırk, din-mezhep-tarikat-cemaat, göçmen-hemşeri, kültür-yaşam tarzı gibi kimliklerin birer dayanışma grubu niteliği kazanmasına neden olmaktadır (Heywood, 2022; Gellner; 2013). Küreselleşme ve neoliberalizmin güçlendirdiği bu durum, ulusal birliği ve ulusal kimliği zayıflatırken, çeşitli grup (topluluk-cemaat) kimliklerini güçlendirmiştir. Böylece, bireylerin önemli bir kısmı kendini ulusal kimlik yerine çeşitli grup kimlikleriyle özdeşleştirmekte ve aidiyet ve sadakat duygularını da bu gruplara yönelik geliştirmektedir.

Ulusal kimliğin zayıflayıp grup kimliklerinin güçlenmesi sürecinde asıl sorunlu durum, toplumda çoğunlukta bulunan grubun azınlıkta bulunan gruplara baskı veya dışlamada bulunmasıdır. Bazı bireyler kimlikleri nedeniyle ayrıcalık kazanırken, bazı bireylerinse eşitsizliğe uğraması kimlik çatışmasını şiddetlendirmektedir. Bireylerin kimlikleri nedeniyle baskıya veya eşitsizliğe uğradığı, kamu hizmetlerinden ve yönetimden dışlandığı algısının oluşması, azınlık gruplarda tepkisel davranışlara yol açabilmektedir. Bölgesel gelişmede ve kamu hizmetlerine erişimde eşitsizlik veya kültürel hakların tanınmaması durumlarında da benzer tepkiler gelişebilmektedir. Mağduriyet duygusu içindeki azınlık grupları kimlik siyaseti etrafında bir dayanışma geliştirirken, kimliği nedeniyle eşitsizliğe uğramama talebi geliştirmektedir. Bazı durumlarda ise, kimliğinin ve kültürel hakların tanınması talebi giderek etnik ayrılıkçılık boyutuna da ulaşabilmektedir (Heywood, 2022).

Avrupa'da 1980'li ve 1990'lı yıllarda görülen etnik milliyetçilik sorununa benzer bir sorun da, göçmenler arasında entegre olmama direnişinin güçlenmesidir. Göçmenlerin önemli bir bölümü de tepkisel bir tavırla kimlik uyanışı hareketine katılmıştır. Ancak, bu uyumsuzluk tutumu karşı tepkileri de uyandırmaya başlamıştır. Üstelik işsizlik sorununun giderek büyümesi ve Avrupa sermayesinin yerli işçi sınıfını daha düşük ücrete razı edebilmek için göçmen işçileri kullanması, durumu daha da şiddetlendirmiştir.

4. Popülist Hareketlerin Yükselişi

Küreselleşme sürecinde bir taraftan ulusal ekonomilerin zayıflamasıyla destekten mahrum kalan kesimlerin artışı, bir taraftan çevre ülkelerden AB ve ABD'ye yönelik düzensiz göçmen

akınlarnın çığ gibi büyümesi, toplumsal sorunları büyütüyor. Bu durum, bir taraftan ulus devletler bünyesindeki etnik, dinsel, göçmen vb. dayanışma gruplarının canlanmasına yol açmakta, bir taraftan da ekonomik durgunluğun arttırdığı işsizlik sorununun temelinde göçmen işçileri ya da başka etnik-dinsel grupları gören bir ırkçılığın-milliyetçiliğin yükselişine uygun bir zemin sunmaktadır (Savran, 1993). Etnik ayrımlar keskinleşirken, buna karşılık göçmen karşılığını bayrak edinen aşırı sağcı siyasi akımlar hızla destek kazanmakta. En başta yabancı göçmenleri ve mültecileri, yerine göre de çeşitli azınlıkları ve solu hedef alan aşırı sağcı partiler, pek çok ülkede destek yitiren merkez sağ ve merkez sol partilerin yerini almaya başlamış durumda.

Aşırı sağ, ABD, Fransa, İtalya, İngiltere, Almanya, Hollanda, Avusturya, Yunanistan, Danimarka, İsveç gibi ülkelerde son 10-15 yılda yükselişe geçti. Rusya, Türkiye, Polonya ve Macaristan ise iktidardaki aşırı sağcı partilerin demokrasiyi geriletmeye başladığı lkeler. Sungur Savran'ın da vurguladığı üzere, aşırı sağcı akımlar faşizan-şoven söylemlere ynelse de, henüz faşizmin para-militer çeteler oluşturmak, demokrasiyi ve hukuku ortadan kaldırmak, emperyal saldırganlık gibi özellikleri olgunlaşmış değil. Bu akımları *proto-faşist* (n faşist) olarak niteleyen Savran, faşizmle en önemli farklılıklarını ise, faşizmin 1930'larda derinleşen kriz koşullarında yükselen işçi sınıfı ve sola karşı küçük burjuvazinin ve sağ akımların tepkisinden beslenmesine karşılık, günümüzde proto-faşist akımların küçük sermaye, küçük burjuvazi ve yerli işçi sınıfını, göçmen ve azınlık gruplarına karşı birleştirdiğini belirtmektedir. Sol akımlar ise, çoğu yerde postmodernizm ve okkltrclk etkisiyle azınlıkları ve göçmenleri savunurken, yerli işçi sınıfının sağa kayışını durduramamaktadır (Savran, 2018; 2019; Zabcı, 2017; Saracoğlu, 2018).

Günümüzde aşırı sağın etkisini arttırmasında neoliberalizmin ideolojik hegemonyasının önemli payı var. Bir taraftan bencil bireyciliğin ve tüketiciliğin etkisine girmiş, bir taraftan da neoliberal küreselleşmenin etkisiyle refah düzeyi gerileyen ve güvensizlik kaygıları artan kesimler aşırı sağın çağrısına kapılma eğiliminde. Göçmenler, azınlıklar gibi grupları "günah keçisi" haline getiren aşırı sağcı akımlar, refah şovenizmini yükselterek bu kitlenin bencilliğini ve bilinsizliğini suistimal ediyor. Krizin olumsuz etkileri artarken, işsizlik, gelir dağılımı bozukluğu, yoksulluk gibi sorunların büyümesi, refah ve tüketim toplumundan dışlanma korkusunu büyütüyor. Özellikle son yıllarda metropol ülkelerinin yerli işçi sınıfı da bu baskıları daha fazla hissetmeye başlamış durumda. Sermayenin işc maliyetlerini düşürmek için göçmen işçileri adeta "grev kırıcı" gibi kullanması, çoğu yerde yerli işçilerin göçmen karşıtı aşırı sağa kaymasına neden olmaktadır.

Aşırı sağ akımlar çoğu yerde küreselleşmeye ve AB'ye karşı ulusal ekonomiyi ve korumacılığı savunur görünüyor. Ancak, neoliberalizme karşı gerçek bir alternatif oluşturmak yerine, neoliberalimin olumsuz etkilerine yönelik tepkilerin suistimal edilmesi ve öfkelerin göçmenlere-azınlıklara yönlendirilmesi dikkat çekici. Nitekim, aşırı sağcı demagog partilerin milliyetçi-ırkçı, refah şovenisti ve sözde halkçı bir retorikle sosyalizm karşıtlığını savundukları görülüyor. Bir taraftan ideolojik cephanesindeki “güçlü devlet”, “güçlü ulus”, geleneksel kurumların ve geleneksel değerlerin korunması, çoğulculuk karşıtlığı, aydın düşmanlığı gibi klasik sağ unsurları önplana çıkartırken, bir taraftan da hamasete dayalı, kutuplaştırıcı bir propaganda yürütülüyor (Zabcı, 2017; Sözen, 2017).

Tepkisel-reaksiyoner nitelikli olan aşırı sağ akımlar neoliberal küreselleşmenin yarattığı büyük toplumsal sorunlara basit görünen çözümler öneriyor. Bunlar, çoğu yerde sermaye ve devlet tarafından da el altından teşvik edilmekte. Ancak, devlet ve sermayenin yerli işçi sınıfının pazarlık gücünü kırmak için yabancı göçmen akımlarına da belli ölçülerde izin verdiği veya göz yumduğu görülmekte. Dolayısıyla, metropol ülkelerinde gelişen aşırı sağ akımlar, esasen, işçi sınıfının iki bölümü olan yerli işçilerle göçmen işçileri bölerek, sermaye sınıfına hizmet etmekte. Toplumu merkez sağ ve merkez sol partiler eliyle yönetmekte zorluk çeken sermaye, bu sefer aşırı sağı devreye sokmakta. Ancak, sermaye solun önünü kesmek için aşırı sağın önünü açarken, aşırı sağın daha çatışmacı siyaset tarzının siyasi istikrarı bozması da kaçınılmaz.

5. Otoriter Rejimlerin Yayılması

Rusya, Ukrayna, Türkiye, Macaristan, Polonya, Brezilya, Hindistan ve Filipinler, yükselen aşırı sağın iktidara geldiği ülkeler arasında yer alıyor. *Yükselen Ekonomiler* denen orta gelişkinlikteki bu ülkelerde liberal demokrasinin en temel kurallarının, sivil ve siyasi özgürlüklerin açıkça çiğnendiği görülüyor. Nitekim, *Freedom House*'a göre, demokrasi göstergelerinde 2006'dan bu yana küresel düzeyde net bir kötüleşme yaşanıyor (Zabcı, 2017; Gözler, 2018).

Bu ülkelerde aşırı sağcı otoriter rejimler kurulurken, neoliberal küreselleşmenin yarattığı sorunlara çözüm bulmak ve ekonomik bunalımları aşmak için siyasi istikrar sağlamak gerekçesi sıklıkla kullanılmakta. Dolayısıyla, rejimin meşruiyeti demokratik olmasından değil, ekonomik gerekliliklerden türetilmeye çalışılıyor. Ancak, ekonomik sorunları çözme sözü yerine getirilemediği için sıklıkla siyasi kutuplaşma ve etnik-dini çatışmalar çıkartma yoluna gidiliyor. Dolayısıyla, çoğunluktaki grupların azınlık gruplara tahakkümü de emekçi sınıfları bölmek için sık kullanılan bir yöntem.

Bu ülkelerde, görünüşte çok partili sistem ve seçimle oluşan siyasi organlar varlığını korusa da, güçlü yürütme ve siyasi istikrar adına adaletsiz seçim sistemleri uygulanması, seçimlerde adil rekabet koşullarının bulunmaması, plebisite dönüştürülen referandumlar yoluyla giderek otoriterleşen bir rejimin kurulması ortak özellikler. Kuvvetler ayrılığı, hukuk devleti, yargı bağımsızlığı gibi liberal ilkelerin ciddi bir biçimde gerilediği, bürokrasinin tarafsızlığının ihlal edilerek bir “parti devleti”nin kurulduğu bu ülkelerde, güçlü lider arayışlarıyla tek adam yönetimi kurulması, yönetimin giderek kişiselleşmesi ve keyfileşmesi de dikkat çekici. Medyanın çeşitli yollarla tahakküm altına alınarak kitlelerin kontrol altında tutulması otoriter rejimlerin en sık başvurduğu yöntemlerden bir başkası.

Demokrasiyi ve çoğulculuğu engel olarak gören bu rejimler, çeşitli yazarlarca “hibrid-melez rejim”, “illiberal demokrasi”, “delegasyoncu demokrasi”, “yarı-demokrasi”, “yarışmacı-seçimli-rekabetçi otoriterizm” gibi adlarla adlandırıldı (Gözler, 2018). Bu ülkeler köklü bir demokrasi kültürüne sahip olmamaları özelliğiyle dikkat çekmekle beraber, asıl olarak otoriter kültürü hangi etmenlerin beslediğine ve demokrasi kültürünün gelişmesini hangi etmenlerin engellediğine odaklanmak daha yararlı olacaktır. Kanımızca, neoliberal küreselleşmenin yarattığı olumsuz sosyo-ekonomik koşullar liberal demokrasilerin zayıflamasının en temel nedenini oluşturuyor. Liberal demokrasiler, toplumsal sorunlara ve toplumsal taleplere çözüm bulamadıkları için zayıflıyor. Nitekim bu dalga yavaş yavaş *Yükselen Ekonomiler* grubundan *Metropol Ülkeler* grubuna doğru ilerlemekte. Macaristan ve Polonya gibi AB üyesi ülkelerde başlayan bu süreç, dünya ekonomisindeki bozulma devam ettikçe ABD, İngiltere, İtalya gibi ülkelere doğru yayılma eğilimi gösteriyor.

Sonuç

Günümüz dünyasında neoliberal küreselleşmenin yarattığı sorunlar giderek daha da büyüme eğilimine girerken, geniş kitleler bu sürecin yarattığı korku ve tedirginliklerle hareket etmektedir. Bu tablo giderek derinleşen bir toplumsal ve siyasal krize dönüşmektedir. Dolayısıyla artık neoliberalizmin dogmalarının köklü bir biçimde sorgulanması daha fazla geciktirilemez.

Kanımızca neoliberalizme alternatif aranırken, öncelikle sermayenin önceliklerinden hareket etmekten vazgeçilmelidir. Aksi takdirde, güvenlik önlemlerini ve ideolojik manipülasyon düzeneklerini daha da sıkılaştırmak dışında bir politika seçeneği geliştirilemeyecektir. Oysa, günümüz dünyasında giderek ağırlaşan sosyo-ekonomik sorunlara tam istihdam, sosyal adalet, temel ihtiyaç maddelerinin ve kamu hizmetlerinin herkes için yeterli seviyede sunulması gibi çözümler geliştirilmesi aciliyet kazanmıştır. Ancak ekonomik

ve toplumsal sorunlara kamusal ve demokratik çözümler üretme saikiyle yola çıkılırsa, anlamlı sonuçlara ulaşılabilir.

Küresel şirketler ve sermaye sınıfı bugüne kadar sorunlara çözüm üretmek yerine, insanlığı zehirleyen ve toplumsal çatışmaları körükleyen aşırı sağcı fikirleri pompalamayı tercih etti. Dolayısıyla, bencil bireyciliğe, ırkçılığa, şovenizme, otoriterizme yönelen aşırı sağcı akımlara karşı, insanlığı çoğulcu, katılımcı ve demokratik bir siyasi proje etrafında birleştirebilmek gerekiyor. Bunun için de, öncelikle, solun kimlik siyaseti ve dar sendikalist politikalarından sıyrılıp, toplumun geneline seslenen eşitlikçi ve özgürlükçü politika seçeneklerini güçlendirme çabasına girmesi gerekiyor. Zira, günümüzde sol genelde hastalığın asıl sebebine değil, hastalığın belirtilerine odaklanmış durumda.

Kaynaklar

- Ataay, F. & Kalfa, C. (2012). Küreselleşme, Neoliberalizm ve Demokrasi. *Alternatif Politika*, 4 (3), 304-317. <https://alternatifpolitika.com/makale/kuresellesme-neoliberalizm-ve-demokrasi>
- Ataay, F. (2013). Liberal Demokraside Ekonomi - Siyaset Ayrılığı Sorunu. *Dipnot*, (13-14), 9-21. https://www.academia.edu/6492476/Liberal_Demokraside_Ekonomi_Siyaset_Ayr%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1_Sorunu
- Gellner, E. (2013). *Uluslar ve Ulusçuluk*. Çeviri: B. Ersanlı, G. G. Özdoğan. İstanbul, Hil Yayınevi.
- Gözler, K. (2018). Demokrasi Nereye Gidiyor? Nerede Hata Yaptık?, <https://www.anayasa.gen.tr/demokrasi-nereye-gidiyor.htm>
- Gülalp, H. (1993). *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*. İstanbul, Belge Yayınları.
- Gülalp, H. (2017). *Laiklik, Vatandaşlık, Demokrasi*. İstanbul, Metis Yayınları.
- Habermas, J. (2018). *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Geleceği*. Çeviri: Medeni Beyaztaş. İstanbul, Yarın Yayıncılık.
- Heywood, A. (2022). *Siyaset*. Çeviri: Nasuh Uslu. Ankara, Felix Kitap.
- Kalfa, C. ve Atay, F. (2015). Rousseau ve Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı. *Alternatif Politika*, 7(3), 457-489.
- Petras, J. (2002). *Küreselleşme ve Direniş*. Çeviri: A. Ekber, C. Aşkın, Ç. Arın. İstanbul, Cosmopolitan Kitaplığı.
- Poulantzas, N. (2007). *Devlet, İktidar, Sosyalizm*. Çeviri: Turhan Ilgaz. İstanbul, İletişim Yayınları.
- Saracoğlu, C. (2018). Sağ Popülizm ve Faşizm Üzerine Yöntemsel Bir Tartışma” *Praksis*, (44-45), 1081-1104.
- Savran, S. (1993). Bankalar ve Bayraklar: Uluslararasılaşma Çağında Milliyetçilik. *Sınıf Bilinci*, (12), 7-37. <http://www.devrincimarksizm.net/sites/default/files/sinif-bilinci-12.pdf>
- Savran, S (2016). Faşizm mi, Rabiaizm mi?. *Devrimci Marksizm*, (27), 19-68.

- Savran, S. (2018). Barbarlığın geri dönüşü: 21. yüzyılda faşizm Tarihi kökler: klasik faşizm. *Devrimci Marksizm*, (34), 11-44.
http://www.devrimcimarksizm.net/sites/default/files/barbarligin_geri_donusu_21_yuzyilda_fasizm_1_tarihi_kokler_klasik_fasizm_sungur_savran.pdf
- Savran, S. (2019). Barbarlığın dönüşü: 21. yüzyılda faşizm (2): Ön-faşizmin yükselişi. *Devrimci Marksizm*, (38), 11-41.
http://www.devrimcimarksizm.net/sites/default/files/barbarligin_donusu_21_yuzyilda_fasizm_on_fasizmin_yukselisi_2_sungur_savran.pdf
- Savran, S. (2022). *Üçüncü Büyük Depresyon*. İstanbul, Yordam Kitap.
- Sözen, Y. (2017). Demokrasi, Otoriterlik ve Popülizmin Yükselişi,
<https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10006-demokrasi-otoriterlik-ve-populizmin-yukselisi>
- Wallerstein, I. (2005). *Dünya Sistemleri Analizi, Bir Giriş*. Çeviri: E. Abadoğlu, N.Ersoy. İstanbul, Aram Yayıncılık.
- Wallerstein, I. (2005). *21. YY'da Siyaset*. Çeviri: T. Doğan ve E. Abadoğlu, İstanbul, Aram Yayınları.
- Zabcı, F. (2017). Aşırı Sağ Popülizm: Kılık Değiştirmiş Faşizm mi?. *Monthly Review Türkiye*, (2) 27-43.

Üniversite Öğrencilerinin Barınma Sorununa Tarihsel ve Aktüel Bir Bakış¹

Ferhat ERGEN²

Gönderilme Tarihi: 30.10.2022

Kabul Tarihi: 12.11.2022

Özet

Barın(ama)ma, Türkiye’de kamuoyunun gündeminde olan önemli sorunlardan biri olarak ele alınabilir. Bu barınma sorunu, özellikle büyük şehirlerde, üniversitelerin eğitim ve öğretime başladıkları güz döneminde, öğrencilerin barınma problemleri olarak belirginleşmekte, gündemde daha çok yer kaplamaktadır. Bu yazıda barınma sorunu, sınıfsal perspektifle ele alınmakta ve üniversiteli öğrencilerin barınma sorunlarına dair bir tartışma yürütülmektedir. Öncelikle konut sorunu, kentleşme olgusuyla beraber ortaya çıkan tarihsel yönleriyle ele alınmaktadır ve bu sorun incelenirken kullanılan kriz kavramına yoğunlaşmaktadır. Bu barınma sorunu bir anomali midir, yoksa kapitalist sistemin olağan sorunu mudur? Bu soru cevaplanırken, sorunun konjonktürel taraflarına da değinilmektedir. Fakat bu makalede esas olarak ele alınan konu; işaret edilen arka plandaki etmenlerle beraber, barınma sorununu en derinden yaşayan üniversite öğrencileri olacaktır. Burada da bizzat barınma probleminin, üniversite öğrencileri için üniversiteli olma halinin kendisi için bir kriz olma potansiyeli ve bahsi geçen krizin mevcut durumu tartışılmaktadır. Kriz kavramına yüklenen farklı anlamlar da ele alınmakta ve üniversite öğrencilerinin, barınma sorununu yaşama biçiminin, toplumun diğer kesimlerinden farklılaşması tartışılmaktadır. Buna, öğrenim süresince (geçici), öğrenim koşullarına göre barınma denilecektir. Barınmanın toplumsal cinsiyet boyutu da göz önüne alınarak tartışma derinleştirilmektedir. Neoliberal ekonomi politikalarının bu soruna etkisi üniversitelilerin gözünden inceledikten sonra, özgül olarak bu politikaların barınmaya etkisi ortaya çıkarılacaktır. Son olarak; barınma sorunu bağlamında genel sonuçlar ve üniversitelilerin barınma sorununa kamucu öneriler getirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Barınma Krizi, Konut Sorunu, Üniversite Öğrencileri, Öğrenci Yurtları.

Abstract

Lack of shelter can be considered as one of the important problems on the public agenda in Turkey. The housing problem comes to the fore more especially in the fall period, when universities start education in big cities. In this article, the housing problem is discussed from a class perspective and a discussion is carried out on the housing problems of university students. First of all, the housing problem, which emerged with the urbanization phenomenon, is handled with its historical dimensions and the concept of crisis used while expressing this problem is emphasized. Is the housing problem an anomaly or the evident problem of the capitalist system? While answering this question, the cyclical aspects of the question are also addressed. However, the main subject of this article will be university students who experience the housing problem most deeply. Here, the housing problem itself, the potential for university students to become university students, and the current state of the crisis are discussed. In addition, the different meanings attributed to the concept of crisis are also discussed and the differentiation of the way university students experience the housing problem from other segments of the society is discussed. Accommodation of university students differs from the problem experienced by other layers of society. This will be called accommodation for the duration of the study (temporary), according to the conditions of study. The discussion is, in due course, deepened by considering the gender dimension of housing. After examining the effect of neo-liberal economic policies on this problem in the case of university students, the effect of these policies on the society-wide problem of housing will be revealed. Finally; In the context of the housing problem, general conclusions will be reached and the article will be concluded by making public policy suggestions for the housing problem of university students.

¹Bu yazıya atıfta bulunmak için: Ergen, F. (2022). Üniversite Öğrencilerinin Barınma Sorununa Tarihsel ve Aktüel Bir Bakış. *Oditoryum Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 1. Sayı 1. Ss. 37-46

²İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğrencisi, ferhat.ergen@ogr.iu.edu.tr ORCID: 0000-0001-5741-8422

Keywords: Shelter Crisis, Housing Problem, University Students, Students Dormitories.

Giriş

Dünyada ve Türkiye’de yığınlar, artan oranda mülksüzleşme ile karşı karşıyadır. Bu mülksüzleşmenin önemli bir göstergesi de evsizliktir. Evsizlik, Avrupa ve ABD’de olgusal bir gerçek halini almışken; Türkiye’de ise evsizlik oranı, son iki yıldır artarak devam etmektedir. Evsizlik sorunu; bütün toplumu derinden etkilerken, bu sorundan en ağır etkilenen kesimlerden birinin üniversite öğrencileri olduğu söylenebilmektedir. Üniversiteye yerleşen öğrencilerin ezici bir çoğunluğu, üniversite okumak için şehir değiştirmeye mecbur kalmaktadır. Üniversitelerde eğitim-öğretimin başlaması; bir kısım öğrenci için akraba veya arkadaş evinde geçici misafirlik sürecine girmek anlamına gelirken; ev bulamayan veya henüz yurt çıkmayan öğrenciler için belirsiz bir geleceğin ilk adımı anlamına gelmektedir. Evsizlik olgusu ve barınma sorunu liberal teorisyenlerce; ülkeler arası göç, kişilerin yanlış ekonomik hamlelerinin sonucu veya doğal bir durum olarak anlatılırken; girişimciliği hedefleyen şirketler ise sorunu, konut yetersizliği olarak görmektedir. Bu makalede konut sorunu tarihsel bir bakış açısıyla ele alınarak, bahsi geçen bakış açılarına eleştiri getirilmektedir. Konut sorunu tarihsel olarak ele alınırken, aktüel olarak yaşanan barınma krizi de özgül yanlarıyla sınıfsal bir okumayla ele alınmaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında, üniversite öğrencilerinin yaşadığı barınma krizi tartışması derinleştirilecektir.

“Konut Sorununun Ortaya Çıkışı: İşçilerin Şehir Merkezlerinden Sürülmesi” başlığında konut sorununun Avrupa’nın büyük kentlerinde ortaya çıkışı, sanayileşme ve kentleşme olgusu ele alınmaktadır. Konut sorununun esas olarak işçi sınıfının sorunu olarak ortaya çıktığından hareketle, bu sorunun yaratıcı fikrinin sermaye odaklı fikirler olduğu tartışılmaktadır.

“Konut Sorunu: Kriz mi, Anomali mi” başlığında, kavramsal bir tartışma yürütülmektedir. Konut sorunu, konuta erişim sorunu, konut açığı ve konut fazlası gibi anahtar sözcükler etrafında, kriz ve anomali tartışması yapılmaktadır.

“Üniversitelilerin Üniversitede Kalma Krizi Olarak Barınamama” başlığında kavramsal derinlik ve tarihsel arka planlar ortaya konduktan sonra, aktüel bir kriz olarak üniversitelerin barınma sorunu ele alınmaktadır. Üniversitelilerin barınma sorununun, üniversiteli kalma sorunu olduğundan hareketle, ‘öğrenimde kalma krizi’ tartışılmaktadır. Örneklerle bu süreç gelinen aşamalardan bahsedilerek, üniversite ve üniversitede barınma biçimine ilişkin özgün yanlar ortaya konmaya çalışılmaktadır. Ardından barınma problemine karşı yapılan eylemlerin içeriğine atıf yapılarak öneriler kısmına geçilmektedir.

“Sonuç ve Üniversiteliler İçin Kamusal Barınmanın Gerekliliği Üzerine” başlıklı bölümde üniversitede barınma sorununa çözüm önerileri getirilmektedir. Sorunu ekonomik ve dinsel olarak ortaya koyduktan sonra, kamucu barınma ihtiyacı tartışılmaktadır. Mekanın çok yönlü ele alınması ve öğrencilerin özneleşmesi, bölümün anahtar kelimeleridir.

Konut Sorununun Ortaya Çıkışı: İşçilerin Şehir Merkezlerinden Sürülmesi

Konut sorunu; her ne kadar yalnızca aktüel bir sorun olarak görünse de, özgül farkları ve kimi ortak yönleriyle beraber, konut sorununun tarihsel bir sorun olduğu ilgili literatürde tartışılmıştır. Kapitalizm öncesi toplumlarda da konut sorunu mevcuttur ancak makalenin sınırlarının çizilebilmesi açısından, sanayi devrimi öncesi konut sorununa değinilmeyecektir. Konut sorunu, kentleşme olgusuyla ele alınacaktır.

Kent sosyolojisi ve şehircilik denilince akla gelen Chicago Okulu’ndan neredeyse yarım asır önce Engels (Engels, 1997), bu alana ve doğrudan konut sorununa ilişkin akademik nitelikte çalışmalar yapmıştır.. Hem Engels hem de kent çalışmaları için erken dönem denilebilecek bu yapıtlarda, konut sorunu iktisadi, sosyolojik gözlem ve analizlerle ortaya konmuştur. Engels (1977: 284)³, “Konut darlığıyla kastedilen, nüfusun ani bir şekilde, kentin kendine özgü yoğunlaşmasıdır; kiralardaki çok büyük artış, tek evlerdeki daha da büyük yoğunlaşma ve hatta bazıları için yaşamak için bir yer bulma olanaksızlığıdır.” Buradan hareketle, daha önce kent için olgusal olmayan barınma sorununun; kentleşmeyle beraber daha önce yaşanan barınma problemlerinden kategorik olarak farklılaşarak, bir kent problemine dönüştüğü vurgulanmaktadır.

Bu makalede, kentleşmenin doğrudan doğruya konut sorununu yarattığı iddia edilmemektedir. Konut problemini yaratan ve onu bugüne taşıyan etmen, sadece yığınların yer değiştirmesi değildir. Bu sorunu ortaya çıkaran, bir kullanım değeri olan evlerin (veya barınma için kullanılan başka yapıların), değişim değeri ile emlak sektörü içerisinde meta’ya dönüştürülmesidir. Engels (1977: 285); Almanya’daki konut sorununa değinirken, “Büyük modern kentlerin genişlemesi, bu kentlerin belirli kesimlerine, özellikle merkezi konumlu bölgelere yapay ve çoğu kez çok büyük ölçüde artan bir değer vermiştir,” ifadelerini kullanmaktadır. Burada yapay bir değerden kastın, ilk kastedilen anlamıyla bir emlak spekülatoörlüğü olduğu vurgulanmalıdır. Bu spekülasyonlar sonucunda işçi sınıfının merkezi

---

³ Kaynakçası Engels, F. (1977). *Karl Marks-Fredrich Engels Seçme Yapıtlar İkinci Cilt* (Cilt 2). Ankara: Eriş Yayınları. olan atıflar, metin içi atıf kalabalığını önlemek amacıyla 'Engels (YIL, SAYFA)' olarak eklenecektir.

konumlardan sürüldüğü, mülksüzleştirildiği ve konut sorununun kapitalizmin kentsel mekandaki tarihsel bir sonucu olduğu vurgulanmaktadır. Engels (1977:285), bunun bir eğilim olduğunu,

Bunlar -merkezi yerlerde yükselen binalar- yıkılmakta ve yerlerine dükkanlar, depolar ve resmi binalar dikilmektedir. Bonapartçılık; bu eğilimi, Haussman kanalıyla, Paris'te dalavere ve bireysel zenginleşme uğruna büyük ölçüde sömürmüştür. Ancak Haussman ruhu yurtdışına taşınmış; Londra, Manchester ve Liverpool'da da bulunmuştur ve kendisini Berlin ve Viyana'da da evinde hissetmiş gibidir. Sonuç olarak işçiler, kent merkezlerinden, dış mahallelere sürülmekte; işçi meskenleri ve genel olarak küçük meskenler nadir, pahalı ve çoğu kez bütünüyle elde edilemez bir hale gelmekte, çünkü bu koşullar altında daha da pahalı konutlar ile çok daha iyi bir spekülasyon alanına kavuşan yapı sanayii, ancak istisnai olarak işçi konutu yapmaktadır.

sözleriyle ortaya koymuştur.

Bu makalede konut sorununun, geçmişten bugüne esas olarak bir işçi sınıfı sorunu olduğu kabul edilmekte ve sorunun ilk ortaya konduğu andan itibaren kendisine eşlik eden bir dizi problemle var olduğu ifade edilmektedir. Bunlar, işçi sınıfının yaşama koşullarıdır. Bu koşullar, karşımıza sadece barınma sorunu olarak değil; merkezden uzaklaştırılma bakımından, ulaşım ve seyahat sorunu; gettolaşma bakımından da sağlık sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Barınma sorunu; tarihin farklı dönemlerinde büyük kentlerde doğmuş, gelişmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Fakat bu noktada, tarihin farklı anlarında yaşanan barınma sorununun farklı sebepleri ve sonuçları olduğu ifade edilmelidir. Kentleşmenin başladığı 1800'ler Avrupası'nda barınma sorunu, işçilerin şehir merkezlerinden sürülmesi sonucu ortaya çıkan gettolarda konut yetersizliği olarak görülmektedir. Bu yerinden etmelerin; tarihsel süreç içerisinde konut sorununun yanında, çarpık kentleşmeyi de doğurduğu savunulmaktadır.

Konut Sorunu: Kriz mi, Anomali mi?

Bir önceki başlığı noktalarken konut sorununun, konut açığı olarak ifade edilmesi gerektiği sonucuna ulaşıldı ancak aktüel olarak Türkiye'de ve dünyada bu sorunun artık konut açığı olduğu iddia edilememektedir. TÜİK verilerinde de bu konut yetersizliğinin aksi gözlenmekte ve 2002-2020 yılları arasında ülke genelinde 12,5 milyon (yıllık ortalama 650 bin) yeni konut üretildiği görülmektedir. Aynı dönemde ülkedeki hane sayısına ise, yaklaşık 4 milyon (yıllık ortalama 220 bin) yeni hane eklenmiştir (Balaban, 2021). Bu da demek oluyor ki, 2001 krizini takip eden yaklaşık 20 yıllık dönemde, ülke nüfusuna eklenen her yeni hane için en az üç yeni konut eklenmiştir. Veriler ışığında mevcut konut sayısının hane sayısından oldukça fazla olduğu, dolayısıyla bir konut açığı değil, esas olarak konut fazlası olduğu görülmektedir.

Buradan hareketle, bir konut açığı sorunu değil ancak 'konuta erişim sorunu' olduğu görülmektedir. Konut fazlalığının barınma sorununu çözmediği, aksine konut fazlasının ev sahibi fazlalığı demek olduğu, bu durumun da barınma sorununu derinleştireceği saptanmaktadır. Ancak bu veriler, yine de sorunu açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Her ne kadar sorunun matematiksel bir konut artışıyla yaratılıp/çözülemediği görülüyorsa da konut sorununun hissedilir oranda arttığı da söylenmelidir. Burada, 'konuta erişim sorunu' olarak formüle edilen sonucun sebeplerine eğildiğimizde, esas neden olarak konut fiyatları ve neredeyse aynı oranda artan konut fiyatları görmekteyiz (Balaban,2021). Balaban; bu artışların, ikisi dönemsel ve biri ülke bağlamı olmak üzere, üç temel sebebinin olduğunu söylemektedir. Kamu bankalarının konut kredisi kampanyası, bu sebeplerden birisidir. Bu krediler, konutların ederinden fazla miktara satılmasını sağlamakla beraber, uzun vadede borçluluk sorununu da ortaya çıkarmaktadır. Ülkedeki yüksek enflasyon da konut fiyatlarını arttırmıştır. Bunun yanı sıra konut projeleri ve kredileri; konut sorununu ortadan kaldıran bir anlayışla değil, karlı yatırım olanağı olarak yapılmıştır. Bu durum, konut satın alan kişilerin, konut ihtiyacı olan kişiler değil; büyük emlak şirketleri olduğunu göstermektedir. Balaban'ın kategorik olarak incelediği ekonomik nedenlerin, tek bir kategorik bağlamda da -neoliberal ekonomik politikalar- incelenebileceği görülmektedir. Hatta erken dönem kapitalizm de dahil olmak üzere, birbirine zıt gibi görünse de konut sorununu ortaya çıkaran anlayışın konutun barınma ihtiyacı değil, yatırım aracı olarak görülmesinde yattığı söylenebilmektedir. Türkiye'de AKP iktidarının ekonomik politikalarının lokomotifini olan inşaat sektörünün⁴ bu sorunu çözmemesinin de, AKP iktidarının aynı anlayışı benimsemesinden kaynaklandığı belirtilmektedir.

Konut sorununun kriz olarak adlandırılması da esas olarak bu birikim modelinin krizinde yatmaktadır. Fakat kriz kavramı, yapısı itibariyle hem Türkiye hem de dünyada sorunun 'geçici' veya 'sapma' olduğu algısını yaratmaktadır. Davin Matter ve Peter Marcuse de konut sorununun kapitalist toplumlardaki sınıfsal niteliğini şöyle ifade etmektedir:

Kriz fikri, yetersiz ya da karşılanamaz [unaffordable] konut olgusunun bir anomali, iyi işleyen bir düzenlilik durumundan geçici bir sapma olduğunu imasını taşıyor. Ancak işçi sınıfı ve yoksul topluluklar için konut krizi normdur. Yetersiz konut, tarih boyunca tahakküm altındaki sınıfların yazgısı olmuştur. (Madden & Marcuse, 2021)

---

⁴ Bu konuda kapsamlı bir tartışma için şu yayına bakılabilir: Balaban, O. 2011. İnşaat Sektörü Neyin Lokomotifini? *Birikim*, 270, 19-26

Barınma sorununu ilk defa kapitalizmin sorunu olarak ortaya koyan Engels (1977:284) de, “Mevcut kapitalist üretim biçiminden kaynaklanan irili ufaklı çok sayıdaki ikincil sorundan biri” sözleriyle, konut sorununun bir kriz değil, anomali olduğunu anlatmaktadır. Sadece ABD’de en az 3 milyon evsiz bulunmaktadır⁵ ve dünya ölçeğinde bu sayı, 100 milyon olarak ifade edilmektedir⁶. Bu tabloya göre, yığınlar açısından kriz kavramının -yapısal analizleri dışarıda tutacak olursak- gerçeklik olduğu vurgulanmalıdır.

Üniversitelilerin Üniversitede Kalma Krizi Olarak Barınamama

Üniversiteliler için bir barınma sorunu, toplumun başka sınıf ve katmanlarında yaşanan barınma sorunuyla ortaklıklar içermektedir. Konut fiyatlarındaki artış, öğrencilerin konuta erişimini de, toplumun geriye kalanı gibi olumsuz etkilemektedir. Ancak öğrencilerin barınma sorununun farklı biçim ve sonuçları da gözlenmektedir. Çoğu zaman üniversiteliler bu sonuçları, toplumun diğer sınıf ve katmanlarının hissettiğinden daha ağır hissetmektedir. Bu farklılığın en temel sebebi olarak, üniversitelilerin içerisinde oldukları ekonomik bağımlılık gösterilebilmektedir. Bu bağımlılık genellikle aileye bağımlılık veya burslara bağımlılık olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağımlılıkların hem bir sonucu hem de yetmezliği olarak, okurken çalışmak zorunda kalan öğrencilerin oranının oldukça arttığı görülmektedir.⁷ Aile desteği ve bursun yetmediği durumlarda, öğrencilerin çalışması çoğunlukla üniversitelilerin öğretim sürecinden kopmasıyla sonuçlanmaktadır. Son beş yılda, 230 bin öğrencinin kayıt dondurması⁸ ve üniversiteyi kazanıp kayıt yaptıramayan öğrencilerin sayısının artması; ekonomik krizin yansımalarının bir sonucu olarak okunmaktadır. Bu durum üniversiteliler için doğrudan bir öğrenime devam edememe, öğrenci kalamama krizini doğurmaktadır. Pahalılık, üniversitelilerin tek başlarına ya da oda sayısı kadar kişiyle bir konut kiralama yolunu kapatmıştır. Güncel koşullarda öğrenciler; eve çıkarken ev kapasitesini değil, evin kira ücretini ödeme kapasitelerini gözetmek durumunda kalmaktadır. Bu durum ise; sosyalleşme, üretim ve konfor bakımından oldukça niteliksiz evler anlamına gelmektedir. Öğrenciler, ayrıca artan bir muhafazakar dalgaya karşı da evlerini daha temkinli kullanmak durumundalar. Bütün bunlar hesaba katıldığında mevcut öğrenci evlerinin, Türkiye’de 1980lerde yaşanan iç göçün metropollerde ortaya çıkardığı bekar evlerine benzemek zorunda kalacağı söylenebilmektedir. Yine o döneme has olmakla beraber, yeniden

⁵ <https://www.birgun.net/haber/abd-de-18-eyaletteki-milyonlarca-evsiz-asilama-calismalarina-dahil-edilmiyor-336191>

⁶ <https://bianet.org/bianet/insan-haklari/57844-dunyada-100-milyondan-fazla-evsiz-var>

⁷ <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/ekonomik-kriz-yuzunden-universite-ogrencileri-cikmaza-girdi-karin-tokluguna-calismak-zorundayiz-1952475>

⁸ <https://m.bianet.org/bianet/genclik/255284-son-5-yilda-230-binden-fazla-ogrenci-kaydini-dondurdu>

ortaya çıkan bir barınma biçimi olarak akraba evinde kalmak da üniversite öğrencileri arasında daha sık rastlanılan bir barınma biçimi olmaya başlamaktadır.

Otelleşen Üniversite Yurtları

1980'den sonra başlayan neoliberalizm, ekonomide sermaye yanlısı politikaların uygulanmasını ve buna paralel olarak demokratik hakların tırpanlanmasını hızlandırmıştır. Üniversitelerin sermayenin ihtiyacına uygun dizayn edilmesi sadece derslerin içeriğini ve materyallerini değil, bir bütün olarak öğrenim sürecini meta ilişkilerine dönüştürmüştür. Bu süreç, gittikçe artan oranda öğrenim sırasında kamusal barınma politikalarının tasfiyesini de hızlandırmıştır. Bir göç kategorisi olarak da incelenebilecek olan üniversiteli olma süreci, sermayeye bu alana yatırım yapma olanağı da sunmaktadır. Türkiye'de özel yurtların sayısının oransal olarak kamu yurtlarından daha fazla artışı da bu sürecin sonucu olarak görülmektedir.⁹ Özel yurtlar; fiyatları oranda bir hizmet sağlarken, öğretimi doğrudan metalaştıran bir durumu yaratmış; parasız öğretim ise kamu üniversitelerinde parasız ders alma hakkına indirgenmiştir. Bu ise; ikinci üniversite, ikinci öğretim veya belli bir yılın üstünde öğretimde kalma durumlarında parasız ders alma hakkını da yasal olarak da ortadan kaldırmıştır. Özel yurtların yanında, Türkiye'de tarikat veya cemaat yurtları da öğrencilerin barınmak zorunda kaldığı alanlara dönüşmüştür. Bu dönüşüm süreçleri; barınma krizini derinleştirirken, barınma biçimlerinde de köklü değişimlere yol açmıştır. Kamu yurtları, muhafazakarlığın da etkisiyle; karma yapılardan homojen yapılara geçmiştir.¹⁰ Bu geçişi, giriş saatlerinin kısaltılması ve dışarıda kalma izinlerinin kısaltılması izlemiştir. Bu değişim sürecini, sadece ekonomi politikalarının sonucu olarak görmek yeterli değildir. Bu sürecin, giderek artan bir muhafazakar ideolojik dayatma biçiminde seyrettiği söylenebilmektedir. Bu ideolojik müdahalelerle; işyerlerinde ağır çalışma koşullarına uyum göstermesi beklenen işçiler gibi, öğrencilerin de itiraz geliştiren değil, uyum göstermesi gereken kişiler olması hedeflenmektedir. Bilimsel üretim için şart olan sorgulama ve eleştirel bakış açısının kaybedilmesiyle, öğrencilerin nesneleşmesi hedeflenmektedir. Nesneleştirme süreci, öğrencilerin özne olacakları temel alanlar olan üretim alanlarına müdahaleler yoluyla dayatılmaktadır. Bu durum, yukarıda bahsedilen, öğrencilerin kendi zamanları üzerindeki kontrol hakkının kısıtlanması yoluyla mümkün kılınmaya çalışılıyor denilebilir. Bu kısıtlamalar, öğrenciler açısından boş zaman etkinliğine el koyma anlamına da gelmektedir. Madden ise, konuyu şu cümlelerle özetlemektedir: “Konut hem iş hem de boş zaman [leisure] için önkoşuldur. Birisinin konut ve

⁹https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_09/15142558_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2021_2022.pdf

¹⁰ <https://m.bianet.org/bianet/toplum/148914-eskisehir-de-de-karma-yurtlar-ayrildi>

barınma durumu üzerinde kontrol kurmak onun aynı zamanda hem emek sürecine hem de boş zamanına hâkim olmak anlamına gelir” (Madden & Marcuse2021). Bu bağlamda yalnızca öğrenim sürecinin kesintisinden değil, barınma mekanının kontrolü bakımından, kişinin üretim alanı ve kapasitesine etkide bulunarak da üretimde kesinti oluşturduğundan söz edilmektedir. KYK yurtlarının şehir dışına taşınması da bu sürecin fiziksel inşasının bir parçası olarak okunabilmektedir.

Kamu Yurtlarının Niteliği ve Niceliği

Türkiye’de kamu yurtları, bütün yurtlar içinde yüzde 62,34 oranında yer tutmaktadır. 2021/22 itibariyle, Türkiye’de üniversitelerde örgün öğretimde (birinci ve ikinci öğretim) okuyan 3 milyon 761 bin 637 öğrenci olduğu tespit edilmektedir. Bu öğrencilerin içinde doktora ve yüksek lisans öğrencileri de bulunmaktadır. Bu sayıya karşılık devlet yurtlarının kapasitesi, 759 bin 838 yataktan oluşmaktadır.¹¹ Sayılar, öğrencilerin sermayenin insafına terk edildiğini açıkça göstermektedir. Yurtta kalan öğrenciler; öğrenim için gereken internet, kaynak, materyal vb. ihtiyaçlarından büyük oranda mahrum kalmaktadır. Bu nicel yetersizlik de yurtların öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayamadığına dair örnektir. Bu durum öğrencilerin; özbakımdan beslenmeye, sosyalleşmeden üretim yapmaya kadar bir dizi etkinliği teorik ve pratik açıdan gerçekleştirme imkanlarının giderek azaldığını göstermektedir.

Sonuç ve Üniversiteliler için Kamusal Barınmanın Gerekliliği Üzerine

Türkiye’de üniversite öğrencileri, ciddi bir barınma sorunuyla karşı karşıyadır. Üniversite öğrencileri geçen sene bu sorunu gündem etmek için iki ayrı örgütlenmeyle eylemler gerçekleştirdi. Park ve bahçe gibi kamusal alanlarda başlayan nöbetler, bir cemaat evinde ölüme sürüklenen Enes Kara isimli üniversiteli için yapılan sokak anmalarına kadar bir dizi eylem şeklinde devam etti. Yurtsuzlar ve Barınamıyoruz Hareketi adlı örgütlenmeler, bu eylemler ile sadece sorunu ortaya koymakla yetinmediler. Aynı zamanda yaptıkları açıklama ve yazdıkları metinlerde barınmanın temel bir hak olduğuna, bu hakka erişmenin devletin sorumluluğunda olması gerektiğine bir kez daha işaret ettiler.¹²

Bu veriler ışığında yükseköğretimde barınma sorununa ve biçimine etki eden iki esas sorundan bahsedebilir: Piyasalaştırma ve dinselleştirme. Bu sorunların çözülmesi için, temel haklardan olan barınma hakkının kamusal politikalarla güvence altına alınması gereklidir. Bu da ancak planlı bir kamulaştırma ile mümkündür. Bununla beraber barınma mekanlarının dinsel

¹¹ <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/ogrenci-sayisi-artarken-kyk-yurtlarinin-kapasitesi-azaldi>

¹² Sözü geçen oluşumlar için bakınız: https://twitter.com/yurtsuzlar_ , <https://twitter.com/barinamayanlar>

etkilerden arındırılması da gerekli görünmektedir. Ancak; yükseköğrenim yurtları kamusallaştırılmalı fikri, bu metinden hareketle de söylenebilir ki, yalnızca ekonomik bir müdahale değildir. Üniversitelerde öğrenimin niteliğini yükseltmenin yolu, bu koşulları yaratmaktan geçmektedir. Dolayısıyla üniversite öğrencilerinin kaldığı yurtlar; yalnızca öğrenim dönemlerinde değil, daima açık tutulmalıdır. Yurtlara, öğrencilerin yalnızca barınacakları alanlar olarak değil; kendilerini gerçekleştirebilecekleri yoğunlaşma ve üretim alanları olarak da bakılmalıdır.

Son olarak, bahsedilen sorunun çözümünde gerçekçi ve mümkün olan yaklaşım, öğrencilere umduğunu bulan misafir olarak bakmaktan değil; barındıkları mekana dair söz ve inşa hakkı olan kişiler olarak bakmaktan geçmektedir.

Teşekkür

Başta yüz binlerce üniversite öğrencisi olmak üzere milyonlarca insanın yaşadığı barınma sorununu, yaptıkları eylemlerle kamuoyunun gündemine getiren özellikle Yurtsuzlar ve Barınamıyoruz Hareketi olmak üzere, demokratik üniversite için mücadele eden tüm öğrenci örgütlerine teşekkürler.

Kaynaklar

Balaban, O. (2021). *Fikir Turu*, 20 Ekim 2021. Fikirturu.com: <https://fikirturu.com/toplum/konut-bollugunda-barinma-sorunu/> adresinden alındı

Balaban, O. (2011). İnşaat Sektörü Neyin Lokomotif? *Birikim*, 270, 19-26.

Bianet Gazetesi (2005, 3 Mart 2005). Dünyada 100 Milyondan Fazla Evsiz Var. <https://bianet.org/bianet/insan-haklari/57844-dunyada-100-milyondan-fazla-evsiz-var>

Bianet Gazetesi (2021, Aralık 24). Son 5 yılda 230 binden fazla öğrenci kaydını dondurdu. <https://m.bianet.org/bianet/genclik/255284-son-5-yilda-230-binden-fazla-ogrenci-kaydini-dondurdu>

Birgün Gazetesi (2021, 3 Mart 2021) ABD'de 18 eyaletteki milyonlarca evsiz, aşılama çalışmalarına dahil edilmiyor. <https://www.birgun.net/haber/abd-de-18-eyaletteki-milyonlarca-evsiz-asilama-calismalarina-dahil-edilmiyor-336191>

Büyükbayrak, B. (2021). *Doğruluk Payı*, 28, dogrulukpayi.com: file:///C:/Users/DELL/Desktop/2021'de%20%C3%96%C4%9Frenci%20Say%C4%B1s%C4%B1%20Artarken%20Yurt%20Kapasitesi%20Azald%C4%B1%20_%20Do%C4%9Fruluk%20Pay%C4%B1.html adresinden alındı (copy link address ile doğru link kopyalanmalı)

Madden, D. & Marcuse, P. (2021). *Textum Dergi*, 28, textumdergi.net: <https://textumdergi.net/daimi-barinma-krizi/> adresinden alındı

Engels, F. (1977). *Karl Marks-Fredrich Engels Seçme Yapıtlar İkinci Cilt (Cilt 2)*. Ankara, Eriş Yayınları.

Kader, Ç. (2022). Ekonomik kriz yüzünden üniversite öğrencileri çıkmaza girdi: Karın tokluğuna çalışmak zorundayız. <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/ekonomik-kriz-yuzunden-universite-ogrencileri-cikmaza-girdi-karin-tokluguna-calismak-zorundayiz-1952475>

Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim (2022). 2021/’22, ss. 229-241. https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_09/15142558_meb_istatistikleri_organ_egitim_2021_2022.pdf

Nilay, V. (2013). Eskişehir'de de Karma Yurtlar Ayrıldı. Bianet Gazetesi, <https://m.bianet.org/bianet/toplum/148914-eskisehir-de-de-karma-yurtlar-ayrildi>

Barınamayanlar (2021). <https://mobile.twitter.com/barinamayanlar>.

Yurtsuzlar (2021). https://twitter.com/yurtsuzlar?ref_src=twsrc%5Egoogle%7Ctwcamp%5Eserp%7Ctwgr%5Eauthor

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

Belleğin Reddi ve Yok Oluş: Perek ve Uyuyan Adam¹

Sinan TEPE²

Gönderilme Tarihi: 10.10.2022

Kabul Tarihi: 2.11.2022

Giriş

“İnsan ne harikulade bir buluş! Isınsın diye ellerine, soğusun diye de çorbasına üfleyebilir.”

Böyle söylüyor Georges Perek, *Uyuyan Adam* romanında. Gerçekten de insan dediğimiz varlık, aynı eylemle, kullandığı alana ve şekle göre farklı sonuçlar alabilir. Bir dinamit icat edebilir örneğin. Bu dinamitle mesafeleri kısaltmak, yolculukları kolaylaştırmak için tüneller açabilir. Aynı dinamitle bir yerleşim birimini de yok edebilir, hayatlara son verebilir. İnsan, binlerce el yazmasından oluşan koca bir kütüphane de kurabilir, o kütüphaneyi ateşe verip kül de edebilir. Dünyanın yedi harikasından biri olan Artemis Tapınağı'nı Tanrıları kıskandıracak görkemiyle, yüz yirmi yıllık emekle inşa da edebilir, sırf adı tarihe geçsin diye bu tapınağı ateşe de verebilir.

İnsanın eylemlerinin temelinde ölümsüz olma duygusu ve zamana meydan okuma yatmaktadır. Tarih öncesi dönemde mağaralara resim yapmanın da temelinde bu dürtü vardır, şiir yazmanın da, katliam yapmanın da. Varoluş kaygısı insanı toplum gönüllüsü bir hizmetkâra da dönüştürebilmekte, tarihin ilk teröristine de.

Tabii tüm bunların altına imza atabilmesi için, insanın asgari ölçekte de olsa erki elinde tutması, ona erişebilmesi gereklidir. Fakat muktedirin hedefinde ya da karşısında yer alan bir gruba aidiyet sağlıyorsa insan, var olmak yerine görünmemeyi tercih edecektir. Zamanın akışını dahi eline almış koca bir göz olan iktidar karşısında görünmemeyi yeğleyecektir.

¹ Bu yazıya atıfta bulunmak için: Tepe, S. (2022). Belleğin Reddi ve Yok Oluş: Perek ve Uyuyan Adam. *Oditoryum Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 1. Sayı 1. Ss. 47-51.

² tepesina@gmail.com ORCID: 0000-0002-0596-8403

Uyku ile Uyanıklık Arasında Bir Vazgeçiş

“Öne atılan adam”, “gözlerini ufka dikmiş adam”, “dimdik ileriye bakan adam” olmak yerine, bile isteyerek “Uyuyan Adam” olmayı tercih edecektir.

Georges Perec’in 1967 yılında yayınlanan romanı *Uyuyan Adam*, yirmi beş yaşında bir üniversite öğrencisinin, eğitiminden ve hayatından nasıl yavaş yavaş vazgeçtiğini ve kendi hikâyesizliğine nasıl yol aldığını anlatan bir roman.

Üniversitede sosyoloji öğrenimi gören başkarakterimiz, henüz kitabın ilk sayfasında kendisini uykuya teslim eder ve dış dünyanın sorunlarını görmezden gelerek, gündelik hayatın sıradanlığına ve devinimsizliğine kendini bırakır. Masanın üzerinde Raymond Aron’un, *Sanayi Toplumu Üzerine Dersle* kitabı, yarıda kalmış biçimde durur ve roman boyunca da tek bir sayfa ilerlemeden öylece kalacaktır.

Raymond Aron, 1905 ve 1983 yılları arasında yaşamış, Yahudi asıllı Fransız bir sosyologdur. Döneminde Sartre ile çalışmışsa da, daha sonra hem Sartre’a hem de Marksistlere cephe almış onları şiddetle eleştirmiştir. Aron, zorbalığın ve katliamların insanlık tarihinin gerisinde kaldığına inanmış ve bu görüşü savunmuştur.

Yukarıdaki kısa bilgi sonrası başkarakterimizin eğitiminden neden vazgeçtiğini, sosyoloji okumayı neden reddettiğini ve roman boyunca o kitabın niçin terk edilmiş halde durduğunu daha iyi anlayabiliriz.

E Harfi Benim Ailem

Romanın analizine geçmeden evvel Georges Perec’in hayatına kısaca değinmek yararlı olacaktır. Perec, 1936 yılında Paris’te doğmuş Fransız sosyolog ve edebiyatçıdır. Babası, Georges henüz üç yaşındayken İkinci Dünya Savaşı’nda ölmüş, annesi ise 1942 yılında, neredeyse tüm Yahudi ebeveynler gibi ortadan kaybolmuştur. Annesinin daha sonra Auschwitz Kampı’nda öldüğü öğrenilmiştir. Perec, en ünlü romanı olan *Kayboluş*’u 1969 yılında ‘e’ harfi kullanmadan yazmıştır (Roman Türkçeye de bu harf kullanılmadan, Cemal Yardımcı tarafından büyük bir maharet ile çevrilmiştir. Yardımcı, yaptıkları ile değil yapamadıkları ile anılmak isteyen bir kaybedendir. Yapamadıklarının başında ‘Devrim’ gelmektedir). Perec’e bu harfi neden hiç kullanmadığı sorulduğunda ise, “*Bir roman en çok ihtiyaç duyduğu harf olmadan nasıl yazılır? İşte ben bir romanım ve o kullanamadığım E harfi de benim ailem*” diye yanıt vermiştir.

Perec, hiçbir zaman birbirine benzeyen iki kitap yazmadığı yazarlık serüveninde, doğrudan hayatına değinmemiş ve kişisel hayat hikâyesini hiçbir zaman işlememiştir. Ancak

bu onun, aynı zamanda bir aile trajedisi ve travması da olan Yahudi Soykırımı'nı es geçtiği anlamına gelmez. Eserlerinin tümünde alttan alta bu konuyu her daim işlemiştir. Biraz önce bahsettiğimiz *Kayboluş* romanında kullanmadığı “e” harfi, aslında yok olan bir halkı imlemektedir.

Tekrar *Uyuyan Adam* romanına dönecek olursak, tıpkı diğer eserlerinde olduğu gibi Perec, bu eserinde de toplumsallığı müthiş bir gizlilik ve titizlikle, ustaca işlemiştir.

Zamanının tamamını odasında eylemsiz bir biçimde geçiren karakterimiz, insanlar evlerine çekildikleri saatlerde dışarı çıkıyor ve hep aynı şeyleri yapıyordur. Le Monde gazetesi alıyor, müzeleri geziyor, hangi film olduğuna bakmaksızın sinemaya gidiyordur. Bir ara ailesinin ve tüm emeklilerin yaşadığı “ölü kasaba” diye adlandırdığı Auxerre’e gitse de, kısa süre içinde Paris’e, kendi odasına geri dönüyor.

Mekân İsimleri

Uyuyan Adam romanının toplumsallığını ve gönderilerini, detaylı bir okuma yapmadığımız takdirde yakalamak oldukça zor. Sıradan bir aylağı ve toplum dışı bireyi okur gibi olan okuyucu, mekân isimlerine ve bazı benzetmelere dikkatini verdiği takdirde alt metni kolaylıkla görecektir.

Evvela yayıncının yol göstericiliği ile son sayfaya iliştirdiği çözümler ile başlayalım. Perec, çocukluğunun travmasını oluşturan ve ailesini kaybettiği dönemi “uyanık uyurgezer, gören kör” olarak yaşamıştır. Aslında her şeyin farkında olan belleğini bilerek reddeden bir çocuktur o. Roman içerisinde otobiyografik özellikler yüklediği karakterini, şehrin içerisinde başıboş ve olaylardan uzak bir Yahudi gibi gezdirmiştir. Bunu yaparken kullandığı mekân isimleri ile anlatmaktadır merakını. Örneğin Pompe Sokağı’nda gezinmektedir karakterimiz. Bu sokak Gestapo’nun işkence yuvasının yer aldığı sokaktır. Benzer biçimde Gestapo’nun merkezinin bulunduğu Saussaies sokağında yürümektedir. Nazi işbirlikçilerinin elinde olan İçişleri Bakanlığı’nın bulunduğu Beauvau Meydanı’ndadır başka bir bölümde.

Perec, belleğini reddeden Uyuyan Adam’ı şehrin sokaklarında gezdirirken, okuyucuya birçok şey anlatmaktadır aslında.

“Fareler birbirleriyle karşılaşınca konuşmazlar, bakışmazlar,” demektir romanın bir bölümünde. Acının ve belleğin ilk reddi olan bu davranışı yapanları fareye benzetir sıkça. Onları duvar diplerinde, başları önlerinde, omuzları çökük yenikler olarak tasvir ederken; “Sürgünler, paryalar, dışlanmışlar, görünmez yıldız taşıyıcıları” olarak adlandırır.

Görünmez Yıldız Taşıyıcıları

Tek bir kez bile Yahudi sözcüğü geçmeyen romanda, ‘görünmez yıldız taşıyıcıları’ tasviri oldukça önemlidir. 19 Eylül 1941 yılında Almanya’da Yahudileri belirleyen rozetler kullanılmaya başlanmıştır. Altı yaşının üzerindeki her Yahudi’nin zorunlu olarak taktığı bu rozetler, ön yüzünde siyah renklerde Jude (Yahudi sözcüğünün Almancası) yazan, sarı renkli altı köşeli yıldız şeklindedir. Üst giysilerinde görünecek bir yere takılan bu rozetlerle, Yahudiler artık bir bakışta tanınabiliyordu. 1942 yılının Mart ayından sonra ise, ikamet ettikleri yerlere de bu yıldızları koymaları zorunlu kılınmıştır. İşte Pereg’in bahsettiği görünmez yıldız taşıyıcıları bu halktır.

Herkesin mühim işleri varken, giderek yok olmayı tercih eden karakterimiz, “görünmez, duru ve saydam” olmayı tercih eder. “Saatlerin ardından, günlerin ardından, mevsimler geçerken, zaman akarken, neşelenmeden, hüzünlenmeden, geleceksiz ve geçmişsiz, öylece, düpedüz” yaşamaktadır. Tıpkı “musluktan damlayan bir su damlası” gibidir.

İnsanın dünyayı ve tüm insanlığı yok etme pahasına sergilediği kazanma hırsı ve ölümsüz olma isteği karşısında Uyuyan Adam, gerçekten de bir su damlası kadar umarsız ve amaçsız olmak istemektedir. O “...ruhunu şeytana satmayacak, ayaklarında sandaletlerle gidip kendini Etna’ya atmayacak, dünyanın yedinci harikasını yıkmayacaktır.”

Empedokles ve Herestratus

Bir imge ustası olan Pereg, burada ölümsüz olmak ve tarihe adını kazımak için türlü yollara başvuran, tarihten bazı isimleri vurgulamaktadır. Ayaklarında sandaletlerle Etna’ya atlayan, düşüncelerini şiirsel bir dille anlatan, M.Ö. 494 yılında Sicilya’da doğan Empedokles’tir bu şahsiyet. Ölülerini Hades’in elinden alabileceğini iddia eden bu düşünürün, Etna’ya atlayarak yaşamına son verdiği rivayet edilmektedir. Empedokles, düşüncesiyle olmasa da ölüm şekliyle ölümsüz olarak, bir nevi amacına ulaşmış gibi durmaktadır.

Dünyanın yedinci harikasını yıkmayacaksın derken ise Pereg, Artemis Tapınağı ve onun akıbetine gönderme yapmaktadır. Efes halkının büyük uğraşlar sonucu yüz yirmi yılda inşa ettiği, Tanrıça Artemis’e armağan ettiği tapınak, M.Ö. 356 yılının Temmuz ayında, tam da Pers istilası sırasında, Herestratus adında bir Efesli tarafından yakılır. Tarihin ilk teröristi olarak gösterilen bu şahsiyet, eylemini yalnızca adını tarihe kazımak için yaptığını ifade etmiştir.

Pereg, Uyuyan Adam ile artık tarihin üzerinde etki etmediği bir karakter yaratmaktadır. Ağaç olmayı olumlar bu minvalde. Ağaç, dalları, gövdesi ve gölgesi dışında bir şey sunmaz. Onun bir ahlakı yoktur. Oysa bir köpek ya da kedi, kendisine bakılmasını ister ve sonunda seni Tanrısı haline getirir der. Uyuyan Adam bu haliyle, tüm tarihi şahsiyetleri yargılayarak

karşısına almasının yanında; yirmi bir yaşında şiiri bırakmış, eşcinsel aşkı yargılanmış Arthur Rimbaud olmayı olumlamaktadır.

Shakespeare'in; "Ömür boyu suç için yaşayıp sonra fazilet uğrunda ölen zamanın soytarıları" diyerek tarif ettiği, on iki bin yıllık tarihi dahi bir kalemde yok edebilecek ölümsüzlere inat, Rimbaud'nun dizeleriyle herkese iyi okumalar!

Ben sizinle sarmaş dolaş olmuşum dalgalar,

Pamuk yüzlü gemilerin ardında gezemem;

Doyurmaz artık beni bayraklar, bandıralar;

Mahkûm gemilerin sularında yüzemem

DUAYENLERE SAYGIYLA

Tutum Ölçeklerinin Bilimselliğinden Bilim İnsanlarımızın Tutumlarına¹

Prof. Dr. Kadir CANGIZBAY²

Gönderilme Tarihi: 30.10.2022

Kabul Tarihi: 12.11.2022

Giriş

Aşağıdaki yazı ilk olarak *Newroz* dergisinin 6, 7, 8 ve 9 sayılarında yayınlandı (1994); ardından önce *Öteki* (1996), daha sonra da *Ütopya* yayınevlerinden (1996; 2002) çıkan *Sosyolojiler Değil, Sosyoloji* adlı kitabımızda yer aldı. bu belki dipnota alınabilir

Bu yazıdaki amaç, ister *fen bilimleri*, isterse de *beşeri bilimler* olsun diğer bütün bilimlerde peşinen verilmiş olan bilimi yapan *özne* ile bilimi yapılan *nesne* arasındaki karşılıklı dışsallığın bir tek *sosyoloji* için mevcut olmadığını belirtmeye çalıştığımız bir dizi makalemizin bir parçasını oluşturmaktı. Bu konu, önce benim için, ama aynı zamanda bütün *sosyologlar* için çok önemliydi; zira *sosyoloji* dışındaki bilimlerle uğraşanlar, bilimin *özne*'yle *nesne*'si arasında hiçbir ontolojik ortaklık bulunmadığına göre istedikleri herhangi bir ideolojiye sahip olabilirlerdi. Oysa durum *sosyolog* için tümüyle farklıydı: Türkçe'ye eksik bir çeviri üzerinden *toplumbilim* diye çevirdiğimiz *sosyoloji*'nin birebir karşılığı *toplumsallaşma bilimi*'ydi ve bu bilimin *özne*'siyle *nesne*'si arasındaki ontolojik özdeşlik yönünden her *sosyolog* aynı zamanda *toplumsalçı*, yani *sosyalist* olmak zorundaydı.

¹Bu yazıya atıfta bulunmak için: Cangızbay, K. (2022). Tutum Ölçeklerinin Bilimselliğinden Bilim İnsanlarımızın Tutumlarına. *Oditoryum Eleştirel Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 1. Sayı 1. Ss. 52-65.

²Gazi Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi, kcangiz@gazi.edu.tr ORCID: 0000-0002-0082-6852

Taa kırk yıl oluyor, babam almıştı bir yaş günümde; Doğan Kardeş Yayınları'ndan bir kitap, “İyi İnsan, İyi Vatandaş” diye; İngilizceden çevrilmiş. Amerikalı bir yazarın; kapağı, orta kısmında kahverengi, altta ve üstte ise açık sütlü kahve, neredeyse sarı. Çok sevmiştim bu kitabı, bu denli iyi hatırladığımdan da belli... “İyi bir vatandaş olmak o kadar zor değil” diyordu yazar, “bazı küçük şeylere dikkat etmek, bu dikkati alışkanlık haline getirmek yeter”; örneğin, bir su birikintisinden geçerken arabanızı iyice yavaşlatıp, çevredekilerin üzerine su-çamur sıçratmamak... Ben de bu fikri benimsedim, kendime tutum edindim, üstelik bununla da yetinmeyip, bu tutumun cengâverliğini yaptım ve de hâlâ yapıyorum: Yayaları çamura bulayan her şoföre küfrettim, birçoğuyla kavga ettim, arabasının peşinden koşup küfürsel el-kol hareketlerinde bulundum, bisikletimle peşine takılıp kovaladıklarım da oldu, hatta bir keresinde, sivil polis minibüsümüş, yakaladığımı sandığım anda yakalanıp iyi bir dayak yedim...

Kendim de arabalandıktan sonra epey yaya ıslattım, hele ilk zamanlar ve ilk arabamla. Oysa su birikintilerinden geçerken diğer insanlara zarar vermeme yönündeki tutumumu değiştirmiş, “kentler, yollar, arabalar içindir”, “sefil bir yaya için kendi rahatımı bozamam” ya da “kim beni yaya olarak yakalarsa o da beni ıslatsın” şeklinde yeni bir tutum geliştirmiş değildim; sözlü ya da yazılı her türlü tutum ölçeğinin “yayaları ıslatmaz” kategorisine sokacağı bir denektim hâlâ, ama yayaları da suya-çamura buluyordum pekâlâ. Öyleyse ne olmuştu bana; çifte kişilikli bir şizofren miydim, yoksa basit bir yalancı ya da halk düşmanı psikopat mı? Tabii aslında, bana bir şey olmuş falan değildi; asıl, “ben”i ölçen ya da ölçecek olan tutum ölçeğinin “ben” diye ölçüp, bu “sen”sin ya da “o” “bu”dur diye ortaya koyduğu ya da koyacağı şey “ben” değildim; daha doğrusu ben, tutum ölçeğinin “ben” diye ele aldığı şeyden ibaret değildim.

Gerçekten de bana bir şey olmuş değildi; şöyle ki, arabam ben satın aldığımında 22 yaşında, yani iyice yaşlı, dolayısıyla oldukça yıpranmış, bir sürü eksikleri olan, bu arada aküsü de neredeyse tümüyle tükenmiş, buna karşılık motoru altı silindirli ve büyük hacimli olduğu için bir yandan yeni ve güçlü bir aküyü gerektirirken, diğer yandan da fazla benzin harcayarak yeni bir akü satın almamı daha da güçleştiren, ama zaten böyle ve bu durumda olduğu için paramın yetip satın alabilmiş olduğum arabaydı. Çoğu zaman ve de havalar soğudukça artan bir sıklıkla, ancak yokuş aşağı salarak çalıştırılabiliyordu; zira düz yolda motorun almasını mümkün kılacak bir hıza ulaşmak için en az dört beş kişi tarafından itilmeyi gerektirecek kadar ağırdı (içindeki döküntülerimle birlikte en az 1,5 ton) –burada bana, “a be adam, sen de tutup niye bu arabayı aldın, başkasını alamıyor idiyen, niye illaki araba alacağım diye tutturdun” diyebilirsiniz–; ama sonuçta ben bu arabayı almıştım, yani fiilen varolan gerçek “ben”, işte bu arabayı satın almış olan ve ister akıllıca bulun, ister salakça, gerçek varoluşu içinde bu arabanın da yer aldığı bir “ben”dim

ve ayrıca şunu da hatırlayalım ki, burada söz konusu olan benim yargılanmam değil, tutum ölçeklerinin sorgulanmasıdır.

Bir kere çalıştıktan sonra tekrar istop etmesin diye, ısınana kadar motoru yüksek devirde tutmak gerekiyordu ki, bu işi kendiliğinden ayarlayacak mekanizma olarak otomatik jikle o zamanlar hemen hemen hiçbir arabada olmadığı gibi, benim arabanın şoför tarafından kumanda edilmeyi gerektiren el jiklesi de, teli kopuk, bu tür çelik tel ise, sadece İstanbul'da Perşembe Pazarı'nda bulunabilir olduğundan eski sahibi tarafından iptal edilmişti. Ayrıca çalışır vaziyette bile olsa, daha ben onu kullanamayacak kadar acemi idim: Tek yapabileceğim şey sürekli gaza basmaktı; yavaşladığım anda istop edebilirdi; hele bir de durmuşsam, yeniden kalkmaya kalkıştığımda motoru istop ettirmem, artık sadece bir ihtimal değil, adeta kadersi bir kesinlikti. Bayır aşağı (ya da yukarı) suyun birikmeyeceğini dikkate alırsak, etrafa su-çamur sıçratmayacaksam iyice yavaşlamam, hatta belki de bir an için durmam gereken, dolayısıyla motorun istop etme ihtimalinin en yüksek olduğu yer, aynı zamanda inişin bitip çıkışın başladığı, dolayısıyla arabayı yokuş aşağı salmanın imkânsız, ileri ya da geri itmenin ise en zor, yokuşun dibine olduğuna göre suyun en fazla birikmiş, birikintinin en derin, arabayı itmenin en zahmetli, en üst-baş kırletici, bu yüzden de bu işi yapacak insan bulmanın, zordan da öte, neredeyse imkânsız, dolayısıyla arabayı yeniden çalıştırma ihtimalinin de en düşük olduğu yer olacaktı. 'Lanet olsun, kaldığı yerde kalsın' deyip arabayı orada bırakmaya karar versem dahi, yine de yolun ortasında bırakmayıp kenara çekmek gerekecekti ki, bu da önce arabadan inmek, dolayısıyla en az ayak bileklerime kadar birikintinin içine dalmak, tabii bu arada herhangi başka bir vasıta tarafından baştan aşağı ıslatılıp çamurlanma riskini de göze almak demektir. Ancak, benim bu çözüme eyvallah demem de kesinlikle yeterli değildi; zira benimle birlikte çamura dalıp, ayrıca baştan aşağı ıslanma riskini göze alacak en az iki kişi daha bulmalıydım ki, koca araba yerinden kımıldatılabilirdi, işte, esas imkânsız olan da buydu.

Oysa benim belirli bir saatte okulda olmam gerekmektedir; bir üniversite asistanının, başta gelen ve kaytarılması ya da geciktirilmesi pek çok şeyin aksamasına yol açacak olduğundan, anında fark edilip en fazla göze batacak olan görevi, sınav gözcülüğüdür; hele ki asistan doktoraş, bir de üstelik oldukça yeniyse ya da egemenlik odaklarının himayesinde değilse... Sınav beklemez, hele asistanı hiç; ayrıca hakikaten de insan olan, sadece sınavı değil, hiçbir şeyi, daha doğrusu hiç kimseyi bekletmemelidir.

Evet, insan hiç kimseyi bekletmemelidir; ama hiç kimseyi de suya, çamura bulamamalıdır. İşte, bu noktada da, bir tutum ölçümü işin içine girseydi, ben sadece "kimseyi çamura bulamayacak"lar kategorisinde değil, aynı zamanda "hiç kimseyi bekletmeyecek"ler arasında da yer alıyordum. Ancak gerçeklik düzeyinde, bu kategorilerden sadece birinde,

yani “hiç kimseyi bekletmeyecek”ler arasında yer aldığıma, gerçekteki davranışım aracılığıyla ortaya çıkan tutumum, “hiç kimseyi ıslatmamak” değil, “sınavı bekletmemek” olduğuna göre tutum ölçeğinin ölçtüğü şey, sanıldığı gibi benim tutumum, yani tutumun kendisi değil, benim tutumumun ne olacağı hakkındaki fikrimdir; ve bu fikir, kendimin kendi gözümdeki hayaline, yani kendi kendime verdiğim imaja dayanır. Hayal ise, adı üstünde gerçek değil, hayalîdir.

Bu imajın yoktan varolmadığı, kendisi de hayalî olmayan belirli bir gerçeklikten kaynaklandığı, “ben” dediğim gerçekliğin bu imajı da kapsadığı ve bu imajın ister istemez bu gerçekliğin hayalî olmayan yanları üzerinde, yani somut davranışlarım ve bu davranışlar aracılığıyla ortaya çıkan tutumlarım üzerinde etkisinin olacağı kesindir; ama tutum ölçeğinin ele aldığı “hayalî ben” ile somut koşullar çerçevesinde varlık kazanacak olan gerçek “fiilî ben”in birbirleriyle tamı tamına örtüşeceklerinin hiçbir garantisi olmadığı gibi, bu ikisi arasındaki örtüşmezliğin ne derecede, hangi noktalarda, neden ve nasıl meydana geleceği hususu da tutum ölçeğinin sorunsalı içinde yer almaz. Yani tutum ölçeğinin, “kimseyi ıslatmayan” ve “kimseyi bekletmeyen” Kadir ile “hocayı bekletmemek için insanları ıslatan” Kadir arasındaki bağı kurmak, *ölçülen Kadir* ile *davranan Kadir* arasındaki kopukluğun, nasıl olup da meydana geldiğini ortaya koymak gibi bir sorunu yoktur. Bu, örtüşmezliği “hata payı” kavramı arkasına sığınarak tesadüfî, arızî, geçici, giderilebilir bir durummuş gibi gösterir: Tutum ölçeğinin, tutumları ölçtüğü ya da ölçtüğü şeyin gerçekten tutum olduğu açıktır, kesindir; ama ölçümde bir hata yapılmıştır.

Hatanın kabulü, “hatasını kabul ederek kendi kendisini düzeltip geliştirme” türünden bir diyalektiği de başlatabilir. Ancak burada söz konusu olan, “hatasını kabul yoluyla özünü aklama” diyalektiğidir; ve bu diyalektik, zorunlu olarak, metafizik nitelikli bir kutuplaştırmaya dayanır: “Öz” ile “varoluş” ya da “olmak” ile “yapmak” arasındaki kutuplaştırma. Zira, ancak böyle bir kutuplaştırma sayesinde ki “olan”, yaptığı şey ne olursa olsun ve ister doğru olsun, ister yanlış olsun, kendisi ne ise o olmaya devam edecek, o olarak kalabilecek, kısacası yapıp ettiklerinden, varoluş biçiminden bağımsız, dolayısıyla onlardan etkilenmeyen, baştan bir defada ve hiçbir zaman değişmeyecek şekilde verilmiş bir “öz”e sahipmiş gibi kabul edilmiş olacaktır.

Tutum ölçekleri de, “hata payı”nı peşinen kabul etmekle, söz konusu örtüşmezliği kendi sorunsalı içinde resmi bir statüye kavuşturmuş olmaktadır; ve böyle yaptığı andan itibaren de artık bu ölçeklerin ölçtüğü şeyin tutum olduğu peşinen tartışılmaz kılınmış olmaktadır: Tutum ölçekleri, az hatalı ölçer, çok hatalı ölçer; ama kesinlikle tutum ölçer, ölçtüğü şey tutumlardır. Oysa hatayı kendi parametrelerinden biri olarak kendi içinde taşımayı baştan kabul eden hiçbir

sorunsal, kendisi olduğunu beyan ve iddia ettiği sorunsal değildir; bir bakıma sahte kimlik taşımaktadır, dolayısıyla da üstünde taşıdığı kimlik kartında yazanlara itibar etmemek gerekir.

Somutlaştırırsak, tutum ölçeği, beni hem “insanları ıslatmayan”, hem de “hiç kimseyi bekletmeyen” birisi olarak ortaya çıkartır; ama yukarıda betimlediğimiz bağlam çerçevesinde bu tutumlardan her ikisini birden değil, sadece bir tekini takınmış ve birini değil de ötekini takınmış olmamı kesinlikle kendisine sorun edinmez; zira böyle bir durumu, hata payı parametresi olarak kendi sorunsalına daha baştan dâhil etmiştir. Ancak şu da vardır ki, somut örneğimiz çerçevesinde “insanları ıslatmama” ile “hiç kimseyi bekletmeme” birbirleriyle uzlaşmaz bir çelişki içinde bulunan iki tutumdur: Birinin gerçeğe dönüşürken diğerinin dönüşmemesi tesadüfi değil, zorunlu, başka türlü olması imkânsız bir durumdur. Dolayısıyla tutumu ölçülen Kadir ile davranan Kadir arasındaki örtüşmezlik, olmaya(da)bilir değil, olmaması imkânsız, yani zorunlu bir örtüşmezliktir –ki bu durumda, bu örtüşmezliği hata payı çerçevesine yerleştirmek de artık imkânsızdır; zira zorunlu hata olmaz.

İşte bu noktada açıklıkla söyleyebiliriz ki tutum ölçeklerinin ölçülen tutum ile somut davranış arasına yerleştirdiği hata payı kategorisinin içerdiği şey gerçekten hata değil, başka bir şeydir. Bu ise demektir ki tutum ölçekleri, ölçtükleri “ben” ile davranan “ben” arasında gerçekte varolan bir şeyleri hata payı adı altında, yok sayıp devre dışı bırakmakta, ancak böyle yapmakla, aynı zamanda gözlerden gizlemiş de olmaktadır. Bu durumda yapılması gereken tek şey, hata payı derken aslında nelerin gizlenmeye çalışıldığını ortaya çıkartmaktır. Bunun için ise, bir tutum ölçeğinin ne durumda hata payını sıfırlama şansına sahip olacağına bakmak gerekecektir. Zira bu, “ölçülen ben” ile “davranan ben” arasında ve her ikisinden de bağımsız olarak yer alıyor olup, bunları birbirinden şu ya da bu ölçüde koparan, birbirleriyle tamı tamına örtüşmelerine engel olan her ne var ise, işte onların saptanması; ve bunları varedip biçimlendiren belirleyiciliklerin (determinizmlerin) ortaya konulması demek olacaktır. Hiçbir toplumsal belirleyiciliğin kendiliğinden varlık kazanıp var kalıyor olmadığını, dolayısıyla her toplumsal belirleyiciliğin arkasında daima ve zorunlu olarak belirli toplumsal öznelerin onları ayakta tutma çabası bulunduğunu dikkate alırsak, etkileri, hata payı parametresi çerçevesinde ele alınırken, kendi varlıkları da gözden gizlenmiş olan bu belirleyiciliklerin ortaya çıkartılması, tutum ölçeklerinin sadece neleri yok sayarak değil, aynı zamanda kimlerin egemenliğini değişmez bir veri varsayarak işe giriştiklerine, dolayısıyla ne tür bir toplum tasarımını kendilerine temel alıp, ne tür bir dünya görüşünün yeniden üretimine katkıda bulduklarına ilişkin ipuçlarının da yakalanması demek olacaktır.

Bir tutum ölçeğinin hata payının sıfırlanması, yani yazımızın başında ortaya koyduğumuz senaryoyu esas alırsak, ölçülen “ben” ile davranan “ben” arasında tam bir örtüşme

sağlanması hangi koşullarda mümkün olacaktır? Daha önce açıkça ortaya çıkmıştı ki, böylesi bir örtüşmenin kurulması fiilen imkânsızdı. İnsanları, ya ıslatacaktım ya da bekletecektim. Kısacası, ölçülen ben ile davranan ben arasındaki örtüşmezlik, yani hata payının varlığı, arızî (olmaya-da-bilir, zorunsuz; dolayısıyla önlenabilir, engellenebilir) değil, zorunlu, kaçınılmaz bir durumdur; ve bu durum, ne denek'in (yani, benim) anket uygulayıcısını (yani, yine beni) aldatmasından ve anketin ölçme gücünün sınırlılığından kaynaklanmaktadır; ne de kendisine anket uygulanan örneklemin, araştırmaya konu edilen evreni temsil etme yeteneğindeki bir eksiklikten. Zira burada, bir yandan denek ile anketör aynı kişidir, diğer yandan da tutumu ölçülmek istenen evren ile bu evreni temsil ettiği varsayıp kendisine anket uygulanan örneklem arasındaki ilişki, on binde, binde, yüzde ya da onda birlik olmamak bir yana, üçte ya da ikide birlik de değil, tamı tamına bire birlik bir ilişkidir; yani ben'i, ben temsil etmekteyimdir; ve ben'im, ben'den başka birilerini de temsil etmem kesinlikle söz konusu değildir. Bu ise demektir ki, ölçülen tutum ile gerçekleşen tutum arasındaki örtüşmezliğe tekabül eden hata payı, ölçeğin kuruluşundan veya uygulanişından kaynaklanan metodolojik veya teknik bir eksikliğin ürünü olamayacağı gibi, istatistiksel olarak açıklanıp yine istatistiksel olarak telafi edilebilecek olan bir belirsizlik alanında yer alıyor da değildir. Hata payının sıfıra indirilmesi için, ölçüm; yani bilgi edinme düzeyinde yapılabilecek hiçbir şey yoktur; zira söz konusu hata, bu düzeyde yer alan bir eksiklikten kaynaklanıyor değildir. Ancak hatanın varlığı bir gerçektir; ve bu hatanın kaynaklandığı yer, eğer ölçüm düzeyinde yer almıyorsa, ister istemez ölçülen her ne ise, işte onun, yani tutum ölçeğinin ölçtüğü iddia edilen gerçeklik düzeyinde yer alıyor demektir.

Burada iki şeyden birini tercih etmek durumundayız: Ya tutum ölçekleri aracılığıyla ölçülen şeyin tutumlar olmadığını kabul edeceğiz; yok eğer tutum ölçekleri gerçekten tutumları ölçer demekte ısrar ediyorsak, bu sefer de kabul etmek zorunda kalacağımız şey, 'hata, ölçülen gerçekliğin kendisindedir' türünden bir önermedir. Hatayı, bilgi düzeyinden alıp varlık düzeyine attığımız ölçüde, varlığın ne durumda hatasız olacağını, yani doğru varlığın nasıl olması gerektiğini belirtme yetkisini de kendimizde görüyoruz demektir –ki bu aynı zamanda, kendimize bir Tanrı rolü de biçiyor olduğumuz anlamına gelir; ama hata olarak gördüğü şeyleri tam olarak bertaraf edemeyen; gerçekliği, doğru gördüğü biçimde baştan, bir defada ve bütün zamanlar için belirleme gücünden yoksun, yani mutlak kudrete sahip olmayan, dolayısıyla da kendi tanımıyla çelişen tuhaf bir Tanrı.

İşte bu tuhaf rolleri doğrultusunda ki, tutum ölçekleri, sadece gerçekten tutum olsun ya da olmasın bir şeyleri ölçmekle, onlar hakkında bilgi üretmekle kalmayıp, gerçekliğin kendisinin de, kendi ürettikleri bu bilgi doğrultusunda biçimlenmesi yönünde bir fonksiyona da

sahip olurlar. Bu fonksiyonlarını, tabii ki şu ya da bu şekilde davranılması yönünde doğrudan ve açık bir öneri ya da teşvikte bulunarak değil, ancak deneklerin tercihine sundukları seçeneklerin, aynı zamanda mümkün insan yaşantısının esas olarak bu seçenekler çerçevesinde gerçekleşebilecek olduğunu telkin ediyor olmasına dayanan bir ön-sınırlama aracılığıyla yerine getirirler: Tutum ölçekleri birer bilimsel ölçüm aracı olmaktan çok, belirli seçenekler düzeyinde değil, fakat paradigma düzeyinde iş gören birer koşullandırma aracı niteliği taşırlar. Bu noktada artık şunu da belirtebiliriz ki, tutum ölçeklerinin hata payının sıfırlanmasının, yani ölçülen “ben” ile davranan “ben” arasında tam bir örtüşme bulunmasının, hangi koşullarda mümkün olacağına ilişkin olarak söyleyeceğimiz her şey, aynı zamanda bu ölçeklerin kendisi içinde yer alıp, kendisinin yeniden üretiminde görev aldıkları paradigmanın da betimlenmesi olacaktır.

Bu yolda saptanabilecek olan ilk husus şudur: Benim hem kimseyi ıslatmayan, ama bu arada hiç kimseyi de bekletmeyen birisi olarak varolabilmem, ancak ve ancak ya zaman ve mekân boyutlarından bağımsız bir varlık, yani bedenimin sınırlılıklarından arınmış salt bir ruh olarak aynı anda birden fazla yerde bulunabiliyor, ya da tutum ölçeğinin ölçtüğü hayal-ben ile davranışta bulunan gerçek ben arasında yer alan bütün değişkenleri tümüyle belirleyebilen birisi, yani hiçbir belirlenmişlik payı taşımayan salt ve mutlak bir özne, kısacası kendi çapımda bir ‘Tanrı’ olmam halinde mümkün olacaktır. Bu ise demektir ki, tutum ölçeğinin tutumunu ölçmek üzere ele aldığı denek, baştan sona kendi kendisine yeterli, kendisi dışından etkilenmeyen, kendisi hakkındaki imajı ile eylem halindeki kendisi arasında tam bir süreklilik, kesintisizlik bulunan kendisi üzerine kapanmış bağımsız bir sfer, kendi varlık sebebini yine kendi içinde taşıyan, dolayısıyla da kendi dışındaki hiçbir şeyin ürünü olmayan mutlak bir bütün, Leibnizgil terimiyle bir monad’dır; ve böylesi bir varlık olmak, sadece bazı kişilere tanınan bir ayrıcalık olmayıp, ölçülebilecek tutumları bulunduğu kabul edilen bütün denekler, yani herkes için geçerli olan bir durumdur. Bu durumda herkes, salt kendi kendisinin belirleyicisi olup, kendi dışından şu ya da bu ölçüde belirlenmesi söz konusu olmayacağına göre, bu tür monad-bireylerden oluşmuş bir dünyada hiç kimsenin de bir diğeri üzerinde belirleyiciliğe sahip olması düşünülemez.

Öyleyse, tutum ölçeğinin, üzerinde ölçüm yaptığı toplum, hepsi birbiri karşısında tam bir güç eşitliğine sahip olan, her biri bu haliyle kendi içinde mutlak bir toplum, bir toplumsal birim teşkil eden, dolayısıyla hiçbiri kendisini aşan hiçbir kolektif birimin bir parçası olmadığı gibi, gerek bireysel, gerekse kolektif düzeyde aralarında herhangi bir egemenlik ilişkisi bulunması da zaten mümkün olmayan bireylerden oluşmuş bir toplumdur; ve bu toplum, kendisini oluşturan monad-bireylerin, kendi dışlarından nüfuz edilemezlikleri ölçüsünde kendi dışlarına taşmalarının da mümkün olmadığı dikkate alındığında, bir araya gelip bir bütün oluşturması, insanın kolektif

çabalarının bir ürünü olmayıp, insan dışından . kaynaklanmış bir belirleyiciliğin sonucu olan bir toplumdur. Bu aynı zamanda demektir ki, tutum ölçeklerinin dayandığı teorik çerçeve açısından toplumsal gerçeklik, kendisi de insan ürünü olmakla birlikte bireyleri aşan belirleyicilikler doğrultusunda biçimlenmiş, dolayısıyla bireysel eylemlere indirgenmesi ve bireysel iradelerle açıklanması mümkün olmayan yapılaşmış bir çerçeve içinde yer alıyor da olmayıp, sadece ve sadece monad-bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinden oluşan bir gerçekliktir. Bu durumda, toplumsal gerçeklik içinde yer alan ve sanki bireyler-üstü bir belirleyiciliğin ürünüymüş gibi görünen her türlü ilişki kalıbı da, herhangi bir egemenlik ilişkisinin göstergesi değil, her biri eşit güç potansiyeline sahip olan monad-bireyler arasındaki karşılıklı rıza ve ortak kabullerin ürünü olarak kabul edilirken, bu kalıpların dışına taşan her türlü tavır ve bunları zorlayan her türlü davranış da, insanların varoluşsal konumlarının bir fonksiyonu olarak değil, zihinsel durumlarından kaynaklanan sapma ve uyumsuzluklar olarak ele alınacaktır.

Toplumsal gerçekliği bu şekilde kavrayan bir teorik çerçeve içinde, bireyin fırsatları değerlendirmedeki başarı derecesini göstermeye ilişkin bir kategorileme birimi olmanın ötesinde herhangi bir sınıf kavramına, hele sınıf egemenliği, sınıf bilinci gibi kavramlara hiç yer bulunamayacağı gibi, mevcut egemenlik ilişkilerini tehlikeye soktuğu düşünülen her türlü düşünce ve eylem de, toplumun kendi iç çelişkilerinden koparılıp, dış kökenli komplo odaklarınca kotarılmış, dolayısıyla mevcut paradigmanın sorgulanması yerine, tam tersine ona daha sıkı sarılınmasını gerektiren ihanetler olarak değerlendirileceklerdir.

Tutum ölçeklerinin, bireyi kendi kendisi üstüne kapanmış, kapalı devre halindeki bir birim olarak ele almasının global düzeydeki zorunlu sonucu, toplumun da bireylerin dışında, kendisine özgü, bu bireylere indirgenemeyecek herhangi bir varlığı bulunamayacağıdır: Toplum bir fiksiyondur; yani bireylerin bir aradalığına bakıp, sanki bu bir aradalık bunların aritmetik toplamından farklı bir şey veriyormuş izlenimine kapılarak kurulmuş, maddi temelden yoksun bir tasarım. Kendi varlığı bir fiksiyon olduğuna göre, toplum, tutum ölçekleri açısından, kendisine özgü belirleyicilikleri olmayan nötr bir zemin, bireylerin üzerinde yer aldığı, diğer bireylere rastlayıp ilişkiye girdiği ve bu arada kendisinden etkilenmediği gibi kendisini etkilemesi de söz konusu olmayan bir *no man's land*...

Bu *no man's land*, kendisine özgü bir yapısı olmayıp, her noktası, kendi üzerinde yer alan bireylerin her birine eşit mesafede bulunan, bunların her biri için eşit derecede geçerli olan dışsal bir veridir. İşte tam bu noktada, tutum ölçeklerindeki toplumun, *neo*'suyla, *arke*'siyle her kılıktan liberalizmin öngörüp kutsadığı toplum modeline denk düştüğü açıklık kazanır: Tek hakiki özne ve tek geçerli birim olarak, benzerlerinin tümüyle fırsat eşitliğine sahip birey; dolayısıyla bireysel kolektif karşısında üstünlüğü, toplumsal karşısında aşkınlığı; tabii bundan

kalkarak da özel girişimin zorunluluğu ve öznel tercihlerin –bu tercih, isterse yamyamlık olsun– dokunulmazlığı, dokunulmazlık esasında kendi aralarında eşitlenince, nitel ölçütlerin göreliliğe indirgenip, niceliğin tek, mutlak ve evrensel ölçüt olarak her şeye egemen olacağı serbest piyasalı ‘demokratik’ toplum.

Toplum, bu şekilde anlaşıldığı ölçüde, şu gerçeklik de yok sayılmış olmaktadır: Toplumun, kendileri de insan ürünü olmakla birlikte beşerî gerçeklikteki tek özne birey olmadığına göre, bireyleri aşan ve ne türde olursa olsun, mutlaka ve mutlaka belirli bir belirleyicilikler hiyerarşisine tekabül eden bir yapıya sahip olduğu. Bilgi düzeyindeki bu yok sayımın, ideolojik ve siyasal düzeyde de yansımaları olacaktır: Beşerî gerçeklik, dolayısıyla münferit toplumsal gerçekliklerden hiçbiri, yerden bitmiş ya da gökten inmiş olmayıp, bir insan ürünü olarak varlık kazanmış olduğuna göre, toplumsal gerçekliği biçimlendiren belirleyicilikler arasındaki öncelik-sonralık, astlık-üstlük ilişkilerinin temelindeki toplumsal güç dengelerinin ve bu dengeleri ayakta tutan toplumsal gruplar arasındaki güç ilişkilerinin, tabii bu arada da bu ilişkiler çerçevesinde belirleyicilik payına en fazla sahip olup toplumsal egemenliği elinde tutan toplumsal grupların varlığının, kısacası egemenlik ilişkilerinin gözlerden gizlenmesi.

Bu şekilde, mevcut toplumsal yapı, belirli bir grubun ya da gruplar blokunun egemenliğinin yeniden üretimine hizmet etmek üzere değil de, sanki herkes için eşit derecede geçerli nesnel bir düzenliliğin “başka türlü olması olanaksız” zorunlu sonucuymuş gibi gösterilip sorgulama alanı dışına alınmış, tabii bu arada toplumun işleyişine ilişkin bütün sorunlar da, kişilerarası ilişkileri temel alan bir sorunsal içine hapsedilmiş olur. Böyle bir sorunsal çerçevesinde kalarak birey ile toplumsal gerçekliğin bütünü arasındaki bağlantıyı ortaya koyma konusunda devreye sokulabilecek parametreler ise halkla ilişkiler, iletişim, tanıtım vb... gibi daha çok teknik nitelikli, dolayısıyla da koşullandırma ve yönlendirme bağlamında yer almaya elverişli disiplinler olacaktır. Diğer uçta, yani toplumu bir bütün olarak ele alma konusunda ise, yine teknik nitelikli bir disiplin olarak “kamu yönetimi”, ağırlıklı bir yere sahip olacaktır ki, aslında karşılaştırmalı bir *kamu yönetim modelleri sistematığının* ötesinde pek fazla bir şey olmayan “siyaset bilimi”nin günümüzdeki yükselişi de yine bu doğrultu üzerinde yer alan bir gelişmedir.

Bu oldukça yeni ve yeni moda bilimin, bir yandan özündeki kısırlığı gizlemek üzere bir ucunda pür psikoloji, diğer ucundan da her çeşitten tarih ve toplum metafiziği gibi ilk bakışta birbirinden çok uzak, ancak birincisinin tarihselden bağımsız, ikincisinin de tarihsel karşısında aşkınlık iddiasında olması açısından her ikisi de tarihsel-dışı’lık taşıyan çerçevelere göndermelerde bulunarak kendi kendisini süsleyip renklendirmeye çalışırken, diğer yandan, şu ya da bu toplum modelini meşrulaştırıp telkin ya da empoze etme yönünde işliyor olması da bir

tesadüf olmayıp, kamu yönetimi kökenli bu disiplinin bilimselden ziyade teknik bir nitelik taşıyor, dolayısıyla manipülatif bir araç olarak kullanılmaya olağanüstü elverişli olmasından kaynaklanan bir durumdur. Özellikle son yerel seçimler öncesinde, esas olarak birer tutum ölçümü olan kamuoyu yoklamalarının, birkaç istisna dışında bir parti ya da adayın seçim kampanyası çerçevesinde ve bu kampanyayı planlama ve/ya da yürütmeyi de üstlenmiş olanlarca düzenlenmesi ve bu işlerin daha ziyade hukukçu, iktisatçı ya da mülkiyeliden dönme nevezuhur siyaset bilimciler tarafından üstlenilmesi, daha doğrusu söz konusu kampanya ihalelerini kim kazandıysa kendisini siyaset bilimci olarak ilan etmesi de, bu disiplinin tekno-manipülatif kimliğini teşhis etmeyi oldukça kolaylaştıran göstergelerdir.

Buraya kadar söylediklerimizin ışığında, artık şunu belirtebiliriz ki, tutum ölçekleri, toplumsal gerçekliği, biri tek tek bireyler, diğeri de toplumun yönetsel iskeleti olmak üzere, duyular yoluyla doğrudan algılanması en kolay iki boyutuna indirgeyen, tümüyle “ampirisist”, yani kendi kendisiyle sonuna kadar tutarlı kalabilse, aslında “neredeymiş mikrop, ben göremiyorum onu” deyip, işi Pasteur’e yalancı diye hakaret etmeye kadar götürecek derecede ilkel bir bilim anlayışı çerçevesinde yer alan ve bir ucundan fala batmışken, diğeri ucundan da toplumsal simyaya bulaşan bilimsel eğlenceliklerdir.

Böylesine ampirisist bir yaklaşım çerçevesinde, doğrudan algılanabilir olanın ötesine geçilemez; dolayısıyla da toplum, önce birey ve yönetsel iskelet boyutlarına indirgenecek, ama daha da önemlisi, bu iki boyutun aynı bir teorik çerçeve içinde birbirleriyle eklemlendirilmesi hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Bu durumda, bizim toplumsal gerçeklik dediğimiz bütünlük, ampirisistin gözünde, birbirinden ayrı, kopuk ve birbirine karşıt iki kutup çevresinde, yani bir uçta bireyler ile, diğeri uçta da yönetsel iskelet çevresinde oluşmuş iki farklı gerçeklik halinde kendi içinden parçalanmış olacaktır.

Böyle bir bilim anlayışı içinde kalındığı sürece, varlığının farkına varılabilecek en son şey, toplumsal gerçekliğin duygu ve inançlardan yasalara ya da fabrikalara kadar, somutluk dereceleri bakımından en farklı tezahürleriyle birlikte tek ve aynı bir bütün olarak yeniden üretilmesi sürecinin kıkırdaksı zemin ve çerçevesini oluşturan *toplumsal yapı*dır. Zira toplumsal yapı, toplumsal gerçekliğin her türden tezahüründe içkin olması bakımından, bu tezahürlerin hiçbirinde, “aha, bak işte toplumsal yapı” dedirtecek şekilde doğrudan duyulanıp algılanabilir hale gelmez; toplumsal gerçeklik içinde yer alan nesne ve olguların hepsine eşit derecede yakın, onların hepsiyle doğrudan temas halinde olduğu, bunlardan hiçbirisiyle özel bir yakınlık ya da özdeşlik göstermediği için, bu olgu ya da nesnelere birine ya da bir türüne indirgenmesi, belirli bir nesne ya da olgu olarak doğrudan algılanıp teşhis edilmesi kesinlikle mümkün değildir; başka bir ifadeyle toplumsal yapı, toplumsal gerçekliğin, herhangi bir

ampirik (doğrudan duyumlanıp yaşanır, görgül) kimliğe sahip olması ya da bürünmesi en az mümkün olan unsurdur.

Toplumsal yapı, belirli bir toplumsal gerçeklik üzerinde etkili olan çeşitli belirleyiciliklerin birbirleri karşısındaki astlık-üstlük, öncelik-sonralıklarına dayanan eğreti bir denge durumuna tekabül ediyor olup görece bir kalıcılığa sahiptir: İnsanların birer birey olarak kendi fiziksel varlıklarını sürdürme yolundaki çabalarının, aynı zamanda o toplumun, o toplum olarak her an yeniden üretilmiş olmasını da sağlayacak bir biçimde gerçekleşmesini mümkün kılan aracı unsur, toplumsal yapıdır. Toplumsal yapının, aracı bir unsur olma niteliği, onun toplumsal gerçekliğin marjında, yani kenarında, hemen dışında veya öncesinde ya da sonrasında bir yere sahip olduğu anlamına gelmez; tam tersine, bu gerçekliğin bütün unsurları, noktaları ve anları arasında aracılık ediyor olduğundan, bu gerçekliğin bütün an ve noktaları arasında en eşit biçimde dağılım gösteren, belirli bir toplumsal gerçeklik çerçevesinde en fazla homojenlik taşıyan unsur durumundadır.

Bu durumda toplumsal yapı, belirli bir toplumsal gerçekliğin birbirinden en farklı, en kopuk, en ilişkisiz ya da birbiriyle karşıtlık, hatta çelişirlik gösteren tezahürleri karşısında hiçbir ayırım gözetmeksizin eşit bir mesafede duran ve bütün bu kopukluk, çatışıklık ya da çelişirliklerine rağmen, bunların hepsinin aynı bir gerçekliğin parçaları olarak kavranıp eklemlendirilmelerini mümkün kılacak bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ise demektir ki, toplumsal yapı, bir kavram olarak tanımlanıp bir parametre olarak sorunsala dâhil edilmediği takdirde, toplumsal gerçekliğe ilişkin her türlü tespit ve gözlemin, bu gerçekliğin kavranmasına yardım etmek yerine, birbirlerinden ilişkisiz olarak ortalıkta uçuşan ve hepsi birden izlenmek istendiğinde, insanın başının dönüp sersemlemesine yol açan kuru yaprak kırıntılarında dönüşmesi kaçınılmaz olacaktır.

Ancak beterin de beteri vardır: Bu kuru yaprak bulutunu izlemeye çalışıp da sersemlemek yerine, eline uzun saplı bir süpürge alıp, ortalıkta uçuşanlardan yakalayabildiklerini nispeten korunmalı bir noktada toplayıp yeri, hacmi ve sınırları belli sabit bir öbek haline getirmek, sonra bu öbeği oluşturan her bir şeyi rahat rahat saymak, kategorilemek, bütün boyutlarıyla ölçüp en ince ayrıntılarına kadar betimlemek ve bu yola birden fazla kişinin müracaat etmesi sonucunda aynı bir yaprak bulutundan birçok öbeğin çıkartılması. Bu durumda, önce izlenmek istenen gerçeklik, daha iyi, daha yakından, daha sağlıklı, daha vb... şekilde izlenmek adına, o gerçeklik olmaktan çıkartılmış; ve bir kere o gerçeklik olmaktan çıkınca da, aslında kendisi ve kendi uzantısı olmayan, kendisinden kaynaklanmayan, tek belirleyicisi kendisini izlemek isteyen her kim ise, işte o olan farklı gerçekliklere dönüştürülmüştür.

Burada bizi ilgilendiren, insanların yaprak bulutunu yaprak öbekleri haline getirmeleri değil, bu bulutu bulut halindeyken değil de öbeklerde izlemeye kalkmaları, tabî bunun için de öbeği bulut yerine koymalarıdır. Burada yapılan, yaprak bulutunu, izleme kolaylığı sağlamak üzere rüzgarından soyutlayıp, ama yine de hâlâ bir yaprak bulutuymuş, her şeyi tamam, ancak bir rüzgarı eksik bir bulutmuş gibi ele almaktır. Bu, organik bütünlüğün aritmetik toplama indirgenmesidir; ki bu kafayla, daha bir hafiflesin de, daha hızlı, daha yüksekte, daha uzun süre uçabilsin diye bir kuşun kanatları da koparılabilir. Oysa rüzgarından soyutlanmış bir yaprak bulutu, rüzgarı hariç her şeyi tamam bir bulut değil, artık hiç mi hiç bulut değildir; kendisini o gerçeklik, yani izlenmek istenen yaprak bulutu yapan şeyden, yani belirleyicisinden yoksun kılınmıştır; ve de bir yaprak bulutu için rüzgar ne ise, toplumsal gerçekliğin istisnasız her bir noktası ve her bir anı için de toplumsal yapı odur; zira yukarıda da belirtmiştik, toplumsal yapı, belirli bir toplumsal gerçekliği o gerçeklik yapan belirleyicilikler hiyerarşisidir.

Bu noktada açıklık kazanan bir husus vardır ki, o da, toplumsal yapı kavramını işin içine katmaksızın yol almaya çalışan her türlü insan biliminin, hem bir bilim olarak eksik, hem de herhangi bir insan faaliyeti olarak ahlâken sakat kalacağıdır. Şöyle ki, bilimin nihai amacının açıklamak, yani ele aldığı nesneyi o ve öyle kılan belirleyicilikleri ortaya koymak olduğunu hatırlarsak, belirleyicilikler hiyerarşisi demek olan toplumsal yapıyı sorunsalına dâhil etmeyen bir bilimin ele aldığı nesneyi açıklamaktan peşinen vazgeçmiş, kendi kendisini de sadece bu nesneyi betimlemekle, en fazlasından da bu nesneyi bir sistematiğe bağlamakla sınırlamış olacağı açıktır. Ancak, iş burada bitmez: Bir toplumsal gerçeklik üzerinde geçerli olan belirleyicilikler hiyerarşisinin, bu hiyerarşide yer alan belirleyicilikleri var edip ayakta tutan toplumsal özneler arasındaki güç dengelerinin de bir yansıması olduğunu dikkate alırsak, toplumsal gerçekliğin hangi noktasını ele alıyor olursa olsun, söz konusu hiyerarşiyi sorunsalına dâhil etmeyen her yaklaşım, aslında bu hiyerarşiyi insan dışından kaynaklanmış, dolayısıyla ne kurulmasına ne de yıkılmasına insanın gücünün yetmeyeceği bir zorunluluk statüsüne yerleştirmiş, böyle yapmakla da, mevcut toplumsal yapı çerçevesinde belirleyicilik payı en yüksek olan toplumsal güçlerin egemen konumlarının meşrulaştırılıp yeniden üretilmesine hizmet etmiş olacaktır.

Buraya kadar söylediklerimiz, toplumsal yapı kavramını dışlayan yaklaşımlara, bizim kendi dışlarından baktığımızda gördüğümüz ve kendilerinin göremeyip yine yalnız bizim görebileceğimiz hususlardır. Ancak veri topluyorum diye, ilk yaptığı şey, hakkında veri topladığını sandığı gerçekliği, o gerçeklik olmaktan çıkartmak olan eli süpürgelilerin kendilerinin de görüp, rahatsız olmasalar bile rahatlarının kaçmasına yol açan şeyler de vardır: Etrafta uçuşan yaprakları ne denli iyi süpürüp, ne denli derli toplu öbekler oluştururlarsa,

başlangıçta aynı ve tek bir bütün halinde olan gerçekliği içinde yakalayacaklarını sandıkları bu öbekler arasındaki kopukluk o kadar artıp, öbekler arası boşluklar da yine o denli sırtır hale gelmiş olacaktır. İşte, disiplinler-arası işbirliği çılgık ve çağrılarının temelindeki sıkıntı da budur. Farklı öbeklerin bekçileri el ele verip bu boşlukları izale edeceklerdir. Ama bilmeseler de sezerler ki, bu boşlukların ortaya çıkması ile kendi öbeklerinin oluşturulması, boşlukların sırtırlılığıyla öbeklerinin derli topluluğu, hat ve biçim netliği arasında, diyalektik bir ilişki, bir “karşılıklı olarak birbirini ortaya çıkartma” (*implication mutuelle*) diyalektiği vardır; ve bu boşlukların ortadan kaldırılması demek, aynı zamanda incelemek üzere ele alıyorum derken, bozup değişikliğe uğrattıkları, kendisinin ne uzantısı, ne bir bölümü, ne de temsilcisi olan öbekler halinde parçaladıkları gerçekliğin de yeniden tek ve aynı bir bütün haline gelmesi de demek olacaktır ki, bu durumda salt kendi öznel keyfilikleri doğrultusunda oluşturdukları yeri, hacmi, sınırları kısacası her şeyiyle doğrudan doğruya, kendilerinin o anda nerede bulunup ellerindeki süpürge de ne tür bir süpürge, uzun saplı mı kısa saplı mı olduğuna göre biçimlenmiş, bu yüzden de kendilerine en uygun şartları taşıyor olup, kendilerine en uygun çalışma ortamını sağlayan öbeklerinin meşruluğu sorgulanır, kimlikleri tartışılır, varlıkları da sallanır hale gelecektir. İşte bu yüzden ki, disiplinler-arası işbirliği çağrılarının hemen hemen tek somut sonucu da, incelenen nesnelere çok, inceleyen özneler arasındaki ilişkilerin ele alınıp geliştirildiği ve zımnî ya da açık, öbekler-arası “sınırların karşılıklı dokunulmazlığı” paklarının imzalandığı şenlikler –bilimsel kongreler– düzenlenmesinden başka bir şey olmaz.

Şenlik bitmiştir; ama öbekler arasındaki boşluklar hâlâ ortada sırtırmaktadırlar. Çok sırtırmaktadırlar; ama varlıkları da öbeklerin varlığı için zorunludur. Bu durumda bu boşlukların hem var kalmasını, ama hem de o kadar fazla sırtırmamasını sağlayacak bir formül bulunması gerekmektedir. Bu öyle bir formül olmalıdır ki, söz konusu boşluk, nesne ile nesnenin bilgisi arasında yer alıp, varlığı arızî, giderilmesi gerekli ve mümkün bir durum olmaktan çıkartılıp, varlığı zorunlu, giderilmesi imkânsız, dolayısıyla da doğrudan doğruya sorunsala bir parametre olarak dâhil edilmesi gereken asli bir unsur statüsüne yerleştirilmelidir. İşte tutum ölçeklerinin, hata payı katsayısını, peşinen dikkate alınan bir parametre haline getirirken yapmış oldukları da tam tamın budur. Bu durumda tutum ölçümcü, kendi öbeğinin varlığını meşrulaştırmış, kendisinin ölçtüğü şeyin tutum olduğunu tartışma/sorgulama konusu olmaktan çıkartmış olmakta, ancak bunun bedelini de gerçekliğin kendisine ödetmektedir. Şöyle ki, ölçülen ben ile davranan ben arasındaki çakışmazlık, bu ölçüme temel olan sorunsalın sorgulanmasına yol açmak bir yana, doğrudan doğruya bu sorunsalın bir parametresi olarak resmi bir statüye sahip kılınıyorsa, bu çakışmazlığın kaynağı da doğrudan doğruya ölçülen gerçekliğin içinde yer alıyor demektir; yani bu gerçeklik belirli bir belirsizlik payı taşımaktadır. Ölçüme konu olan

gerçekliğin insan gerçekliği olması, bu belirsizlik payının insan özgürlüğüyle temellendirilmesini, ilk bakışta oldukça akla yakın kılar ki, bu da tutum ölçümcünün işini iyice kolaylaştırır. Ancak burada irdelenmesi gereken, ölçülen ben ile davranan ben arasındaki çakışmazlığın gerçekten benim özgürlüğümünden mi, yoksa tam tersine, bu iki “ben” arasında yer alıyor olup da, tutum ölçekleri sorunsalı tarafından dikkate alınıp yakalanması mümkün olmayan bir belirleyicilikten mi kaynaklanıyor olduğudur.

Tutum ölçeklerinin, ampirisist bir bilim anlayışının ürünü olup, toplumsal yapı parametresini sorunsallarına dâhil etmediklerini hatırlarsak, gerçekliğe böyle bir sorunsal çerçevesinde yaklaşıldığında, gözden kaçırılıp dikkate alınmayacak olanın, söz konusu gerçekliğin belirlenmemişlik değil belirlenmişlik payı olduğu, dolayısıyla da ölçülen ben ile davranan ben arasındaki örtüşmezliğe tekabül eden hata payını, ele alınan gerçekliğin yapısından kaynaklanan bir belirsizlik alanının varlığıyla temellendir-menin mümkün olamayacağı açıklık kazanır. Yazımızın ta en başında yer alan senaryonun terimleri içinde ifade edersek, ölçülen tutumları “kimseyi ıslatmamak” ve “kimseyi bekletmemek” olan ben’in, davranış anında bu tutumlardan sadece birisini, yani “kimseyi bekletmeme” tutumunu fiili kılıp, bunu yaparken de çevredeki insanları pekala ıslatıyor olması, yani ölçülen ben ile davranan ben arasında belirli bir örtüşmezliğin ortaya çıkması, benim bir birey olarak özgürlüğümünden, yani ölçülen gerçeklikte yer alan bir belirsizlik alanının varlığından değil, tam tersine, insanları ıslatmamak üzere yavaşlarsam, yolda kalıp da, gözcülük yapacağım sınava geç kaldığım takdirde maruz kalacağım yaptırımın, insanları ıslattığım takdirde maruz kalacağım yaptırımdan daha şiddetli olmasından kaynaklanan bir durumdur (Newroz, sayı: 6, 7, 8, 9, 1994).

Ve yaptırım dedik miydi sosyolojik belirleyicilik (determinizm), yaptırımlar arasında şiddet farkı dedik miydi de toplumsal yapı demiş oluruz ve de, doğa bilimleri için “doğadaki düzenlilik” ne ise, sosyoloji için de “toplumsal yapı” işte odur. Bu ise demektir ki, diyelim inek de sinek de aynı bir doğal düzenliliğe tâbi iken, aynı zamanda inek için de geçerli olan bir şeyler söylüyor olmaksızın, yani dolaylı veya dolaysız olarak ineğe de değinmeksizin/dokunmaksızın, sineğin biyolojisini yapamazsınız; ve inek tabudur diye, ona da dokunacak olan şeyleri ele almayım, dile getirmeyim dediğinizde, sineği de bütünüyle ele alamamış olursunuz; toplumsal olanın bilimi, yani sosyoloji bağlamında da, aynı bir toplumsal gerçeklik çerçevesinde yer alıp aynı bir toplumsal yapının (belirleyicilikler hiyerarşisinin) fonksiyonunda biçimlenmiş olan şeyler arasında da inek ile sineğinkine benzer bir ilişki vardır: Sosyoloji ya her şeye dokunur; ya da sosyoloji olmaz.

Ve tam burada “*Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*”i yazan Cemil Meriç’i rahmetle anıyoruz.